

ULUSLARARASI AMİSOS DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL AMISOS

Yıl/Year: 2016 ♦ Cilt/Volume: 1 ♦ Sayı/Issue: 1

ULUSLARARASI AMİSOS DERGİSİ
THE JOURNAL OF INTERNATIONAL AMİSOS

Yıl/Year: 2016 ♦ Cilt/Volume: 1 ♦ Sayı/Issue: 1

ULUSLARARASI AMİSOS DERGİSİ

JOURNAL OF INTERNATIONAL AMISOS

Yıl/Year: 2016 ♦ Cilt/Volume: 1 ♦ Sayı/Issue: 1

Başeditör / Head-Editor:

Yrd. Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Editörler / Editors:

Yrd. Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Yrd. Doç. Dr. Akın TEMÜR

Yrd. Doç. Dr. N. Tuba YİĞİTPAŞA

Editör Yardımcısı / Vice Editor

Doç. Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL

Öğr. Gör. Ayla BAŞ

Yabancı Dil Editörleri / Foreign Language Editors

Doç. Dr. Alan Michael GREAVES

Yrd. Doç. Dr. Eric JEAN

Yazı İşleri /Sekretariat

Osman ÖZTÜRK

Kapak Tasarımı / Cover Design:

Yrd. Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA

Aralık / December 2016, Samsun / TURKEY

Dergi Yazışma Adresi / Corresponding Adress:

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Arkeoloji Bölümü, Kurupelit Kampüsü, 55139-Samsun/TÜRKİYE

Ondokuz Mayıs University, Faculty of Letters, Department of Archaeology,

Kurupelit Campus 55139-Samsun/TURKEY

Tel: 00 (90) 362 312 19 19 / 4687 **Faks:** 00 (90) 362 457 60 81

E-posta: amisos.dergi@gmail.com

Dergi Otomasyon Sistemi <http://dergipark.gov.tr/amisos>

© 2016 Uluslararası Amisos Dergisi. Her Hakkı Saklıdır. Dergide

yayımlanan yazıların içeriğinden yazarlar sorumludur.

© 2016 The Journal Of International Amisos. All rights reserved The views expressed in the journal are the responsibility of the individual authors

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof.Dr. Sümer ATASOY

sumerata@hotmail.com

Prof.Dr. Önder BİLGİ

o-bilgi@superonline.com

Prof.Dr. Isabella CANEVA

isabella.caneva@uniroma1.it

Prof.Dr. Yaşar ERSOY

yasarerkanersoy@hitit.edu.tr

Prof.Dr. Halime HÜRYILMAZ

halimeh@hacettepe.edu.tr

Prof.Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU

mkaraos@atauni.edu.tr

Prof.Dr. Mehmet ÖZSAİT

mehmetozsait@hotmail.com

Prof.Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

g.tsetskhladze63@gmail.com

Prof.Dr. Remzi YAĞCI

remziyagci@gmail.com

Doç.Dr. Ersel ÇAĞLITÜTÜNCÜGİL

ersel_cagli@hotmail.com

Doç.Dr. Alan Michael GREAVES

greaves@liverpool.ac.uk

Yrd.Doç.Dr. Hakan ÖNİZ

hakan.oniz@gmail.com

Yrd.Doç.Dr. Akın TEMÜR

akin.temur@omu.edu.tr

Yrd.Doç.Dr. Haydar YALÇIN

haydar.yalcin@gmail.com

Yrd.Doç.Dr. Davut YİĞİTPAŞA

davut.yigitpasa@omu.edu.tr

Yrd.Doç.Dr. Nadire Tuba YİĞİTPAŞA

tubayigitpasa@omu.edu.tr

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Sümer ATASOY

satasoy@iudergi.com

Prof.Dr. Veli BAHSHALİYEV

velibahshaliyev@mail.ru

Prof.Dr. Önder BİLGİ

o-bilgi@superonline.com

Prof.Dr. İsabella CANEVA

isabella.caneva@uniroma1.it

Prof.Dr. Nevzat Çevik

ncevik@akdeniz.edu.tr

Prof.Dr. Deniz Burcu ERCİYAS

berciyas@metu.edu.tr

Prof. Dr. Yaşar ERSOY

yasarerkanersoy@hitit.edu.tr

Prof.Dr. Sergey FAZLULLİN

sh1703@yandex.ru

Prof.Dr. Marcella FRANGİPANE

marcella.frangipane@uniroma1.it

Prof.Dr. Hamza GÜNDOĞDU

hgundogdu@sakarya.edu.tr

Prof.Dr. Halime HÜRYILMAZ

halimeh@hacettepe.edu.tr

Prof.Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU

mkaraos@atauni.edu.tr

Prof.Dr. Stephan KROLL

krollstephan@googlemail.com

Prof.Dr. Irena LAZAR

irena.lazar@fhs.upr.si

Prof.Dr. Tuba ÖKSE

tuba.okse@kou.edu.tr

Prof.Dr. Mehmet ÖZSAİT

mehmetozsait@hotmail.com

Prof.Dr. Marina PUTURİDZE

marinaarchaeology@yahoo.com

Prof.Dr. Andrzej PYDYN

pydyn@umk.pl

Prof.Dr. Antonio SAGONA

a.sagona@unimelb.edu.au

Prof.Dr. Andreas SCHACNER

Andreas.Schachner@dainst.de

Prof.Dr. İbrahim Tunç SİPAHİ

sipahi@ankara.edu.tr

Prof.Dr. Blazej STANISLAWSKI

st-wski@wp.pl

Prof.Dr. Michele STEFANILE

michelestefanile@gmail.com

Prof. Dr. Süleyman ŞENYURT

senyurt@gazi.edu.tr

Prof.Dr. Turan TAKAOĞLU

takaoglu@comu.edu.tr

Prof.Dr. Gocha R. TSETSKHLADZE

g.tsetskhladze63@gmail.com

Prof.Dr. Remzi YAĞCI

remziyagci@gmail.com

Prof.Dr. Jak YAKAR

jyakar@iudergi.com

Doç.Dr. Erkan KONYAR

ekonyar@gmail.com

Yrd.Doç.Dr. Eric JEAN

ericlucjean@hitit.edu.tr

The International Amisos Journal / Uluslararası Amisos Dergisi Aralık ve Haziran olmak üzere yılda iki sayı olarak şimdilik sanal ortamda yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir. Derginin yayın içerik, kapsam ve düzeni ile ilgili kararlar yayın kurulu üyelerinden gelen teklifler doğrultusunda yayın kurulu başkanı tarafından alınır.

Kapsam ve İlkeler

Dergi konu olarak, antropoloji, arkeoloji, arkeometri, epigrafi, filoloji, sanat tarihi, koruma / onarım, mimarlık tarihi, müzecilik gibi sosyal bilimler alanlarındaki ana konular ile bunlarla ilgili, ilişkili veya yardımcı konuları ve bunlarla ilişkili yorum, yaklaşım ve kuramları kapsar. Dergi kapsamına uygun olarak bilimsel yenilik getiren, özgün araştırma ve yorum makaleleri, haberler, kazı raporları ve kitap tanıtımlarını içerir.

Makalelerin dergimizde yayınlanabilmesi için daha önce başka bir yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Yazarlar dergiye gönderdikleri makalenin özgün olduğunu, başka bir dilde dahi olsa makalenin daha önce yayımlanmadığını ya da yayımlanmak üzere bir başka dergiye gönderilmemiş olduğunu taahhüt etmiş olurlar. Bilimsel bir toplantıda sunulmuş ve yayımlanmamış bildiriler, bu durum belirtilmek şartı ile dergimizde yayımlanmak üzere kabul edilir. Yayımlanmak üzere verilen makale eğer yazarın bir tezinden (lisans, yüksek lisans veya doktora) üretilmişse bunun başlığı veya ilk paragraf cümlelerinden birine konulacak dipnot ile açıklanması gerekmektedir. Yazıların bilimsel sorumluluğu yazarlara aittir. Dergiye yazı gönderen bir yazar makalelerin yayımlanmama hakkının editör, hakem ve bilim kurulu üyelerinde saklı olduğunu ve onlardan gelecek değişiklik, düzeltme ve ilaveleri yapmayı taahhüt etmiş sayılır.

The International Amisos Journal

The International Amisos Journal is a peer-reviewed and refereed international journal published biannually (June - December). Decisions regarding publication, content, scope and formation of the journal are taken by the chairman of the editorial board in line with the proposals from the members of the editorial board.

Scope and Principles

The journal includes main topics in social science such as anthropology, archeology, archaeometry, epigraphy, philology, history of art, conservation/restoration, history of architecture, history of museology and the topics related with social sciences, interpretations, approaches and theories. The journal includes original researches and reviews that bring scientific innovation, articles, news, excavation reports and book reviews in accordance with its scope.

In order for the articles to be published in our magazine, they must not have been published elsewhere or accepted for publication. The authors commit that the article they submit to the journal is unique and has not been published previously or sent to any other journal for publication even if it is on a different language. The articles presented at a scientific meeting but not published are acceptable for publication in our journal with the condition to be specified. If the article for publication is produced from a thesis of the author, it must be specified in the footnote that placed in one of the phrases in the first paragraph. The scientific responsibility of the manuscripts belong to the authors. A writer who submits a paper is considered to be committed that the editor, referee and scientific committee member's right to not publish the articles and to make future amendments, corrections and additions there to.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

MAKALELER / ARTICLES

Akın TEMÜR

**Yunan Sanatında Karışık Yaratıklar Ve Kökenleri Işığında,
Doğu Sanatları İle Batı Sanatları Arasındaki Etkileşimler**

1

The Interactions Across Western And Eastern Arts

Under The Light Of Mixed Creatures In Greek Art And Their Roots

Emine YILMAZ

Kavak İlçesinde Bulunan Akşemsettin'in Babası Şeyh Hamza Türbesi

16

Sheikh Of Hamza Tomb Is The Father Of Akşemsettin

Who Is Located In The Town Of Kavak

Nadire Tuba YİĞİTPAŞA, Funda UZ

XIX. Yüzyıl Samsun'da Bir Grup Konut Mimarisi

22

XIX. A Group House Architecture In Century Samsun

Ayla BAŞ

Urartu Mimarisinde Malzeme Ve Teknik

44

Material And Technical In Urartu Architecture

Davut YİĞİTPAŞA

**Cultural Change In The Post-Urartian,
Median And Achaemenid Periods Of Eastern Anatolia**

87

Doğu Anadolu Bölgesi'nde Akhamenid, Med ve

Post-Urartu Dönemi'nde Kültürel Değişim

Ayla BAŞ

Urartu'da Askeri Bir Ekipman: Kalkanlar

107

A Military Equipment In Urartu: Shields

Asuman KURU

İçbatı Anadolu'daki Seyitömer Höyüğü'nün

135

Erken Tunç Çağ III Birleşik Kapları

The Early Bronze Age III Multiple Pots From

The Seyitömer Höyük In The Inland Western Anatolia

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

Doğukan DURTAŞ

Davut Yiğitpaşa, Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü

147

Davut Yiğitpaşa, Late Iron Age Culture of Eastern Anatolia

HABERLER / NEWS

- Davut YİĞİTPAŞA, Akın TEMÜR**
International Symposium On Underwater Research (ISUR),
“Black Sea Archaeology” **151**
Uluslararası Sualtı Araştırmaları Sempozyumu (ISUR),
“Karadeniz Arkeolojisi”
- Davut YİĞİTPAŞA**
10. Uluslararası Balkan Tarihi Kongresi **154**
10th International Balkan History Congress
- Dergi Yayım İlkeleri** **158**

**YUNAN SANATINDA KARIŞIK YARATIKLAR VE KÖKENLERİ IŞIĞINDA,
DOĞU SANATLARI İLE BATI SANATLARI ARASINDAKİ ETKİLEŞİMLER***

Akın TEMÜR*

Özet: Günümüz Avrupa merkezli teoriler medeniyetin kökenlerini sürekli Yunan sanatına bağlarlar. Nerde iyi ve güzel bir şey varsa Yunanistan'dan çıkmış, nerde kötü bir şey varsa Doğu'dan çıkmıştır. Sürekli Doğu sanatlarını (Ön Asya, Mısır, Anadolu, Mezopotamya) aşağılayıcı bir tutum içerisinde olmuşlardır. Yapılan yeni araştırmalar sayesinde biraz olsun bu kökleşmiş yargı kırılmaya çalışılmaktadır. Ancak bu konuda yapılan araştırmalar yetersiz olduğu gibi, yapılan çalışmalarda belli çevreler tarafından hasıraltı edilmektedir. Doğu insanını barbar gören bir anlayış elbette kökenlerini sürekli olarak Yunan kültüründe aramış diğer kültürleri adeta yok saymıştır. Oysaki Yunan kültüründe görülen birçok şey Doğu kültürlerinden alınmış ve kendilerine mal edilmiştir. Sanatlar arası etkileşim elbette olması kaçınılmazdır ve olmalıdır da, ancak bunları alıp kendine aitmiş gibi sunmak başlı başına insanlığa ihanettir. Bu çalışma ise Yunan sanatında görülen karışık yaratıklar ışığında Doğu sanatları ile Batı sanatları arasındaki etkileşimi, bunların kökenlerini ve izlenebilen gelişimlerini ortaya koyabilmektir.

Anahtar Kelimeler: Yunan, Sanat, Mitoloji, Yaratık, Etkileşim

**THE INTERACTIONS ACROSS WESTERN AND EASTERN ARTS UNDER THE
LIGHT OF MIXED CREATURES IN GREEK ART AND THEIR ROOTS**

Abstract: Today's western European centred theories link invariably the roots of civilizations to Greek Art. Wherever something good, it derives from Greece and where bad it comes from the East. This has led to disdain towards the Eastern Arts (Front Asia, Egypt, Anatolia and Mesopotamia). Thanks to recent studies, however, this well-rooted condescension is being diminished. Nevertheless besides the dearth of these studies there is also an effort by certain circles to pigeonhole the existing ones. This understanding that has despises Eastern people as barbaric has tried to find its roots in Greek culture. Ironically enough, many things that appeared in Greek Art had been borrowed from its Eastern correspondents and appropriated. Interaction across arts is inevitable and needed; however, appropriation of borrowings is a betrayal to humanity. This study will expound the interaction across Greek Art and Eastern Arts, their roots and their traceable developments under the light of mixed creatures in Greek Art.

Key Words: Greek, Art, Mythology, Creatur, Interaction

* Bu makale 10-13 Mayıs 2010 tarihleri arasında İstanbul Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sanatta Kimlik ve Etkileşim (Identity and Interaction in Art) Uluslar Arası Sempozyumu'nda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr. Akın TEMÜR, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kurupelit/SAMSUN, E- mail: akintemur@yahoo.com

İlk Çağ insanının tabiat olayları karşısındaki davranış biçimlerinin ve hayal gücünün ürünü olarak ortaya çıkan mitoloji, tasvir sanatının oluşumunda da oldukça önemli bir yere sahiptir. Bununla beraber günümüzde mitoloji denince çoğunlukla akla Yunan ve Roma mitolojisi gelir. Oysa bu efsanelerin çıkış yeri ne Yunanistan'dır, ne de İtalya; Anadolu'dur, Girit'tir, Mezopotamya'dır, Mısır'dır, ya da bütün bu yerlerdeki sözlü geleneklerin karışımından ortaya çıkmış bir bütündür. Bu efsaneler içinde insanların yorumlarının sonucu olarak birçok tanrı ve tanrıçaya yer verilir. Ancak çoğu zaman insanlarla tanrılar arasında bir yerde bulunan yaratıklar hep göz ardı edilerek, sadece şekilsel yönden ele alınırlar. Bu yaratıklar kimi zaman, bir tabiat olayının kişileştirilmesi, kimi zaman da insanların korkularının bir yansıması olarak ortaya çıkar. "Fantastik", "karışık" veya "mitolojik" gibi farklı isimlerle adlandırılan bu yaratıklar, Yunan sanatının hemen hemen her alanında görülür. Bu kadar sık görülmelerine karşın yayınlarda onlardan sadece bir mitolojik sahne veya süsleme unsuru olarak bahsedilip, şekilsel yönden değerlendirilirler. Oysaki yaratıkların Antik Çağ insanının duygu ve düşüncesini anlamamızı sağlayan çok önemli bir rolü vardır. Günümüz toplumlarında olduğu gibi geçmiş toplumlarında da bu inançlar hayatı şekillendirir. Zamanla toplumların gelişmesiyle insanlar bu yaratıkları farklı şekillere sokarak sanatın her alanında kullanmaya başlamışlardır. İşte bu noktada sanatlar arası etkileşim devreye girmiştir. Çünkü her toplumun bulunduğu çevresel, sosyal, ekonomik ve dinsel nedenlere bağlı olarak geliştirdiği kültürel bir yapısı mevcuttur. Bununla birlikte günümüze kadar yapılan araştırmalar dikkate alındığında, yaratıklarla ilgili yapılan çalışmaların çoğunlukla tek yönlü olarak ele alındığı görülür. Çok az araştırmacı onların anlamları üzerine yoğunlaşmayı başarmıştır. Ancak onlarda Avrupa merkezli görüşlerin etkisi altında objektif bir bakış açısıyla değerlendirememişlerdir. Elde edilen bulgular tek taraflı olarak değerlendirildiğinde tabii ki yaratıkların özellikle kökenleri ve etkileşimleri konusunda çok farklı sonuçlara ulaşılmış ve bunun sonucunda da yaratıkların kökenleri çoğunlukla Yunan sanatına bağlanırken, Mısır ve Ön Asya sanatlarıyla olan etkileşimlerini göz ardı edilmiştir.

Medusa

Yaratıklardan ilki Yunan mitolojisinde; insan gövdeli, kanatlı, başından saçlar yerine yılanlar çıkan, domuz dişli, baktığını taşa çevirdiği kabul edilen korkunç görümlü Medusa'dır (Res.1)(Durando 2005: 282, Res.278). Yaratığın çıkış noktasında ilkin bir masktan ve bununda aslan, goril gibi hayvanların bir adaptasyonu olduğundan söz edilmektedir (Howe 1954: 209). Bu onun şekilsel kaynağını açıklamaya yardımcı olabilir, ancak ortaya çıkış sebebini açıklayamaz. Bunun için en uygun görüş ise, onun insanların bilinçsiz, yani tanımlayamadıkları korkularının bir tezahürü olduğudur (Rose 1928: 29-30). Kökeni ise, en çok tartışılan konulardan biridir. Bazı araştırmacılar onun Yunan kaynaklı bir tasvir olduğunu savunurken (Payne 1931: 79), bazıları da kökeninin Mısır sanatındaki tanrı Bes veya Mezopotamya sanatındaki Humbaba'ya dayandığını kabul eder (Hopkins 1934: 344-345; Suhr 1965: 98-99; Phinney 1971: 446). Öncelikle bu yaratığın kökeni Yunan sanatı olamaz. Zira M.Ö. 7. yüzyıldan önceye ait herhangi bir Medusa tasvirine rastlanılmamıştır (Hopkins 1934: 345). Mısır sanatındaki Bes (Black ve Green 2003: 41-42, Res.33) ise, tam olarak Medusa'nın anlamını karşılamadığı için, köken olarak kabul edilmemiştir. Bu durumda Mezopotamya sanatındaki Humbaba'ya bakmamız gerekir. Mezopotamya'da Assur ve Babil sanatlarında M.Ö. 2. binden itibaren görülmeye başlayan Humbaba (Howe 1954: 217, Res.5; Frankfort 1989: 114, Res.125), ilk olarak adını Gilgamiş destanında duyurur. Destanda Gilgamiş ve arkadaşı Enkidu tarafından öldürülen, sedir ormanlarının koruyucusu ve insanların korkulu rüyası olan bir yaratıktır. Yunan sanatında ise M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren izlenebilen bir gelişim ortaya koyan yaratık (Besig 1937: 5), ilkin at gövdeli olarak karşımıza çıkar (Malten 1914: 182, Res.3; Hampe 1936: 56, Lev.36a; Caskey 1976: 20, Lev.3,14;

Boardman vd. 1988: 87; Schefold 1993: 76-77, Res.60). Bu gövde yapısı için Yunan mitolojisinde ortadan kalkmış, bir at tanrıçası ile Medusa başının birleştirilmiş hali olabileceği düşünülmektedir. Böylece dışarıdan alınan yabancı bir tasvir, Yunan sanatına adapte edilmiştir. Daha sonra Perseus'un kafasını kesmesi ile yaratık ilk şekli olan kesik baş formuna dönüşür. Artık o Yunanlıdır. Ancak Doğu sanatından aktarılan özellikler azda olsa varlığını devam ettirir. Bu kapsamda kötü ruhlardan koruyucu fonksiyonuyla gerek anıtsal yapılar üzerinde gerekse küçük buluntular üzerinde varlığını sürdürür. İlk tasvirlerinde korkutucu bir yüz ifadesi ile karşımıza çıkan yaratık, gelişimi esnasında sürekli bir insanlaştırma süreci geçirir. M.Ö. 5. yüzyıl bu sürecin büyük ölçüde tamamlandığı bir dönemdir. Artık söz konusu olan korkunç bakışlı, başından yılanlar çıkan domuz dişli bir yaratık değil, güzel bir kadın başıdır (Walter 1971: 246, Res.222; Schefold ve Jung 1988: 101, Res.120; Carpenter 2002: 107, Res.152).

Grifon

Yunan sanatında aslan gövdeli kanatlı, kartal veya şahin başlı olarak tasvir edilen Grifon (Res. 2)(Wedeking 1966: 50, Res.52), tartışmasız bir şekilde Doğu kökenli bir yaratıktır (Muscarella 1962: 319; Dierichs 1981: 2; Goldman, 1960: 319; Flagge 1975: 9). İlk tasvirleri Mısır ve Mezopotamya sanatlarında M.Ö. 4. bine kadar inen, yaratığın Yunan sanatına girmesi ise, M.Ö. 8. yüzyılı bulur (Flagge 1975: 122). Geçen bu üç bin yıl boyunca yaratık farklı kültürlerdeki etkileşiminin sonucunda çok farklı tip ve anlamlar kazanarak gelişimini sürdürür. İlk çıktığı dönemde Mezopotamya sanatında belirli bir anlam içermezken; Mısır sanatında anlam kazanmaya başlar. Özellikle Eski Krallık dönemiyle birlikte, tanrının yeryüzündeki temsilcisi olan firavunun resmi bir egemenlik simgesi olarak kullanılmaya başlanır (Dessenne 1957: 15, Lev.2,a; Karpe 1974: 744, Lev. 22.4; Flagge 1975: 12, Res.5). M.Ö. 1. bin tasvir sanatında yaratığın doruk noktasına ulaştığı dönemdir. Yunan sanatına da bu dönemde girer. Döneme damgasını vuran şüphesiz Geç Hitit Grifonlarıdır (Bisi 1965: 125, Res.90, 92; Orthmann 1971: 538, Lev.55c). Özellikle Korinth sanatındaki seramikler üzerinde izlenen Grifonların, Geç Hitit örnekleriyle büyük bir benzerlik içinde olduğu görülür. Birçok yaratık Yunan sanatına girdikten sonra bir mitolojik sahneye dâhil edilirken; Grifon için böyle bir mitolojik sahne söz konusu değildir. O çoğunlukla kazan ataçlarında, hayvan frizlerinin içinde ve ikili mücadele sahneleri içinde betimlenir. Koruyucu anlamıyla ise, daha çok mezar yapıları üzerinde varlığını devam ettirir.

Kentauros

Yunan sanatında en çok karşılaşılan yaratıklardan bir diğeri de Kentauroslardır (Res. 3) (Carpenter 2002: 126, Res.187). Bu yaratıkların ortaya çıkışında, at ve insan karışımı bu yaratığın genel olarak şeytani doğayı temsil eden bir varlık olarak görüldüğü, daha sonra Yunan mitolojisindeki Kentauroslarla birleştirildiği kabul edilmektedir (Fittschen 1969: 127). Yunan sanatında çok tasvir edilen bir yaratık olmasına karşın M.Ö. 10. yüzyıldan önce Kentauros olarak tanımlanabilecek bir yaratığa rastlanmamaktadır (Schiffler 1976: 11). Mezopotamya sanatına baktığımızda ise, Orta Asur döneminden (M.Ö. 1363-1076) itibaren Kentauros köken teşkil edebilecek örneklerin var olduğu görülür (Schäfer ve Andrea 1925: 147, Res.548; Frankfort 1939: 188, Lev.31f; Destaing 1973: 162, Res.458; Orthmann 1975: 349, Res.269f; Matthews 1990: 98, Res.355; Black ve Green 2003: 51, Res.43). Tasvir sanatında bütün bir insan ile bir atın arka bölümüyle birleştirilmiş gövde yapısına sahip olan yaratık, ilk çıktığı dönemden itibaren sürekli ikili gövde yapısıyla gösterilir. Erken örnekler çoğunlukla ön kısmı insan, arka kısmı at gövdesinden oluşurken, M.Ö. 6. yüzyılda belden aşağısı komple at gövdesinden oluşan tipin yaygınlaştığı görülür (Hunger 1969: 214); bununla

birlikte, Kentaurosların tasviri her bölgede aynı tarihte başlamamaktadır. Tasvirlerinin çoğunda Lapithlerle ve Herakles'le ikili mücadele sahnesi içinde gösterilen yaratık, insanlaştırma süreci içinde bazen Pholos (Carpenter 2002: 126, Res.187) ve Kheiron (Schefold 1967: 221-222, Res.200; Pfuhl 1969: 994, Res.363; Simon 1976: 94, Lev.91; Schefold 1978: 193, Res.265; Boardman 1996: 57, Res.56) isimleri altında insan dostu ve eğitmeni olarak da karşımıza çıkar. Bu kapsamda zaman zaman insan giysileri içinde ve alın kelliği gibi özelliklerle gösterilmiştir. Yine bu sürecin bir devamı olarak, M.Ö. 4. yüzyılda Kentauros tasvirlerine genç (Bol 2007: 377, 412 Res.299,a-c) ve yaşlı (Bol 2007: 412, Res.297) Kentauros tasvirlerinin de eklenmesi, insan ile aslen vahşi olan bu yaratığın arasındaki ayrımın artık aşıldığının, açık bir göstergesidir.

Khimaira

Yunan sanatında aslan gövdeli, yılan kuyruklu sırtından keçi başı çıkan ve alev soluyan bir yaratık olarak tasvir edilen Khimaira'ya baktığımızda, kökenine ışık tutacak örneklerin Anadolu ve İran sanatlarında Yunan sanatından çok daha önce var olduğunu görürüz (Res. 4)(Pfuhl 1969: 992, Res.249). Hitit (Akurgal 1961: 82, Res.52; Orthmann 1975: 453, Res.377f; Bittel 1976: 206, Res.237; Demisch 1977: 58, Res.144), Geç Hitit (Frankfort 1989: 299, Çiz.348; Darga 1992: 251, Res.281-282) ve İran'ın Luristan bölgesine ait bronz eserleri üzerinde (Dunbabin 1953: 1169, Lev.91,b; Roes 1953: 1157, Çiz.3), gövdesinden ikinci bir başın çıktığı örnekler sıkça karşımıza çıkar. Özellikle Geç Hitit dönemine verilen Kargamış ve Zincirli orthostatları üzerinde tasvir edilen iki başlı yaratıklar Yunan Khimaira figürünün kökenine kaynak teşkil eder (Kübler 1950: 24-25; Dunbabin 1953: 1167). Tasvirlerinin büyük bir kısmını Bellerophonla olan mücadele sahneleri oluşturan yaratığın Yunan sanatında tasvir edilmesi ise, M.Ö. 7. yüzyılı bulur. Bununla birlikte tasvirlerindeki çeşitlilik Yunan sanatçılarının yarattığı olduğu gibi alıp kullanmadıklarını ve de bölgesel etkiler altında çok farklı tipleri ortaya koyduklarını göstermektedir.

Minotauros

Yunan sanatında insan gövdeli, boğa başlı olarak tasvir edilen Minotauros, M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren izlenebilen bir gelişim ortaya koyar (Res. 5)(Wünsche 2003: 78, Res.10,27). Minotauros da Khimaira gibi şekilsel yönden Doğu etkili olmasına karşın, kullanım amacı yönüyle salt Yunan kökenli bir yaratıktır. Kökenine ışık tutacak örnekleri diğer birçok yaratıkta olduğu gibi Mısır ve Mezopotamya sanatlarında bulabilmemiz mümkündür. Bunlardan ilkin Mısır sanatına baktığımızda tanrı ve tanrıçaların büyük bir çoğunluğunun, insan gövdeli ve hayvan başlı olarak tasvir edildiği görülür. Bu tanrıçalardan biri olan, kadınların ve gökyüzünün tanrıçası Hathor (Baines ve Malek 1986: 208; Yavi ve Yavi 1996: 100), bazen inek boynuzlarıyla bazen de inek başıyla betimlenir. Yine tanrı Re-Harachte'nin kutsal boğası ve aynı zamanda vücut bulmuş hali olan Mnevis, boğa başlı, insan gövdeli olarak da betimlenmiştir (Schulz ve Seidel 1998: 307, Res.32).

Mısır sanatında görülen bu örneklerin yanı sıra, Boğa, tasvirlerine en çok Mezopotamya sanatında karşılaşılır. Mezopotamya sanatında Boğa önemli bir yere sahiptir. O hem tanrıların simgesidir, hem de binek hayvanıdır. Lamassular, boğa adamlar, kanatlı boğalar ve daha birçok içinde boğa unsuru taşıyan yaratıklar bulunmaktadır. Yunanlılar ticari ve kültürel ilişkiler sonucunda farklı kültürlerden aldığı bu tasviri kendi mitolojileri içerisinde kullanıp, farklı anlamlar yükleyerek kendilerine mal etmişlerdir. Böylece, ortaya dış görünüş açısıyla özde Doğu kökenli olan bir yaratık, Theseus'un dâhil edildiği yeni bir mitolojiyle bambaşka bir anlam ve tasvir kazanmıştır.

Pegasos

Kanatlı at olarak tanımlanan Pegasosu incelediğimizde onun Yunan sanatından çok daha önce, M.Ö. 2. binde Doğu sanatında (Res. 6)(Yalouris 1987: 43, Res.22) yaygın bir şekilde kullanıldığına tanık oluruz (Poulsen 1968: 123; Yalouris 1987: 15). Ancak karşımıza çıkan kanatlı at figürü her açıdan Pegasos mitolojisindeki ile benzer değildir. Doğu sanatında Pegasosun, kendine özgü bir mitolojisi olmadığı gibi, çoğunlukla tek başına, ikili mücadele sahnesi içinde veya bir binek hayvanı olarak tasvir edilir. Oysaki Yunan sanatında M.Ö. 7. yüzyılda görülmeye başlayan Pegasos başlı başına bir efsane olarak karşımıza çıkar. O, Poseidon ilişkili olarak, suyun ve bereketin; Zeusla ilişkili olarak ışığın ve yıldırımın, Apollonla ilişkili olarak da güzel sanatların ve Athena'yla ilgili olarak bilgelin simgesi olarak kabul edilmiştir. Tasvirlerinde ise, çoğunlukla Bellerophon'un binek hayvanı olarak-Khimaira ile mücadele sahnesinde (Brommer 1960: 220, A-3; Boardman 2002: 232, Res.270) ve Perseus-Medusa mücadelesinin sonundaki doğum sahnesiyle (Cohen 2006: 209-210, Res.56,1-2; Durando 2005: 42, Res.42) karşımıza çıkar.

Sfenks

Sfenks, Yunan sanatında insan, genellikle de kadın başlı ve aslan gövdeli olarak tasvir edilen kanatlı bir yaratıktır (Res. 7)(Charbonneaux vd. 1969: 46, Res.49). Yaratığın kökenine baktığımızda, M.Ö. 3. bin yılın ortalarına doğru; hem Mısır, hem de Mezopotamya sanatında görüldüğü saptanmıştır (Dessenne 1957: 175; Demisch 1977: 11). Sfenks figürü, zaman içinde kültürler arasındaki etkileşimler sonucunda çok farklı şekil ve alanlarda kullanılmaya başlar. İlk örneklerinin ortaya çıktığı Mısır sanatında, aslan gövdeli ve erkek yüzlü Sfenksler (Schäfer ve Andrea 1925: 56, Res.274; Dorman 1987: 42, Res.27), Suriyeli sanatçıların kanat eklemesiyle yeni bir görünüm kazanır (Frankfort 1939: 270-271, Res.316; Aruz vd. 2009: 145, Res.47). Mezopotamya sanatçılarının etkisiyle bir takım yeni özellikler daha kazanan Sfenks, Suriyeli tüccarlar vasıtasıyla Girit'e taşınır. Girit-Minos sanatı içinde yeni özellikler kazanarak yoluna devam eder (Hoods 1971: 125, Lev.103; Aruz vd. 2009: 143, Res.46). Miken Dönemi'ne ulaştığında; Sfenks, artık aslı formunu büyük ölçüde kazanmıştır (Helck 1955: 3, Res.h; Higgins 1957: 134, Res.163). Geometrik dönemle birlikte Yunan sanatı içinde sıkça görülmeye başlayan Sfenks hala birtakım Doğulu özelliklerini bünyesinde barındırır. Arkaik döneme gelindiğinde Sfenksler öyle farklı biçimde işlenir ki, sanat alanına girdiği ilk tasvirle arasındaki bütün ilişki kaybolur. Artık Sfenks Yunanlıdır. Bu dönemde Sfenksler aslan gövdeli, kanatlı ve dişidir (Richter 1961: 27-28, Res.97). Yunan sanatı içinde, daha önce gördüğümüz koruyucu-bekçi vasfının yanında, ölüm cinleri olarak tapınak, sunak ve mezar stelleri üzerinde görüldüğü gibi, süs eşyaları üzerinde de sıkça rastlanılan figürlerden biri olmuştur.

Siren

Yunan sanatında insan başlı, kuş gövdeli yaratıklar olarak betimlenen Sirenler de, yine tartışmasız bir şekilde Doğu kökenlidir (Res. 8)(Durando 2005: 123, Res.123). Yunanlıların "insan kuşu" olarak adlandırdığı bu yaratıklar M.Ö. 8. yüzyıldan itibaren Yunan sanatında görülmeye başlar. Yunanlılar bu yaratığın sanatsal tipini Mısır sanatındaki "Ba"dan almışlardır (Weicker 1902: 33; Buschor 1944: 13). Ancak bu aktarım, Yunan halk inancı sayesinde daha elverişli bir gelişim olanağına sahip olmuştur. İnsan kuşu tamamlanmış ve kullanılmakta olan bir tip, öncelikle yabancı bir sanattan alınan anlamsız bir tasvir olarak değil; aksine, yaygın bir görüşün ifadesi olarak girmiştir. Artık Siren Mısır'daki gibi sadece ölen ruhların bir simgesi değil, hem tanrılara ve ölümlere eşlik eden (Smith 1892-93: 103;

Kaltsas 2006: 126, Res.3; Vermeule 1984: 171, Res.21); hem de dekoratif amaçlı kullanılan (Borbein 1995: 344), kendine özgü bir mitolojik çerçeve içinde değerlendirilen ve Mısır sanatına tamamen yabancı bir yaratığa dönüşerek son şeklini almıştır.

Triton

Belden yukarısı insan, belden aşağısı balık kuyruğundan oluşan Triton, Yunan sanatında M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren görülmeye başlar (Res. 9)(Charbonneaux vd.1969: 69, Res.75). Bununla birlikte buna köken olabilecek örnekler Mezopotamya'da M.Ö. 2. bine kadar iner (Menant 1883: 50, Res.32-34; Parrot 1972: 368, Res.82; Amiet 1977: Res.88; Black ve Green 2003: 75, Res.60). Ancak, Mezopotamya'da karşılaşılan deniz adamları, kötü ruhlardan ve büyülerden koruyucu bir özellik taşıırken, Yunanlılarda bu amaçla kullanıldıklarına dair herhangi bir kanıt yoktur. Onlar daha çok dalgaların veya su taşkınlıklarının simgesel bir ifadesi olarak kullanılmışlardır ve bu türden yaratıklara erken dönemde belirli bir isim vermekten kaçınılmıştır. Bu tür isimlendirmeler ise, en erken M.Ö. 6. yüzyıl içinde Nereus, Triton, Akheloos, Okeanos için kullanılmıştır. Geç dönemde bu yaratıklar çoğunlukla Triton adı altında birleştirilmiştir. Triton'a ise, eserler üzerinde en erken M.Ö. 570'lerde ve çoğunlukla Herakles'le mücadele sahnesinde rastlanır (Brijder 1990: Lev.174,1).

Typhon

Yunan sanatında çoğunlukla Triton'la karıştırılan Typhon'un farklı olarak belden aşağısı, yılan gövdesi şeklinde tasvir edilir (Res. 10)(Schefold 1993: 197, Res.198). O da Triton gibi M.Ö. 7. yüzyıldan itibaren Yunan sanatında izlenmeye başlanır. Yaratığın kökenlerine baktığımızda; yılan unsuru taşıyan tasvirlerin Mezopotamya sanatında M.Ö. 2. binde sıkça kullanıldığı görülmektedir (Boehmer 1965: 52, Lev.XXV,292; Black ve Green 2003: 164, Res.135). Bununla beraber Yunan sanatındaki mitolojisine en yakın örnek Anadolu'dan gelmektedir (Preller 1894: 63). Zeus ile Typhon arasında geçen mücadelenin bir benzeri Hitit'lerde, Gök Tanrısı ile İlluyanka arasında geçmektedir (Güterbock 1948: 131; Walcot 1956: 199-201). Efsane, Hititlerden Yunan mitolojisine geçmiştir (Akurgal 1995: 83; Akurgal 1997: 96). Yaratığın, Yunan sanatındaki ortaya çıkışında ise, Antik döneme ait olan coğrafik yıkımların fiziksel nedenlerini resimsel biçimde aktardığı için oldukça önemlidir. Bu tasvir antik dönem insanının coğrafik bir olayı, nasıl algıladığının ve bunu nasıl kişileştirdiğinin bir örneğidir. Sanatçılar bu yolla tarihsel, coğrafik veya dinsel olayları topluma daha iyi anlatabilme imkânı bulmuştur. Bu bir bakıma sebebi tam olarak açıklanmayan olayların kişileştirilerek anlaşılır bir hale getirilme çabasıdır. Typhon'un ortaya çıkışı da bu çabanın bir sonucudur.

Sonuç

M.Ö. 1. binlere kadar inen Yunan sanatının en çok geliştiği dönem M.Ö. 8-7. yüzyıllardır. Bu dönem Yunan Doğu kültürleri ile ticari ilişkilerinin yoğun bir şekilde yaşandığı dönemdir. Yunan bu dönemde Doğu sanatına özgü birçok şeyi kendi sanatlarına aktarmışlardır. Çalışmamızın konusu olan karışık yaratıkların büyük bir kısmı da diğer birçok tasvir gibi bu dönemde Yunan sanatına girmiştir. Doğu sanatlarından aktarılan bu yaratıkların bir kısmı (Sfenks, Grifon, Siren gibi) sadece şekilsel olarak değil, benzer işlevleriyle de kullanılırken, birçok yaratığın Yunan Mitolojisine özgü bir kompozisyona dâhil edilip çok farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Bunun en önemli sebebi şüphesiz Homeros ve Hesiodos gibi şairlerin sözlü ve yazılı edebi ürünleridir. Şair ve ozanların bu katkısı Yunan

tasvir sanatının temel dinamiğini oluşturmuş ve Doğu sanatında kalıplaşmış tek düze bir gelişim sürerken, Yunan sanatında sürekli gelişen bir tasvir sanatı ortaya çıkmıştır. Tabii karışık yaratıklar da bu süreçten geri kalmamış, sürekli olarak gelişen bir yapı ortaya koymuştur. Bu gelişimin sonucu olarak, zamanla ilk ortaya çıktığı şekillerini ve anlamlarını kaybetmiş tamamen farklı bir biçime bürünmüşlerdir. Bu durumda ortaya köken ve etkileşim olarak Doğu'ya giden ama Yunanlı sanatçıların ekleme ve geliştirmeleri ile Yunan sanatına mal edilen bir tasvir biçimi ortaya çıkmıştır.

Kaynakça

Akurgal, E. 1961. Die Kunst der Hethiter, München.

Akurgal, E. 1995. Hatti ve Hitit Uygarlıkları, İzmir.

Akurgal, M. 1997. Korint Seramiği: M.Ö. 750-550, İstanbul.

Amiet, P. 1977. Die Kunst des Alten Orient, Wien

Aruz, J. - Benzel, K. - Evans, M. Beyond Babylon 2009. Art, Trade, and Diplomacy in the Second Millennium B.C., New York.

Baines, J. - Malek, J. 1986. Eski Mısır, Çev.: Z. Aruoba-O. Aruoba, İstanbul.

Besig, H. 1937. Gorgo und Gorgoneion. In der Archaischen Griechischen Kunst, Berlin. Bisi, A.M. 1965. "Il Grifone", Studi Semitici, 13, 1-275.

Bittel, K. 1976. Die Hethiter Die Kunst Anatoliens vom Ende des 3. Bis zum anfang des 1. Jahrtausend vor Christus, München.

Black, J.- Green, 2003. A. Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia, London.

Boardman, J. - Griffin, J. - Murray, O. 1988. Greece and the Hellenistic World, Oxford.

Boardman, J. 1996. Athenian Red Figure Vases the Archaic Period, London.

Boardman, J. 2002. The Greeks Overseas, London.

Boehmer, R. M. 1965. Die Entwicklung der Glyptik Während der Akkad Zeit, Berlin.

Bol, R.C. 2007. Die Geschichte der Antiken Kunst: III Hellenistische Plastik, Mainz.

Borbein, A.H. 1995. Das Alte Griechenland: Geschichte und Kultur der Hellenen, Stuttgart.

Brijder, H.A.G. 1990. Siana Cups III: The Red-black Painter, Griffin-bird Painter and Siana Cups resembling Lip-cups, California

Brommer, F. 1960. Vasenlisten zur Griechischen Heldensage, Marburg/Lahn.

- Carpenter, T.H. 2002. Antik Yunan'da Sanat ve Mitoloji, Çev.: B.B.M. Ünlüoğlu, İstanbul.
- Caskey, M.E. 1976. "Notes on Relief Pithoi of the Tenian-Boiotian Group", *AJA*, 80, 19-41.
- Charbonneaux, J. - Martin, R. - Villard, F. 1969. Das Archaische Griechenland: 620-480 v.Chr., München.
- Cohen, B. 2006. *The Colors of Clay. Special Techniques in Athenian Vases*, Los Angeles.
- Darga, M. 1992. *Hitit Sanatı*, İstanbul.
- Demisch, H. 1977. *Die Sphinx: Geschichte Ihrer Darstellung von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Stuttgart.
- Dessenne, A. 1957. *Le Sphinx: Etude iconographique des origines a'la fin du seconde Millenaire*, Paris.
- Destaing, V.G. 1973. *Bas-Relief Imaginaires de L'ancien Orient*, Paris.
- Dierichs, A. 1981. *Das Bild des Greifen in der Frühgriechischen Flächenkunst*, Münster.
- Dunbabin, J.J. 1953. "Bellerophon, Herakles and Chimaera", *David Moore Robinson*, II, 1164-1183.
- Durando, F. 2005. *Greece: Splendours of an Ancient Civilization*, London.
- Flagge, I. 1975. *Untersuchungen zur Bedeutung des Greifen*, Richarz.
- Frankfort, H. 1939. *Cylinder Seals: A Documentary Essay on the Art and Religion of the Ancient Near East*, London.
- Frankfort, H. 1989. *The Art and Architecture of the Ancient Orient*, London.
- Goldman, B. 1960. "The Development of the Lion-Griffin", 64, 319-328.
- Güterbock, H.G. 1948. "The Hittite Version of the Hurrian Kumarbi Myths: Oriental Forerunners of Hesiod", *AJA*, 52, 123-134
- Helck, H.W. 1955. "Die liegende und geflügelte weibliche Sphinx des Neuen Reiches", *MJO*, 3, 1-10.
- Higgins R.A. 1957. "The Aegina Treasure Reconsidered", *AnnRepBriAth*, LII, 42-57
- Hopkins, C. 1934. "Assyrian Elements in the Perseus-Gorgon Story", *AJA*, 38, 341-358
- Howe, T.P. 1954. "The Origin and Function of the Gorgon-Head", *AJA*, 58, 209-221
- Hunger, H. 1969. *Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, Vienna.
- Kaltsas, N. 2006. *Athens-Sparta*, New York.

- Karpe, H.M. 1974. Handbuch der Vorgesichte Band III, München.
- Kübler, K. 1950. Altattische Malerei, Tübingen.
- Malten, L. 1914. "Das Pferd im Totenglauben" JDI, 29, 15-255
- Muscarella, O.W. 1962. "The Oriental Origin of Siren Cauldron Attachments", Hesperia, 31, 317-329
- Matthews, D.M. 1990. Principles of Composition in Near Eastern Glyptic of the Later Second Millennium B.C., Freiburg.
- Menant, M.J. 1883. Glyptique Orientale, Paris.
- Orthmann, W. 1971. Untersuchungen zur Späthethitischen Kunst, Bonn.
- Orthmann, W. 1975. Der Alte Orient, Berlin.
- Parrot, A. 1972. Assur Die Mesopotamische Kunst Vom XIII: Vorchristlichen Jahrhundert Bis Zum Tode Alexanders Der Grossen, München.
- Payne, H. 1931. Necrocorinthia: A Study of Corinthian Art in The Archaic Period, Oxford.
- Pfuhl, E. 1969. Malerei und Zeichnung der Griechen, München.
- Phinney, E. 1971. "Perseus" battle with the Gorgons, Transactions of the American Philological Association 102, 445-463
- Poulsen, F. 1968. Der Orient und Die Frühgriechische Kunst, Roma.
- Preller, C. 1894. Griechische Mythologie: Theogonie und Goetter, Berlin.
- Richter, G. M. A. 1961. The Archaic Gravestones of Attica, London.
- Roes, A. 1953. "The Origin of the Chimaera", David Moore Robinson, II, 1155-1163
- Rose, H. 1928. Handbook of Greek Mythology, London and New York.
- Schäfer, H.-Andrea, W. 1925. Die Kunst des Alten Orients, Berlin.
- Schefold, K. 1967. Die Griechen und Ihre Nachbarn, Berlin.
- Schefold, K. 1978. Götter-und Heldensagen der Griechen in der Spätarchaischen Kunst, München.
- Schefold, K.-Jung, F. 1988. Die Urkönige, Perseus, Bellerophon, Herakles und Theseus in der klassischen und hellenistischen Kunst, München.
- Schefold, K. 1993. Götter und Heldensagen der Griechen in der Früh-und Hocharchaischen Kunst, München.

- Schulz, R. - Seidel, M. 1998. Egypt: The World of the Pharaohs, Cologne.
- Simon, E. 1976. Die Griechischen Vasen, München.
- Smith, C. 1892-93. "Harpies in Greek Art", JHS, 13, 103-114.
- Suhr, E.G. 1965. "An Interpretation of the Medusa", Folklore, 76, 90-103.
- Vermeule, E. 1984. Aspects of Death in Early Greek Art and Poetry, Los Angeles.
- Walcot, P. 1956. "The Text of Hesiod's Theogony and the Hittite Epic of Kumarbi", The Classical Quarterly, 6, 198-206.
- Walter, H. 1971. Griechische Götter, München.
- Wedeking, E.H. 1966. Das Archaische Griechenland, Boston.
- Wünsche, R. 2003. Hreakles, Herkules. Staatliche Antikensammlungen München,
- Yalouris, S. 1987. Pegasos Ein Mythos in der Kunst, Mainz.
- Yavi, E.-Yavi, N.Y. 1996. Tarih Öncesi Çağlardan Günümüze Mısır, İzmir.

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Resim 4

Resim 5

Resim 6

Resim 7

Resim 8

Resim 9

Resim 10

KAVAK İLÇESİNDE BULUNAN AKŞEMSETTİN'İN BABASI ŞEYH HAMZA TÜRBESİ

Emine YILMAZ*

Özet

Tarih boyunca insanoğlu kendisi ve sevdikleri için ölümden sonra unutulma kaygısı yaşamış olup, ölen kişinin hatırasını yaşatmak için geleneklerine uygun bir takım önlemler alma yoluna gitmiştir. İslam Öncesi Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan bark/mezarlık kültürü Türk-İslam Döneminde de kendini geliştirerek devam etmiş, devrinin moda, zevk ve geleneklerine göre şekillenerek pek çok eser vermiştir. Defin kültürünün önemli mimari elemanlarından biri olan “Türbeler” tarihte iz bırakmış Şahsiyetler için inşa edilmiş anıt mezarlardır. Ortaya çıkışları, planları, mimari üslupları ve tezyinatları dönemlerinin moda ve zevk anlayışlarını yansıtmaktadır. Anadolu türbelerinin tamamında defin olmadığı, bir kısmının “Makam Türbesi” olarak inşa edildiği bilinmektedir. Birden fazla yerde bulunan Yunus Emre, Saru Saltuk Türbeleri gibi. Sürekliliğin sağlanması için ya vakıflar tanzim edilmiş ya da gönüllülerce sahiplenilmişlerdir.

Aslen Şam’lı olan Şeyh Hamza’nın soyu Hz. Ebu Bekir’e kadar gitmektedir. Asıl adı Hamza Şami bin Mehmet ve Akşemsettin’in babası olan Şeyh Hamza 1383 yılında Şam’dan Anadolu’ya gelip Amasya ve Kavak’da ikamet ettiği sanılmaktadır. Ancak nerede vefat ettiği ve defnedildiğine dair bilgiler oldukça kısıtlı olup, genel olarak günümüze ulaşan kaynaklarda “Amasya yakınlarındaki Kavak nahiyesi” ifadesi geçmektedir. Yöre halkınca, öteden beri aktarılagelen söylenceler doğrultusunda Kavak’ın Mahmut Beyli Köyü’nde Müderrislik yaptığı ve Seyitali Köyü Çambaşı Mevkiinde de ikamet ettiğine inanılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Hamza, Akşemsettin, Kavak, Türbe, Mezar

SHEIKH OF HAMZA TOMB IS THE FATHER OF AKŞEMSETTİN WHO IS LOCATED IN THE TOWN OF KAVAK

Throughout history, mankind has suffered forgotten anxiety after death for himself and his loved ones, and has gone to a number of precautions appropriate to his traditions to keep his memory alive. The bark / cemetery culture, which has an important place in pre-Islamic Turkish culture, continued to develop itself during the Turkish-Islamic period and has given many works by shaping according to the fashion, pleasure and traditions of the devros. One of the most important architectural elements of burial cultures, "Tombs" is the monumental tombs built for the personalities who left traces in history. Their emergence, plans, architectural styles and ornaments reflect the fashion and pleasure of their era. It is known that not all of the Anatolian species are burials, and some of them are constructed as "Makam

---

* Arkeolog/Sanat Tarihçisi - Samsun Müze Müdürlüğü; Archaeologist/Art Historian - Samsun Museum Directorate.

Tomb". Like Yunus Emre, Saru Saltuk Türbeleri located in more than one place. In order to ensure continuity, either the foundations were entrusted with volunteers.

The descendants of Sheikh Hamza, who was originally a Shamite goes to Abu Bekir. Sheikh Hamza, whose real name is Hamza Shami bin Mehmet and Akşemsettin's father, is believed to have come from Damascus to Anatolia in 1383 and reside in Amasya and Kavak. However, the information about where he passed away and buried is rather limited, and the expression "The Town of Kavak near Amasya" has been passed in the sources which are generally reached daily. The local people are believed to have lived in the village of Mahmut Beyli village of Kavak in the direction of the rumors which have been transmitted since long and also in the Seyitali Village Çambaşı Mevkii.

Keywords: Şeyh Hamza, Akşemsettin, Kavak, Tomb, Grave

Giriş: Tarih boyunca insanoğlu kendisi ve sevdikleri için ölümden sonra unutulma kaygısı yaşamış olup, ölen kişinin hatırasını yaşatmak için geleneklerine uygun bir takım önlemler alma yoluna gitmiştir. Böylece oluşan “Mezarlık Kültürü” sosyal ve ekonomik şartlara paralel olarak zengin bir çeşitlilik birikimine sahip olmuş ve Teoloji, Arkeoloji, Sanat Tarihi, Antropoloji, Etnoloji, Mimarlık, Mühendislik, Geometri, Matematik, Sosyoloji vb. pek

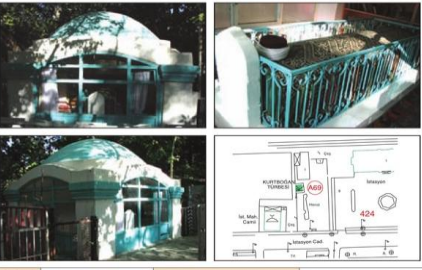
çok bilim dalını ilgilendirecek örnekler sunmuştur. İslam Öncesi Türk kültüründe önemli bir yere sahip olan bark/mezarlık kültürü Türk-İslam Döneminde de kendini geliştirerek devam etmiş, devrinin moda, zevk ve geleneklerine göre şekillenerek pek çok eser vermiştir. Yekpare dikili taşlar, desen desen işlenmiş şahideler, anıtsal boyuttaki kümbetler ve türbeler günümüzün İnanç Turizmi bakımından en dikkat çekici ziyaret alanlarıdır.

Defin kültürünün önemli mimari elemanlarından biri olan “Türbeler” tarihte iz bırakmış Şahsiyetler için inşa edilmiş anıt mezarlardır. Ortaya çıkışları, planları, mimari üslupları ve tezyinatları dönemlerinin moda ve zevk anlayışlarını yansıtmaktadır. Anadolu türbelerinin tamamında defin olmadığı, bir kısmının “Makam Türbesi” olarak inşa edildiği bilinmektedir. Birden fazla yerde bulunan Yunus Emre, Saru Saltuk Türbeleri konuya örnek verilebilir. Türbe inşa etmekteki amaç; insanların gönlünde yer bulmuş Şahsiyetlerin hatırasının yaşatılması ve duanın kesintisiz olarak devamıdır. Sürekliliğin sağlanması için ya vakıflar tanzim edilmiş ya da gönüllülerce sahiplenilmişlerdir. Zaman zaman savaş, şiddetli cereyan eden toplumsal olaylar ve doğal afetler nedeniyle kısmen ya da tamamen zarar görmüştür türbeler. Hemen ardından yeniden inşa fırsatı bulamayanlar unutulup gitmiş ve yeri hatırlanamaz olmuştur. Aradan geçen zaman kesin bir belge yoksa konuyu muğlak hale getirmiş ve gerçek ile olması istenilen arasındaki çelişki sorgulanmaya başlanmıştır. Bu türbelerden birisi de Akşemsettin'in babası Şeyh Hamza türbesidir.

Şeyh Hamza Aslen Şam'lı olup Soyu Hz. Ebu Bekir'e kadar gitmektedir. Asıl adı Hamza Şami bin Mehmet'dir. Akşemsettin'in Babası olan Şeyh Hamza 1383 yılında Şam'dan Anadolu'ya gelip Amasya ve Kavak'da ikamet ettiği sanılmaktadır. Ancak nerede vefat ettiği ve defnedildiğine dair bilgiler oldukça kısıtlı olup, genel olarak günümüze ulaşan

kaynaklarda “Amasya yakınlarındaki Kavak nahiyesi” ifadesi geçmektedir¹. Yöre halkınca, öteden beri aktarılagelen söylenceler doğrultusunda Kavak’ın Mahmut Beyli Köyünde Müderrislik yaptığı ve Seyitali Köyü Çambaşı Mevkiinde de ikamet ettiğine inanılmaktadır².

AVRUPA KONSEYİ	DÜNYA VE KÜLTÜR TÜRBE VAKIFLARI KORUMA ENSTİTÜSÜ	ANIT	ENV. NO	A69
TÜRKİYE	ADİ Kurtboğazı		HARİTA NO	-
İL AMASYA	İLÇE Merkez	MEH. KÖY VE MEK. İstasyon Mahallesi	KORUMA ANITLAR	2/3
PAFTA 4B	ADA 424	PARSEL 1	ÇEVRESEL	1/2/3
ADRESİ			YAKINI	1/2/3
Türbe	YAPIRANI	YAPANI	MİMARİ ÇALIŞ.	Çevreli Olmayan
GENEL TANIM	YAPIM TARİHİ 15. yy.	KITABE	VAKİFİ	YOK
Dört direk üzerine tek kubbeli olarak baldaken tarzda inşa edilmiştir.		YOK	İYİ	ORTA
			KOTU	
			KORUMA DURUMU	
			DIŞ YAPI	X
			TARİHİ YAZI	X
			USİ YAZI	X
			YOK	İZİ VAR
			SÖZLEME FİLMANLARI	ONEMLI
			RUTUBET	X

184

Amasya Kurt Boğan Şeyh Hamza Türbesinin Tescil Belgesi

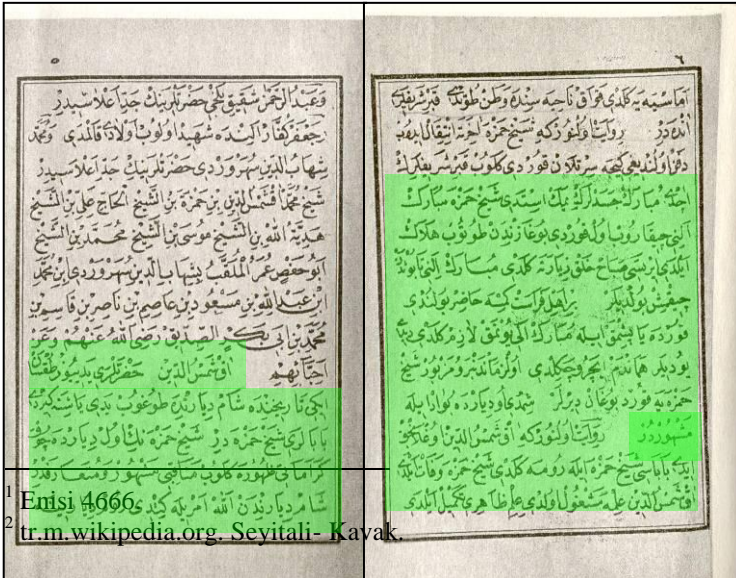
Şeyh Hamza Mezarlarının en tanınmışısı Amasya’dadır. Amasya İl merkezinde, 15. yüzyılda baldaken tarzda dört adet kare ayak üzerine tek kubbeli olarak inşa edilen türbedeki mezarın Fatih Sultan Mehmet’in hocası Akşemseddin’in babası Hamza Şami bin Mehmet’e ait olduğu inancı yaygındır. Ancak türbede ya da dönem kaynaklarında bunu kanıtlayacak resmi bir bilgi/kitabe bulunmamaktadır. Türbenin bulunduğu alan kent merkezi olup, hiçbir zaman Kavak Nahiyesi olarak anılmamıştır. Diğer bir görüşte Çorum-Osmancık/Sarpın Kavak Köyündeki Camii olup, bu fikrin temelinde de “Kavak” kelimesi ile hemen sınır köyü teşkil eden ve Akşemseddin’in Oğlu Nurulhuda ile ailesinin mezarının bulunduğu Evlik’tir. Bu köy arşiv kayıtlarında Nurulhuda Mülkü olarak geçmekle birlikte Şeyh Hamza’nın Mezarına ilişkin bir belgeye rastlanmaz. Şeyh Hamza’nın defin yeri ile ilgili farklı bir görüşte

Amasra’nın Ulus İlçesine bağlı Kalecik Köyündeki Şimşirli Baba Camii bahçesi olup konuyu destekleyecek herhangi bir resmi kayıt ya da kitabe mevcut değildir.

Günümüze kadar ulaşan yazılı Menkıbeler Şeyh Hamza için kullanılagelen Kurtboğazı lakabını / ismini ölümünden sonra yaşanan bir olaya dayandırmaktadır. Rivayete göre Şeyh Hamza vefat edip defin edildiği gece bir kurt gelip cenazeyi mezarından çıkararak parçalamak istemiş ancak kabirden uzanan bir kolu kurdu boğarak öldürmüştür. Sıra dışı olan bu durum tüm manevi bilgi ve gizemiyle halkın gönlünde yer bulmuş olan Şeyh Hamza’nın Kerametinin işareti olarak kabul görüp ününün günümüze kadar ulaşmasında etkili olmuştur.

Göynüklü Emir Hüseyin Enisi’nin 16. yy.’da kaleme aldığı “Menakıb-ı Akşemsü’ddin” (Metin ÇELİK; Akşemseddin Hazretleri ve Yakın Çevresi) adlı eserde Akşemseddin’in

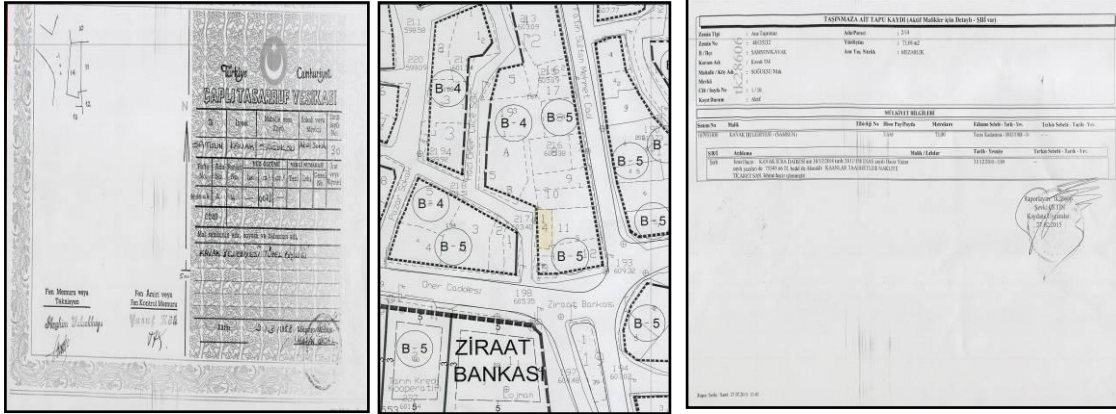
babası Şeyh Hamza’nın kabrinin (ölümü H. 861 - M. 1456/57) Amasya’nın Kavak nahiyesinde olduğu yazmakta olup, 15-16. yy.’daki Kavak nahiyesi günümüzde Samsun İline bağlı bir İlçe konumundadır. Şeyh Hamza’nın Amasya ve Kavak’ta yaşadığı zaman dilimi ve az öncesi dönem siyasi ve sosyal açıdan değerlendirildiğinde bölge için yoğun ve yıkıcı olayların cereyan

¹ Enisi, 4666
² tr.m.wikipedia.org - Seyitali - Kavak

ettiği bir süreci kapsamaktadır. 1308 senesinde Anadolu Selçuklu Devleti'nin siyasi varlığının son bulmasının ardından 1402 tarihinde meydana gelen Ankara Savaşı ve Moğol istilasının yankıları Amasya ve Canik'te yoğun olarak hissedilmiş, Fetret Devri (1402-1413), Mahalli Beylikler ile Devletler arası iktidar mücadelesi, İlhanlı Valileri'nin yönetiminden kaynaklanan karışıklık nihayet Çelebi Mehmed' in 1413 yılında bölgede istikrarı yeniden sağlaması ve ikinci Murat'ın 1421-1451 yılları arasında hakimiyeti ele alması ve birliği sağlamasıyla Osmanlı Devleti'nin imparatorluk olma yolundaki ilk adımları atılmaya başlanmıştır³.

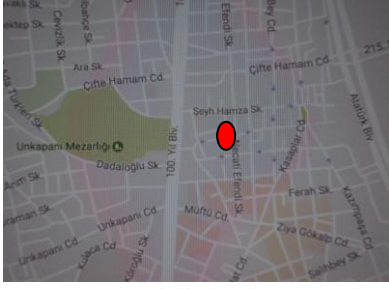
Samsun'un Kavak İlçesindeki Soğuksu Mahallesi'nde yer alan ve 2 ada, 14 parseli oluşturan 73,00 m²'lik bir alan tapu kayıtlarında mezarlık olarak görülmektedir. Aynı alan üzerinde Şeyh Hamza adıyla anılan bir mezar da mevcuttur.

Samsun'un Kavak İlçesi Soğuksu Mahallesi, ada 2, parsel 14 de 73,00 m² lik bir alan tapu kayıtlarında mezarlık olarak görülmektedir.

Genel kanı Şeyh Hamza'nın asıl kabrinin burada olduğu ve 16.-17. yy. Celali isyanları ile Suhte (medreseli öğrenci) olayları sırasında türbenin tahrip edildiğidir. İlçe merkezinde bu kadar küçük bir alanın mezarlık olarak kullanılma olasılığı mümkün olmayıp günümüze ulaşamamış bir türbe alanı olması ihtimali daha olası görülmektedir. Havza, Ladik, Vezirköprü ve Kavak çevresinin bu olaylar sırasında çok zarar gördüğü tüm arşiv ve kaynaklardan bilinmektedir. Kavak İlçesi Şeyh Resul Köyündeki külliye (medrese), Havza İlçesi Şeyh Safi Köyündeki son Selçuklu Şehzadesi Sultan Altunbaş'ın/Gazi Çelebi türbesi ile Atabeyi Şeyh Savcı türbesi, Vezirköprü Tatarkalesi Köyündeki son Selçuklu Sultanı II. Mesut'un türbesi ile Göl Beldesi'ndeki (Zeytin Emirliği) türbeler bu olayların tahrip boyutunu göz önüne seren örnekler olarak gösterilebilir. Maddi ve manevi değeri olan bu kadar tarihi yapının tahrip edilmiş olduğu göz önünde bulundurulduğunda Kavak İlçesindeki Şeyh Hamza adıyla anılan ve Akşemseddin'in babasına atfedilen mezarın gerçek defin adresi olma ihtimali güçlüdür. Aynı mezar için bir şehit mezarı olduğunu ifade edenlerde mevcuttur. Kişisel sosyal olgu manevi şahsiyetlerin yakınına defnedilme eğilimi taşıdığından Şeyh Hamza Mezarı çevresinde başka definlerinde olması normal bir uygulama olarak görülebilir. Nitekim alanda birden fazla definin bulunması konuyu destekler niteliktedir.

³ Öz 2009: 84.

Samsun Pazar Mahallesi Şeyh Hamza Sokağı

1485 tarihli Canik Tahrir Defteri'nde Samsun'unu teşkil eden Mahalleler sayılırken günümüz Pazar Mahallesi'nin bulunduğu bölgede "Şeyh Hamza Mahallesi" adının da geçtiği görülmektedir. 1642 tarihli Canik Avarız Haneleri Sayımında Şeyh Hamza Mahallesi'nin adını koruduğu görülmekte olup günümüzde isim "Şeyh Hamza Sokağı" olarak varlığını devam ettirmektedir⁴. Bu bilgi Şeyh Hamza'nın anısının ölümünü takip eden yıllardan itibaren

Samsun/Canik de özenle korunduğunun göstergesidir.

Amasya'daki Kurt Boğan Şeyh Hamza Türbesi baldaken Tarzı bir mimari üslup göstermekte olup mimari plan olarak çok yakın benzeri Kavak İlçesine yakın mesafedeki Havza İmaret Mustafa Bey Türbesi (15. yy.) ile Ladik-Ahmetsaray köyü Seyyid Zeynel Abidin Rufai Türbesidir. Ladik'teki türbenin de adı geçen olaylarda zarar görmeye birlikte orijinal planına sadık kalınarak baldaken Tarzı bir mimari üslupla yeniden inşa edildiği bilinmektedir. Halk arasında "Seyyid Zeynel Abidin Rufai" adıyla anılan türbeye ait herhangi bir kitabe bulunmamakta ancak Ladik ilçe merkezinde türbesi bulunan Seyyid Ahmet-i Kebir ile kardeş olduğu inancı ve türbedeki mezar taşlarının Samsun Seyyid Kutbiddin mezarlığındaki mezar taşları ile çağdaş olması göz önüne alındığında 1300'lü yıllarda yapıldığı önerilebilir. Kavak İlçesinde "Şeyh Hamza Türbesi" yapılması düşünüldüğünde, Amasya Kurtboğan türbesi ile de benzer özellikler sergilemesi de göz önünde bulundurularak Havza İlçesi Mustafa Bey İmaret Türbesi ya da Ladik İlçesi Ahmetsaray Köyü'ndeki Seyyid Zeynel Abidin Rufai Türbesine benzer özellikte olmalı ve baldaken tarzı mimari üslupta inşa edilmelidir.

Havza İmaret Türbesi ve Ladik Ahmetsaray Köyü Seyyid Zeynel Abidin Rufai Türbesi ve Baldaken Tarzda İnşaa Edilmekte Olan Kavak Şeyh Hamza Türbesi

Baldaken tarzı türbelerin Beylikler ve Osmanlı döneminde çok sayıda örneği görülmekte olup geç dönemlere kadar sevilerek uygulandığı bilinmektedir. Plan ve form özellikleri yönünden zengin bir çeşitliliğe sahip olan Baldeken Türbelerinde genel olarak kare, dikdörtgen formlar ile altıgen ve sekizgenen oluşan çokgen plan tipleri tercih edilmiştir. Bu örnekler içerisinde dört cephesi açık olanlara rastlandığı gibi iki cephesi kapalı/sağır olan türbelere de rastlamak mümkündür. Mevcut Baldeken tarzı türbelerin çoğunda örgü tekniğinde almaşık sistemin tercih edildiği görülmektedir. Genel uygulama üç sıra tuğla ve bir sıra kesme taş şeklinde olup kubbede çoğunlukla tuğla tercih edilmektedir. Amasya Merkez Yörgüç Paşa, Halkalı Dede, Suluova-Yolpınar Mahallesi Seyyid Yahya, Aksaray Hırcalı

⁴ Öz 2009.

Sultan, Konya-Akşehir Nasrettin Hoca, Yozgat Akdağmadeni-Çalışkan Mahallesi Ali ve Mahmut Çelebi Türbeleri, Bursa Umur Bey, Kocaeli Gebze Malkoçoğlu Mehmet Bey, İznik Saru Saltuk ve Yakup Çelebi İmaret Türbesi en çok tanınmış Baldeken tarzı Türbe örnekleridir. Türbelerin tamamında defin olmayıp “Makam Türbesi” olarak kullanılanlarda mevcuttur. Amasya Kurtboğan Şeyh Hamza, Havza İmaret, İznik Sarı Saltuk Türbeleri Makam Türbeleri özelliği göstermektedir.

KAYNAKÇA

- ABDİ-ZADE HÜSEYİN HÜSAMEDDİN (Çev.: A. Yılmaz-M. Akkuş); *Amasya Tarihi*, , Amasya Belediyesi Kültür yayınları, 1986, cilt 1: 170-cilt 2.
- CEBECİOĞLU, Ethem; “Akşemseddin’de Bazı Tasavvufi Kavramlar-I”, *Ankara Üniv., İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2001, Ocak sayısı.
- ÇELİK, Metin; *Akşemseddin Hazretleri ve Yakın Çevresi*, 2016.
- ÇELİK, Metin; *Makamat-ı Evliya Akşemseddin (Mehmet bin Hamza)*, 2013.
- ENİSİ, Emir Hüseyin (4666); *Menâkıb-ı Akşemseddin*, İstanbul, Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Bölümü.
- GÜNEŞ, Mustafa; “Klasik Türk Edebiyatında Menakıbnameler ve Menakıb-ı Akşemseddin”, *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt 4, Sayı 16, Kış 2011.
- KAÇALIN, Mustafa; *Akşemseddin Hayatı, Eserleri*, 1994.
- KÖPRÜLÜ, Orhan-UZUN, Mustafa; “Akşemseddin”, C. II, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (TDVİA)*, 1989, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
- KÖPRÜLÜ, Orhan; *Tarihi Kaynak Olarak 14. ve 15. Asırlardaki Bazı Türk Menâkıbnâmeleri*, (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi 1951.
- ÖZ, Mehmet; “Samsun”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, Cilt:36.
- ÖZ, Mehmet; “Tahrir Defterlerine Göre Canik Sancağında Nüfus (1455-1643)”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim fakültesi Dergisi*, 1991, Sayı: 6, 173-205.
- ŞİMŞİRGİL, Ahmet; “XVI. yy.’da Amasya Şehri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XI, 77-109 1996.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı; *Büyük Osmanlı Tarihi, Anadolu Selçukluları ve Anadolu Beylikleri Hakkında bir Mukaddime ile Osmanlı Devleti’nin Kuruluşundan İstanbul’un Fethine Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt:1,1995, Ankara
- YURD, Ali İhsan; *Fatih Sultan Mehmed Hân’ın Hocası Şeyh Akşemseddin: Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1972

Ottoman.Uconn.edu
Tarih ve medeniyet.org
kultur.samsun.bel.tr
tr.m.wikipedia.org. Seyitali- Kavak.

XIX. YÜZYIL SAMSUN'DA BİR GRUP KONUT MİMARİSİ

XIX. A GROUP HOUSE ARCHITECTURE IN CENTURY SAMSUN

Yrd. Doç. Dr. Nadire Tuba YİĞİTPAŞA *

Funda UZ**

Özet

17.yy. sonları ile 18.yy.'ın başlarından itibaren Osmanlı Devletinin batı karşısında yenik düşmeye başlaması üzerine bu gidişata çözümler 'batıya yönelik' politikasını doğurmuştur. 1839 yılında kabul edilen Tanzimat Fermanı ile batıya yönelişin ilk adımı atılmıştır. 19.yüzyıl Osmanlı mimarisinde değişen zaman içerisinde değişen mekânların oluşturduğu bir anlayış hâkim olmuştur. Bu dönem Osmanlı sanatı açısından da bir değişim noktası olarak kabul edilmektedir. Osmanlı sivil mimari örnekleri daha belirgin bir biçimde bu Avrupalı tarzlara yönelirken, dini mimari eserleri gelenekçi yapısını korumaya çalışmış, daha ziyade cephe düzenlemeleri ve süslemede batı etkisi kendini hissettirmiştir.

19.yüzyıl Osmanlı içerisindeki gayrimüslim ve Levantenlerin etkileşimleri, ağırlıklı olarak yaşadıkları yerleşimlerdeki mimari yapılara, özellikle konutlara yansımıştır. Konutların cephe anlayışına 19.yüzyıl Avrupa sanatının eklektik üslubu hâkim olmuştur. Batılılaşma dönemi sanat hareketleri içinde 19.yüzyılın ikinci yarısında kendini hissettiren, Avrupa'da başlayan ve moda haline gelen eklektik veya seçmeci anlayış Osmanlı konutlarını da etkilemiş, bu üslubu yansıtan deneysel eserler yapılmaya başlamıştır. Barok sanatı yerini Neo Klasik sanata bırakmış, geçmişin klasik temaları üzerinde durulmuştur. Geçmişin sanat

---

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Kurupelit Kampüsü 55139-SAMSUN. E-mail: tubayigitpasa@omu.edu.tr

** Master Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kurupelit/SAMSUN, E-mail: funda.uz@gmail.com

anlayışına ait biçimsel öğeler eklektik anlayışın esnek anlayışıyla ayrı ayrı ya da farklı dönemler de olsalar da bir arada kullanılabilmişlerdir. Bu anlayışta planlarda temel tipolojiye sadık kalınsa da cephe düzeni ve elemanları Yeni Klasik ve Barok üslubunun bezemeleriyle donatılmaya başlamıştır.

19. yüzyılda Samsun'un liman ticaretinin iç kesimle olan yol bağlantısıyla ana arter durumunda olması gibi etkenler dolayısıyla kentin ekonomik açıdan kalkınması ve kentsel gelişiminde önemli bir yere sahip olduğu görülür. Bu durum kentte sivil yapıların gelişmesinde de önemli bir rol oynar.

Anahtar Kelimeler: XIX. Yüzyıl, Samsun, Konut Mimarisi, Osmanlı, Batı Etkisi.

Giriş

Yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurulmasıyla birlikte yapılan anlaşmalar gereğince Samsun'da da mübadele söz konusu olmuştur. Batı Trakya ve Yunanistan'dan gelen göçler sonucu kentin nüfusunun arttığı gözlenir. 1927'de yapılan ilk sayımda şehrin nüfusu, hemen hepsi Türk- Müslüman olmak üzere, 30.372 kişidir. İlerleyen yıllarda ise kentin nüfusu yavaş yavaş artmıştır. Ancak 1950-1960 yıllarında yaşanan inanılmaz nüfus artışı, kentin ekonomik yönden gelişimiyle orantılı bir durum ortaya çıkarmıştır¹.

1927 yılında yapılan nüfus sayımında nüfusun daha çok Kadıköy, Selahiye ve Ulugazi Mahallelerinde toplandığı belirlenmiştir. Şehrin nüfusu 1950'li yıllara kadar fazla bir artış göstermemiş, ilk defa 1955 sayımında 50.000'i aşmıştır. (62.629) bu tarihten itibaren nüfus artışına paralel bir biçimde alanı genişleyen Samsun şehri Subaşı, Saathane ve Cumhuriyet Meydanı semtlerine doğru yayılmış, daha sonra Ondokuz Mayıs, Hürriyet ve Çiftlik mahalleleri yönünde genişlemiştir².

19.yüzyıl ortalarında Karadeniz'in buharlı gemilere açılması, kentin ekonomik yönden canlanmasına, yüksek vasıflı tütün ekiminin Bafra çevresinden başlayarak Samsun yöresine

---

¹ B. Darkot, "Samsun", İslam Ansiklopedisi, C.10. , İstanbul 1980, s.176.

² M. Öz, "Samsun", T.D.V.İ.A. , C.36, İstanbul 2009, s. 87.

yayılmasına ve kentin nüfusunun artmasına yol açar³. Bu durum Trabzon ve Ege kıyıları ile İç Anadolu'dan gelen ve Türkçe konuşan Rumların, Ermenilerin ve Avrupalı tüccarların Samsun'a yerleşmesine yol açar. Kente yeni yerleşen bu insanlar ve burada yaşayan gayrimüslim vatandaşlar kendilerine yeni mahalleler kurmuşlardır⁴.

MÖ. 7.yy.'da Miletoslular'ın kurdukları koloni kenti Amisos, Karadeniz Bölgesinde yer alan kentin bilinen ilk adıdır⁵. Bugünkü şekliyle Samsun adının 12. ve 13. yüzyıllardaki Türk hâkimiyeti dönemine dayandığı, batı kaynaklarında ise "Sampson" şeklinde geçmeye başladığı, her iki söylenişin de şehrin önceki adı "Amisos" tan kaynaklandığı kabul edilmektedir⁶.

19.yüzyılın sonlarında Samsun'da ev sayısı 2.624 iken 20.yüzyılın başlarında ise 3.600 olduğu ifade edilmektedir. 1893 senesi yazında Samsun'dan geçen V. Flottwell şehrin nüfusunun Türk, Frenk ve Rumlardan oluştuğunu; Frenklerin sahilde, Rumların tepede(Kadıköy), Türklerin ise bu iki azınlığın kaldığı yer arasında oturdukları söylenir⁷.

Yörede Doğu Karadeniz ve Orta Anadolu Bölgelerinin etkisinde bir konut mimarisi gelişmiştir. Köylerde toprağın neminden korunmak amacıyla taşlara oturtularak zeminden yükseltilmiş kare planlı evler yaygındır. Yapıların kuzeyinde üstü örtülü, cepheleri ahşap parmaklıklı bir çardak vardır. Lâdik gibi iç kesimlerde Anadolu'nun geleneksel mimarlığını yansıtan yığma taş, kerpiç ve bağdadi sıvalı evlere rastlanmaktadır. Havza ve Vezirköprü ilçelerinde özgün ahşap yapılar görülmektedir.⁸. Genellikle zemin üzeri iki katlı olan binaların dış cephesi yığma tuğladan(bazı büyük yapıla taştan), iç bölmeleri bağdadi olarak yapılmıştır. İkinci katta bir çıkma mevcuttur. Çıkma bazı yapılarda iki adet (bazen dört) ahşap veya taş direk taşımakta, bazı yapılarda demir çubuklarla desteklenmektedir. Kıрма çatısı alaturka kiremitle örtülü, saçak altları ahşaptır. İç mekânda ortada bir sofa yer almakta, diğer odalar bu sofaya açılmaktadır. Taban ve tavan ahşap malzemelidir.

Samsun il ve ilçe merkezlerde bunlardan farklı bir sivil mimari ile karşılaşmaktadır. Bu evler düzgün kesme taştan özenli bir işçilikle yapılmışlardır. Ayrıca il merkezinde Rum ve

³ M. Çadırcı, "Tanzimat'ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması", *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988, s. 197.

⁴ P. Tuğlacı, "Osmanlı Şehirleri", İstanbul: Milliyet Yayınları 1985, s. 264.

⁵ M. Aydın, "Samsun", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları 1997, s. 1605.

⁶ B. Darkot, "Samsun", s. 173. ; Yolalıcı, "XIX. Yüzyılda Canik Sancağında Zirai Üretim", s.9. ; Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, s. 262; Ali Sarcan, *Samsun Tarihi*, Ankara 1966, s. 81-82; Rifat Gökçen, Osman Yalçın, *Samsun ve Karadeniz Bölgesi*, İstanbul 1986, s. 38.

⁷ P. Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, s.264.

⁸ M. Aydın, "Samsun'da Sivil Mimarlık", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul: Yapı Endüstri Merkezi Yayınları 1997, s.1606.

Ermeni evleri de yoğun olup mimari yapıları ile diğerlerinden kolaylıkla ayrılmaktadırlar. Samsun 1869 yılında tümüyle yanmış ve bu tarihten sonra yeni bir yapılanmaya gidilmiştir. Şehir Fransız mimarının planına göre yeniden kurulmuştur⁹. Taş yapının inşası için Batılı mimarlara ihtiyaç duyulmuş böylece Samsun'da Batı mimarlık kültürü ve mimarlık üslupları uygulanmaya başlanmıştır. Deniz kıyısından güneydeki hafif eğimli yamaçlara göre evler kademe kademe yükselmektedir. Denize paralel caddeler ile onları dikey olarak kesen sokaklarda adeta antik çağın hippodamos plan düzenine göre yapılanma bunların çevresinde yer almıştır.

19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarında, I. Ulusal Mimarlık Akımı'nın ortaya çıkışına kadarki süreç içerisinde, Samsun'da, Batı mimarlık üsluplarının izlerini taşıyan çok sayıda sivil mimarlık örneği inşa edilmiştir. Sivil mimarlık örneklerinde, plan tasarımı açısından bir üslup birliği söz konusu değildir. Zira yapıldıkları dönem (19. yüzyıl), yapı inşasında mevcut arazilerin değerlendirilmesini gerekli kıldığından, belirli bir üslupta ele alınmış tasarımı, rahatça araziye uygulamak mümkün olmamış, projeler mevcut araziye göre ayarlanmıştır. Samsun'da eğimli arazinin fazla oluşundan dolayı arazinin eğimine uygun olarak bodrum ve zemin katlar üzerine bir, iki veya üç katlı olarak inşa edilen yapılar da katlar arasındaki bağlantı, merdivenlerle sağlanmıştır.

Şehrin en eski evleri Kale Mahallesi, Pazar Mahallesi, Hançerli Mahalle, Selahiye Mahallesi ve Saitbey Mahallesinde görülmektedir. Buradaki evler çoğunlukla iki veya üç katlıdır. Sivil mimari ahşap veya ahşap karkaslı ve bağdadi sıvalıdır. Evlerin alt ve üst katları çoğunlukla aynı plan düzenindedir. Üst katlardaki salon evin eksenini oluşturmakta, odalar buraya açılmaktadır. Çoğunlukla evlerin girişleri bu çıkmaların altında veya ortasında bulunmaktadır. Girişler çoğunlukla kare planlı salonlara açılmaktadır. İkinci ve üçüncü katlar dışa çıkıntılıdır. Evlerin dışa açılan pencereleri dikdörtgen şekildedir. 20.yüzyıl başında yapılmış olan taş devlet yapıları daha çok Rum ve Rus mimarisinin etkisi altında kalmıştır.

19. Yüzyıl Osmanlı Mimarisi ve Yabancı Etkiler

---

⁹ M. Emin Yolalıcı, *19. Yüzyılda Canık (Samsun) Sancağı'nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s.21.

Yakın tarihimizde Batılılaşma adı verilen ve kökeni III. Selim dönemine kadar götürülmekle beraber esas olarak Tanzimat'la başlayan süreç, Batı'dakinden çok farklı bir biçimde gelişmiştir¹⁰.

18. yy. 'ın ilk yarısında Osmanlı konut mimarlığı Barok etkisi altında kalmıştır. Plan aynı kalsa bile yapı ve oda öğeleri zamanla Barok sanatın biçim ve süslemesini en yoğun biçimde yansıtır. Kalem işi süslemeler, duvarlarda özellikle raf üstünde çerçeveli bölümler içinde görülmeye başlamıştır. Ahşap oymalarda Barok kıvrımlardan etkilenmiştir. Çıkma altları ve saçaklar eğri yüzeyli, bağdadi sıvalı yapılmaya başlanır ve nakışlarla süslenir. Sofa direkleri artık Bursa kemerli değil, daire ve S biçimli Barok kemerlidir. Yüzyılın sonlarına doğru Barok etki planda kendini gösterir ve ilk kez İstanbul'da oval sofalar uygulanmaya başlamıştır¹¹.

Barok uygulamaların ardından Ampir üslubunda etkisi 19. Yy. 'da II. Mahmut döneminde ortaya çıkar. Bu etki ile beraber daha sade yapılar yapılmakta, eğri yüzeyler azalmaktadır. Cephelerde ve iç mekânda gereksiz süslemeler yapılmamaktadır. İç sofalı planın daha çok kullanıldığı görülür. Çıkma azalmış, saçaklar daralmış ve ahşap lambri ile kaplanmıştır. Cephelerde yarım gömme sütunlar, üçgen alınlıklar, daire ve düz kemerler, kabartma kilit taşları bazen sıvayla da yapılmış bezemesiz iri silmeler, şemseler, rozetler, çevresi ışınal madalyonlar, tuğralar, gırlantlar, akantus ve defne yaprakları, silahlar, bayraklar ve meşalelerle yapılan armalar, müzik aletleri, vazolar ve çiçek ampir üslubunu belirleyen özelliklerdir. Pencere üstleri üçgen alınlıklı ya da yarım daire kemerli silmelerle bezelidir. Odalara köşeden girişler kalkar. İç duvarlara alçıdan kabartma çıtalarla çerçeveler, bazen de bunların içine kabartma çiçek demetleri yapılır. Dolap cepheleri yalınlaşır. Ortada yarım yuvarlak planlı çiçeklik nişi ve rafı yer alır¹².

Barok, deyim olarak Batı mimarlığındaki belirli bir dönemi işaret etmekle birlikte, Osmanlı örneklerinde Batı'dan kopya edilen bir üslup olarak belirmemektedir. Kendine özgü özellikleri olan, Osmanlı-İstanbul Baroğu yerel bir üslup olup, Fransa ile ilişkilere rağmen daha çok İtalyan baroğundan etkiler gösterir. Mimarları, dışardan ihraç edilen etkileri hazmedip onları, orijinal bir kalıba dökmesini bilmişlerdir¹³.

19.yüzyıla gelindiğinde Avrupa ile ilişkilerin artması bezemede de yenilikleri beraberinde getirmiştir. 19. Yüzyıl başında sivil mimari yapılarda Antik sütun başlıkları ve

¹⁰N. Yazıcı, *Osmanlılar 'da Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007, s. 5.

¹¹ M. Sözen, *Türklerde Ev Kültürü*, İstanbul 2001, s. 29-30.

¹² M. Sözen, *Türklerde Ev Kültürü*, İstanbul 2001, s. 29-30.

¹³ D. Kuban, *Türk Barok Mimarisi Hakkında Bir Deneme*, İstanbul 1954, s23.

üçgen alınlıkların kullanıldığı görülmektedir. Yine bu dönemde duvara gömülü sütunların sıklıkla kullanıldığı, plasterlerin konsol biçiminde üç boyutlu akant yapraklarına dönüştüğü görülür¹⁴.

Samsun Evlerinin Cephe Özellikleri

Evlerin cephe düzeninde bazı öğeler etken olmuştur. Binaların yüksekliği, kat sayısı, giriş kapısının yeri, pencereler, çıkmalar, alınlıklar ve çatı saçaklarıdır. Evlerin en önemli ve özenli cephesi sokağa bakan giriş cepheleridir (Foto.2, 4). Samsun sivil mimari örneklerinin birçoğunda bu özellik görülür. Samsun Tekel Başmüdürlük Binası (Foto. 5) ve Samsun Yol-İş Sendika Binası (Foto. 6) örnek verebiliriz. Arka ve yan cepheler sağır görünümündedir. Giriş cephelerinde pencereler ve özellikle çift kanatlı ahşap giriş kapıları dikkat çekicidir (Foto. 7). Bodrum kat diğer katlara oranla daha alçak olup sade bir cephe düzenlemesine sahiptir. Bodrum katı oluşturan öğeler giriş kapısı ve pencerelerdir. Burada pencere sayısı birinci ve ikinci kata göre daha azdır.

Ana giriş kapıları çift kanatlı olup, giriş cephesinin ortasında yer almaktadır. Bahçeye açılan kapılar tek kanatlıdır (Foto. 8). Kapının üstlerinde pencere ya da demir parmaklıklı açık kafesler bulunur (Foto. 9). Ev bahçe içerisinde yer alıyorsa evi çevreleyen bahçe duvarı vardır. Bahçeye girişi sağlayan kapı ile evin giriş kapısı aynı eksen üzerinde yer alır.

İkinci katta cepheler daha hareketlidir. Cephelerde çıkmalar, balkonlar, konsollar, kat silmeleri, plasterler, köşe dikmeleri ve pencereler cephelere hareketlilik kazandırmıştır. Samsun evlerinde sofa ve odalar genellikle sokağa doğru dikdörtgen formlu taşıntı yapmaktadır. Çıkmalar evlerin sokakla olan bağlantısının sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Çıkma genellikle konsollarla taşınmaktadır. Samsun 19 Mayıs Mahallesi Hürriyet Caddesi 9 Numaralı Konutun da çıkması ahşap konsollarla taşınmaktadır(Foto. 12). Bazı yapılarda çıkma zemin kattan başlayıp birinci katta da devam eden örnekler vardır. Çıkmanın altında destek kullanılmayan yani düz cumbalı evlerde bulunmaktadır. Samsun 19 Mayıs Mahallesi Ağabali Caddesi 11 Numara da yer alan konutta ise çıkma sütunlarla taşınmaktadır (Foto.13).

Cumba cephelerinde ön cephelerde genellikle iki, yan cephelerde ise birer pencere bulunmaktadır. Yandaki pencereler çoğu zaman daha dar ve dikdörtgen formludur. Bazı

---

¹⁴ S. Denel, *Batılılaşma Sürecinde İstanbul'da Tasarım ve Dış Mekânlarda Değişim ve Nedenleri*, Ankara 1982, s. 54.

yapılarda ön cephelerde üç pencerenin kullanıldığı da olmuştur(Foto.14). Samsun evleri incelendiğinde çıkmalar oda genişliğinde, normal çıkma tekniğinde ve konsolla taşınan çıkmalar karşımıza çıkmaktadır.

Pencereler; zemin kat ve üst kat pencereleri her zaman dikey ekseninde yer almaktadır. Pencereler lentolu, kemerli olup genellikle çift kanatlı ve dikdörtgen formundadırlar. İstanbul evlerinde çokça görülen giyotin pencerelere Samsun evlerinde de rastlanır. Zemin kat pencereleri demir parmaklıklı olurlar.

Alınlıklar; Samsun evlerinde çok yaygın bir uygulama cephede alınlıkların bulunmasıdır. Bu tip cepheye sahip pek çok ev vardır (Foto. 4, 5, 6, 11, 14). Samsun Hükümet Konağının giriş cephesinin üzeri üçgen alınlıklıdır (Foto.15). Ayrıca Samsun Selahiye Mahallesi Müftü Hamam Sokak'ta yer alan 30 numaralı konutta da çıkmanın üzeri üçgen alınlıkla son bulmaktadır(Foto.16). Gümüşhane evlerinin de birçoğunda üçgen alınlık bulunmaktadır(Foto. 17, 18). Sakarya- Geyve İlçesi Şaban Çakır Evi'nin alınlığı da Samsun'daki örneklerle benzerdir(Foto.19). Samsun ilçelerinde alınlıklar ve çıkmalar benzer özellikler göstermektedir(Foto.20).

Çatılar ahşap iskelet üzerine kurulmuştur. Kıрма çatı yaygın olarak kullanılmıştır. Kıрма çatısı alaturka veya Marsilya kiremidiyle örtülüdür. Saçaklar cepheleri hareketlendiren mimari unsurlardandır. Geniş saçaklar görülmektedir. Saçak altları da ahşaptır.

Cepheye bakıldığında hareketi sağlayan diğer bölümler ise ıslak mekânları oluşturan banyo ve tuvalet bölümleri olmuştur. İç mekândan ayrı tutulmak istenen ıslak mekân bölümleri çıkmalar yaparak düzenlenmiştir. Genellikle evin iki katı boyunca yükselen bu mekânlar evlerin arka ya da yan cephelerinde yer almaktadır. İlkadım Gençlik Merkezi'ni örnek verebiliriz.

Samsun evleri incelendiğinde çatı katlarının kule biçiminde düzenlendiği görülmektedir. Eski TÖB-DER Binası'nın çatı katı kare planlı ve kule biçiminde yapılmaktadır (Foto. 2). Ayrıca Samsun İnce Sokak'ta yer alan konutta da çatı katı çokgen formunda kulevari yapılmıştır (Foto. 21).

Samsun Evlerinin Plan Özellikleri

Samsun evleri çoğunlukla iç sofalı plan özelliği göstermektedir. İç sofalı plan tipi karniyarık olarak da adlandırılır. Bu plan tipinde sofanın iki yanına odalar sıralanmıştır. Sofa kuzey-güney ya da doğu-batı doğrultusunda uzanıp dikdörtgen planlıdır. Evlerde odaları

birleştiren en önemli kısım sofadır. Odalar sofaya açılırlar. Odaların sofayla bağlantısı çift kanatlı ahşap kapılarla sağlanır. Sofanın bir ucunda merdiven, tuvalet ve banyo yer alır.

Evler bodrum kat üzerine iki katlı olarak yapılmıştır. Evlerin orta kat ve üst kat sofaları birbirinden farklı olabilir. İlkadım Gençlik Merkezinde bodrum kat sofasızdır, birinci katta iç sofa L şeklinde düzenlenmiş ve ikinci katta ise güney-kuzey doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı iç sofa karşımıza çıkar.

Evlerde tavanlar ahşap kaplama yöntemiyle düzenlenmiştir. Ahşap derz araları ahşap çıtalar kullanılarak kapatılmıştır.

Samsun evlerinde odaların planları kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlıdır.

Samsun Evlerinin Süsleme Özellikleri

19. yüzyıl Osmanlı Batılılaşma süreci mimaride özellikle cephe düzenine yeni anlayışlar getirmiştir. Samsun evleri süsleme özellikleri açısından değerlendirildiğinde zengin süsleme özelliklerine sahip değildir. Cephe olarak sade bir görüntüye sahip olan evlerde süsleme açısından en dikkat çeken cephe giriş cephesidir (Foto. 4, 5, 6, 9, 10, 22). Süsleme öğelerinin daha çok giriş cephesinde toplandığı evlerin cumba, oda ya da balkon çıkmalarını taşıyan konsollar cephede en çok dikkat çeken mimari unsurdur. Sadeliğin devam ettiği iç mekânlarda süsleme öğeleri daha çok tavanlarda ve merdiven korkuluklarında görülmektedir. Çıkmalı ahşap konsollar, taş konsollar ve demirden konsollarla taşınmaktadır.

Ahşap malzeme evlerin en önemli süsleme malzemesi arasında yer almaktadır. Ahşap malzeme evlerde çatı ve saçaklarda, alınlıklarda, çıkma altlarında, konsollarda, kapılarda ve merdiven korkuluklarında görülmektedir.

Pencere, balkon korkuluklarında, kapı alınlıklarında ise metal işçiliği görülür. Dövme ve bükme tekniği kullanılarak yapılan korkuluklarda S kıvrımlı ve geometrik motifler yer alır.

Kapılar süsleme açısından oldukça sadedir. Giriş kapıları çift kanatlı, üstte genellikle dikdörtgen kapı açıklığı bulunur.

Neo- Klasik mimarinin görüldüğü Samsun evlerinde dış cephelerde üçgen alınlıklara (Foto. 4, 5, 6, 11, 14,15), kabartmalı lento veya sövelere(Foto. 3, 7) ve dış frizlerine rastlanır (Foto. 23). Samsun'da yer alan Hükümet Konağı'nın saçak altını dış frizi dolanmaktadır (Foto. 15). Ancak iç cephelerde fazla süsleme görülmez. Katalogdaki yapılar incelendiğinde iç cephesinde en çok süsleme bulunan yapı Eski TÖB-DER Binası/ Takas Odasıdır. Bu yapının hem iç hem de dış cephesinde yoğun bir şekilde süsleme görülmektedir. Bahçe kapılarında(Foto. 10), saçak altında ve konsollarda(Foto.24), balkon korkuluğunun taş

süslemesinde(Foto. 25), evin ikili bir giriş düzenlemesi bulunmakta her iki girişte de süslemeler karşımıza çıkmaktadır ayrıca süsleme iç mekânda da devam etmiştir(Foto. 23, 26, 27, 28)

Trabzanlar, parmaklıklar, korkuluklar genellikle dekoratif olarak kullanılan demirden yapılmıştır. Bu demirler S kıvrımlı veya salyangoz biçimi bir dizi eğrinin kullanılması ile oluşturulmuştur. Bazı durumlarda aynı eksen ve elemanlar pencere demiri olarak da kullanılmış, cepheye dekoratif bir bütünlük kazandırmıştır.

Samsun Evlerinin Malzeme Özellikleri ve Uygulanan Teknikler

Samsun evlerinde genellikle ahşap malzeme kullanılmıştır. Binaların dış cephesi yığma tuğladan(bazı büyük yapılar taştan), iç bölmeleri bağdadi olarak yapılmıştır. Bodrum kat duvarlarında moloz taştır. Moloz taş su basman seviyesine kadar çıkarılmıştır.

Ahşap malzeme taşıyıcı, dolgu, kaplama ve süsleme gibi farklı işlevlerde kullanılmıştır. Kapı, pencere, tavan ve taban döşemelerinde, merdivenlerde ve çatı ve saçakta kullanılmaktadır. Taş malzeme çoğunlukla temel ve zemin kat duvarlarında görülür. Devlet Demir Yolları Lojmanı bodrum kat moloz taş malzemelidir. Şahinzade Remzi Bey Konağı kesme taş malzemedен inşa edilmiştir. Şahinzade Remzi Bey Konağının bodrum kat duvarları moloz taştır. Bahçe duvarı ve yer kaplamalarında taş malzeme kullanımı söz konusudur.

Ahşap iskelet üzerine kurulan çatılarda kırma çatı sistemi görülür. Çatı üzeri alaturka ve Marsilya kiremidiyle kaplıdır.

Sonuç

Tanzimat'tan başlayarak Batı'nın etkisiyle değişen aile yaşantısı, devlet işleri, ticaretle uğraşan ve şehrin önde gelen isimlerinin evlerinde değişikliklere yol açmıştır. 19.yy'da (1838-1841) Samsun'da yedi mahalle bulunmaktadır. Bu yedi mahallenin ikisi Ermeni ve Rum Mahallesidir. Rumlar kentin yüksek kesimlerinde ve vilayet konağı çevresinde, Ermeniler ise Selahiye Mahallesinde oturuyordu. Samsun'da nüfusun Müslümanlardan ve göçle gelen azınlıklardan oluşması en çok da sivil mimariye yansımıştır. Müslümanlar daha sade ve gösterişli olmayan evler yaparken, Rum ve Ermeni evleri daha gösterişli ve süslemeli

bahçe içerisinde yer alan evler inşa etmişlerdir. Özellikle Ermeni taş ustaları mimaride başarılı eserler ortaya koymuştur.

Samsun'da günümüze ulaşan evlerin 1900'lü yılların başlarında yapıldığı bilinmektedir. 1869 Büyük Samsun yangınından sonra 415 ev yanmıştır. Günümüze ulaşan evlerin çoğunluğu da bu tarihten sonra yapılan evlerdir. Bu evlerde genellikle mübadeleyle gelen Ermeni ustalarca yapılmıştır. Evler karniyarık olarak da tabir edilen iç sofalı plan tipine sahiptir. Samsun ve çevresinde Batı mimarlık kültürünün izlerini yansıtan çok sayıda sivil mimari örneği inşa edilmiştir. Batı üslubunun izleri ve yansımaları Neo-Klasik, Neo-Barok üsluplar içerisinde verilmiştir. Samsun evleri, plan ve çıkmalı cephe düzeni açısından geleneksel konut mimari özelliklerini taşısa da cephe düzeni ve süsleme anlayışıyla Batılı bir karakter taşımaktadır. Antik mimarinin anıtsal, simetri ve dengeye dayalı cephe düzeni anlayışıyla dikkat çeken Neo-Klasik üslup Samsun cephe düzenine ve süslemelerine hâkim olmuştur.

Samsun'da inşa edilen Batı üslubundaki sivil mimarlık örneklerinin büyük çoğunluğunda son yıllarda yapılan onarımlar sonucunda özgünlüklerini yitirmişlerdir. Zaten Batı tarzı da Samsun yapılarının plan ve iç mimarilerinde değil daha çok dış cephelerinde hissedilir.

Samsun evleri zemin üstüne iki katlı olarak tasarlanmıştır. Zemin kat ekonomik işlevlere hizmet verirken üst kat yaşam alanını oluşturmuştur. Ön cepheler genellikle simetrikdir. Dikdörtgen ahşap pencereler kullanılmıştır. Genellikle giyotin pencereler ve çift kanatlı, ortası çıtalı pencereler görülmüştür. Giriş kapıları çift kanatlıdır, oda kapıları ise tek kanatlıdır.

KAYNAKÇA

AYDIN M. ,’’Samsun’’, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1997.

ÇADIRCI M. , ‘’Tanzimat’ın Karadeniz Bölgesinde Uygulanması’’, *Birinci Tarih Boyunca Karadeniz Kongresi Bildirileri*, Samsun 1988.

DARKOT B. , ‘’Samsun’’, *İslam Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul 1980.

GÖKÇEN R. ve YALÇIN O. , *Samsun ve Karadeniz Bölgesi*, İstanbul 1986.

ÖZ M. ,’’Samsun’’, *Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi*, İstanbul 2009.

SARCAN A. ,*Samsun Tarihi*, Ankara 1966.

SÖZEN M., *Türklerde Ev Kültürü*, İstanbul 2001.

TUĞLACI P. , *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.

YAZICI N. , Osmanlılarda Mimarlık Kurumunun Evrimi ve Tanzimat Dönemi Mimarlık Ortamı, (Yayınlanmış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2007).

YOLALICI M. Emin, ‘’XIX. Yüzyıl’da Canik Sancağında Zirai Üretim’’, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.6, Samsun 1991.

-----, *XIX. Yüzyıl’da Canik Sancağı ’nın Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, Ankara 1998.

Foto. 1: İlkadım Gençlik Merkezi doğu cephesi ikinci kat giriş kapısından ayrıntı.

Foto. 2: Eski TÖB-DER Binası genel görünüm.

Foto. 3: İlkadım Gençlik Merkezi sütunlar ayrıntı.

Foto. 4: Ulugazi Mahallesi İstiklal Caddesi 30 Numaralı Konut genel görünüm.

Foto. 5: Tekel Başmüdürlük Binası genel görünüm

Foto. 6: Yol-İş Sendika Binası genel görünüm

Foto. 7: İlkadım Gençlik Merkezi kat konsolu

Foto.8: Şahinzade Remzi Bey Konağı kuzeybatı cephesi

Foto.9: Şahinzade Remzi Bey Konağı giriş kapısından ayrıntı.

Foto.10: Eski TÖB-DER Binası Takas

Foto.11: Ömer Velioglu Evi doğu cephesi

Odası Bahçe kapısı ve giriş kapısından ayrıntı

Foto.12: Samsun 19 Mayıs Mahallesi, Hürriyet Caddesi 9 Numaralı Konut cumbadan ayrıntı

Foto. 13: Samsun 19 Mayıs Mahallesi, Ağabali Caddesi 11 Numaralı Konut sütunlardan ayrıntı

Foto.14: Ulugazi Mahallesi İstiklal Caddesi 30 Numaralı Konut giriş cephe alınlık

Foto.15: Samsun Hükümet Konağı giriş cephesi

Foto.16: Samsun Selahiye Mahallesi Müftü Hamam Sokak 30 Numaralı Konut

Foto.17: Gümüşhane Hasan Fehmi Ataç Evi

Foto.18: Gümüşhane Mehmet Aksoy Evi

Foto.19: Sakarya- Geyve İlçesi Şaban Çakır Evi alınlık. (Doğan Koşan'dan)

Foto.20: Samsun Alaçam’da bir konutun giriş cephesindeki üçgen alınlık.

Foto.21: Samsun İnce Sokak’ta Kuleli Ev (K. Hazneci’den)

Foto.22: Devlet Demir Yolları Lojmanı A Blok genel görünüm (K. Hazneci'den)

Foto.23: Eski TÖB-DER Binası/Takas Odası zemin kat tavan kaplaması

Foto.24: Eski TÖB-DER Binası/ Takas Odası konsollardan ayrıntı

Foto.25: Eski TÖB-DER/Binası Takas Odası saçak ve balkon korkulukları

Foto.26: Eski TÖB-DER/Binası Takas Odası giriş süslemesi

Foto.27: Eski TÖB-DER/Binası Takas Odası zemin kat süsleme

Foto.28: Eski TÖB-DER/Binası Takas Odası zemin kat sofa süsleme

URARTU MİMARİSİNDE MALZEME VE TEKNİK

Ayla BAŞ*

Özet

Urartu Krallığı'ndan günümüze kalan eserlerinin büyük bir çoğunluğu, mimari alandan gelmektedir. Çeşitli malzeme ve teknik kullanan Urartulu mimarlar, ortaya koydukları kendine özgü yapılarla dikkatleri üzerine çekmiştir.

Mimari yapılarda ağırlıklı olarak kalker (kireçtaşı), bazalt, andezit, kumtaşı ve alabaster (su mermeri) gibi taş çeşitleri, kerpiç ahşap ve tunç kullanılmıştır. Taş, kerpiç, ahşap ve intaglio olmak üzere farklı teknikler uygulanmıştır. Taş tekniğinde, kiklopik, klasik, uçkale, sandık duvar, rizalit plan, rustika ve kurt dişi yöntemleri görülür. Taş tekniği, sur duvarları, ve tapınakların yapımında öne çıkmaktadır.

Erken dönemde kiklopik yöntem kullanılmış ancak Minua'yla (M.Ö. 810-780) birlikte klasik yöneme geçilmiştir. II. Sarduri döneminden (M.Ö. 755-730) itibaren, Urartu mimarisinde estetik kaygı ön plana çıkmış, taş blokları özenli bir işçilikle yapılmaya başlanmıştır. Çavuştepe Kalesi'nde karşılaşılan bu teknik, Uçkale (cephe mimarisi) adıyla anılmıştır.

II. Rusa döneminde (M.Ö.675) mimari yapılanmanın yeniden canlanmasıyla birlikte farklı teknikler uygulanmaya başlamıştır. İlk örneklerini Minua döneminde gösteren kaba rustika tekniği, Ayanis yapılarının duvarlarında Minua dönemine göre daha da geliştirilmiş biçimde kullanılmıştır. Ayanis Kalesi'ne özgü ve tek örnek olan intaglio tekniğindeki duvar kabartmaları da, bu dönemde ulaşılan teknik gelişmenin farklı bir tanığı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelime: Urartu Krallığı, Mimari, Teknik, Malzeme

MATERIAL AND TECHNICAL IN URARTU ARCHITECTURE

Abstract

The vast majority of the works left from the Urartu Kingdom are from the architectural area. Urartian architects who use various materials and techniques have attracted attention with their unique constructions.

* Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kurupelit Kampüsü 55139-SAMSUN. E-mail: ayla.bas@omu.edu.tr / aylaabas@gmail.com

In architectural structures, stone types such as limestone (limestone), basalt, andesite, sandstone and alabaster (water marble), mud brick and bronze were used. Stone, mudbrick, wood and intaglio have been applied different techniques. In the stone technique, there are cyclic, classical, extreme, chest wall, rhizalite plan, rustica and wolf methods. Stone technique stands out in the construction of city walls and temples.

In the early period, the cyclic method was used but the classical method with Minua was used. Starting from the period of II.Sarduri, the aesthetic anxiety of the Urartian architecture came to the forefront and the stone blocks started to be done with careful workmanship. This technique encountered at Çavuştepe Castle was known as Uçkale (facade architecture).

Keyword: Urartu Kingdom, Architecture, Technical, Materials

M.Ö. 9. yüzyıl ortalarında ortaya çıkan Urartu Krallığı, Van Gölü'nün doğu kıyısındaki başkent Tuşpa'dan genişleyerek güçlü bir devlet kurmuştur. Uyguladıkları politik yaptırımlar, yayılcı siyasi anlayış sonuç vermiş, bugün İran, Irak, Türkiye ve Ermenistan sınırlarıyla bölünen dağlık bölgede egemen hale gelmiştir. Zamanının en büyük siyasi güçleri içerisinde küçümsenmeyecek bir gelişim sergilemiştir. Yaklaşık iki yüz yıl boyunca ayakta kalmayı başaran Urartu, başta Assur Krallığı olmak üzere çağın önemli askeri gücüne sahip birçok düşmanla mücadele ederek ilerlemiştir. Bu doğrultuda Van Gölü havzasında başlayan kuruluş serüveni, batıda Karasu-Fırat, kuzeyde Kuzey Ermenistan dağları, Doğuda İran'daki Savalan dağı, güneyde Zagros dağlarından Doğu Toroslar'a kadar uzanan sınırlara ulaşmıştır. (Zimansky, 1985, 1)

Urartu Krallığı'nın yaşadığı dönemde iki önemli özelliği ön plana çıkmaktadır. Bunlardan biri mimari etkinlikleri, diğeri ise metal işçiliğidir. Öyle ki M.Ö. I. binin taş ve maden ustaları denildiğinde akla gelen isimlerden biri Urartular olmuştur. Askeri kaleler, tapınaklar, saraylar, kaya mezarları, depo binaları gibi günümüze gelen yapılar ve madeni sanat eserleri, bu kültürün sosyal yaşamı, dinsel inançları ve siyasi yapılanması kadar gelişmiş sanat anlayışları hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır.

Bu çalışma, Urartulu mimar ve ustaların yapılarında hangi malzemeyi kullandıkları; bu yapıları nasıl bir teknikle inşa ettiklerini belirlemeye yöneliktir. Urartu mimarisinin etkileyici örnekleri, askeri ve dini yapılar olarak kategorize edilen kale ve tapınaklardan oluşmaktadır. Buldukları bölgenin coğrafi koşullarına uyum sağlayan Urartulu mimarlar, tümüyle çevrenin savunma imkânlarından yararlanmış; tarım alanları yanındaki sarp kayalıkları, kaleler için yerleşme yeri olarak kullanmışlardır. Tapınaklar da bu kaleler içinde konumlandırılmıştır. Mimaride kullanılan malzeme ve teknik unsurları, kaleler ve tapınaklar doğrultusunda değerlendirilmiştir.

Urartu sınırları içerisinde çok sayıda kale yapısıyla karşılaşmaktadır. Kalelerin genel özelliklerine kısaca değinmemiz gerekirse bu yapılar, buldukları ovayı kontrol altında tutmak amacıyla bir dağın ovaya uzanan burnu üstünde ve kayalık bir alanda inşa edilmiştir.¹

¹Urartu kalelerinin yapısı Yazılı metinlerde de belirtilmektedir. Assur kralı III.Salmanasar, (M.Ö. 858-824) saltanatının 3. yılında Urartu Kralı Aremenin kenti Arzaşkun'a karşı seferlerini anlatırken; Areme'nin canını kurtarmak için sarp bir dağa tırmandığından söz eder. LAR,I, 229\619.

Yer tespitinde su kaynaklarına yakın olması ve kayalık bir tepe olması iki önemli unsurdur.² Urartu kalelerinin hemen hepsi bir başka Urartu kale ya da garnizonunu görececek biçimde konumlandırılmıştır.³ Başkent Tuşpa'da yer alan kaleler, başkentten dağılan ticari ve askeri yolları da koruyacak konumda düzenlenmiştir. (Çilingiroğlu, 1997b, 1847)

Kale planlarının belirlenmesinde biçim, duvarların seyri ve arazinin koşulları ön planda tutulmuştur. Kayalık bir tepe üzerinde kalelerin yer alma gerekliliği, kalelerin etrafını çeviren sur duvarlarının ana kaya üzerine açılan taş açıklıklar üzerine oturtulmasından kaynaklanmaktadır. (Çilingiroğlu, 1997a, 50)

Özellikle Çavuştepe ve Bastam gibi kayalara oturtulmuş kalelerin yanı sıra kayalık dağ ve dağ sırtları üzerine oturtulan Van kalesi ve Toprakkale gibi kaleler de bulunmaktadır.

Urartu tapınak mimarisine baktığımızda Transkafkasya'daki İrpiuni kalesinde bulunan dikdörtgen planlı tapınak dışında genelde kare planlı, köşeleri rızaliteli, kare cellalı, kule tipli olduğu görülmektedir. Cellaya üç kademeli bir kapı geçidi ve bir koridor ile girilmektedir. Koridorun cella ile birleştiği yerde iki kanatlı ve cellaya açılan, muhtemelen ahşap olduğu düşünülen bir kapı yer almaktadır. (Çilingiroğlu, 2005, 98)

Kale ve tapınakların dışında saray yapıları, depo odaları, mezarlar ve sivil halka ait yapılar Urartu mimarisinin diğer öğeleridir. Kale ve tapınakların ön planda yer almasının nedeni bu alanlardaki çalışmaların fazlalığı ve bu yapıların malzeme ve teknik açıdan net bilgiler ortaya sunmasıdır.

MİMARİDE KULLANILAN MALZEMELER

Urartu Krallığında mimari yapılarda kullanılan malzemelerin büyük bir çoğunluğu taş çeşitlerinden oluşmaktadır. Genelde kalker(kireçtaşı), bazalt, andezit, kumtaşı ve alabaster (su mermeri) gibi taş çeşitleri tercih edilmiştir. Taşın yanı sıra kerpiç, ahşap ve az da olsa tunç kullanılmıştır.

Taş çeşitlerinin detaylı tanımlarına bakılması, bu cins taşların tercih edilme nedenlerini anlamız açısından önem taşımaktadır. Bu doğrultuda kalkerden başlayarak taş çeşitlerini tanıyalım:

Kalker

Kireçtaşı olarak da bilinen kalker, beyaz, sarı, gri, pembe ve siyah renkte olabilmektedir. **(Resim-1)** Kalker inşa malzemesi olarak çok kullanılır. Fazla sert olmamaları,

²Thomas B. Forbes, Urartian Architecture , B.A.R., 1983, 8.

³Dağlık ve kayalık alanların tercih edilmesinin nedeni savunmayı kolaylaştırmak amacını taşımaktadır. Bunun yanı sıra, Dağ zirvelerinde kurulan kaleler, hem gözetleme hem de haberleşme noktaları olarak da önemli bir görev üstlenmiştir. Gelen düşman tehlikesi bu tepelerde ateş yakılarak haber verilmiştir. Bunu kanıtlayan belge II.Sargon'un (M.Ö.721-705) sekizinci seferini anlatan yazıtıdır. "*Sangibuti eyaletinin halkı, eyaletin yerlileri ve tüm kentin ahalisi ordunun yaklaştığını gördü. Kentlerin gözetleme kuleleri, dağ tepelerinin üzerine kurulmuştu. Çalı ateşinin yardımıyla düşmanın yaklaştığını gündüz ve gece çok uzaktan gördüler*" ifadesi haberleşmenin ateşle yapıldığını açıkça göstermektedir. LAR, II, 89\ 163.

kolayca işlenebilmeleri ve çok kolayca bulunması nedeniyle her türlü yapıda çeşitli duvar örgülerinde tercih edilmektedir.(Çorapçioğlu, 1997b, 936; Saltuk,1997, 90)

Bazalt

Koyu siyah renkli, ufak kristalli ya da camsı bir görüntü arz eden volkanik bir kayadır. Bazaltların çoğu yüzeyde soğuduğu için gözenekli bir yapıya sahiptir. **(Resim-2)** Sert ve yoğun bir taş olan bazalt, dayanıklılık derecesi yüksek, su emme katsayısı düşüktür bundan dolayı, yapı malzemesi olarak tercih edilmiştir.(Çorapçioğlu, 1997a, 206; Saltuk,1997, 38)

Andezit

Volkanik kayalardan olan andezit, koyu minerallere sahiptir. Koyu zeytuni yeşil üzerine siyah ya da pembemsi sarı olarak görülmektedir. **(Resim-3)** Bazı örneklerde hamurun camsı bir yapıda olduğu bazen de tümüyle camsı malzemedan oluştuğu bilinmektedir.(Saltuk,1997,25) Gözeneksiz olan Andezit hava koşullarına uyum sağlaması ve dayanıklı olması nedeniyle mimari yapılarda ve kale duvarlarında yoğun olarak kullanım alanı bulmuştur.

Kumtaşı

Gre” olarak da adlandırılan kum taşı, küçük çaplı kum taneciklerinin doğal çimentoyla bağlanarak taşlaşması sonucu oluşmaktadır.**(Resim-4)**

Alabaster

Kaymaktaşı, su mermeri olarak da bilinen çok ince taneli bir çeşit alçı taşına verilen addır. Yumuşak ve parlatmaya elverişli, beyaz ve yarı saydam özelliklere sahiptir. (Saltuk, 1997, 19) **(Resim-5)**

Yukarıda değindiğimiz taş çeşitlerinin dışında kerpiç, ahşap ve tuncunda kullanıldığı görülmektedir.

Kerpiç

Çamura saman karıştırılarak kalıba dökülen, pişirme işlemi yapılmadan yalnızca güneşte kurutulan tuğlaya verilen addır. Prehistorik dönemden itibaren kullanılan en emel inşaat malzemesidir. (Saltuk, 1997, 96) **(Resim-6)**

Ahşap

Urartu mimarisinde taş, kerpiçten sonra gelen malzemedir. Üst örtüyü taşıyan elemanı olmanın yanında duvar örgüsü içinde yer almaktadır. Urartu kazı merkezlerinde yanmış ahşap parçaları, bu malzemenin yapılarda kullanıldığı kanıtlamaktadır. (Belli, 1991,444-445; Çilingiroğlu-Sağlamtimur, 1997, 364-365)

Tunç

Urartu Krallığı'nda maden eser üretiminde yoğun kullanılan malzemelerden biri tunçtur. Urartu tunç eserleri, demir gibi çabuk deforme olmadığından daha sağlam günümüze ulaşmıştır. Urartu tapınaklarının taş duvarlarının altında köşeye denk gelecek şekilde yuvarlak diskler yerleştirilmiştir. Anzavurtepe ve Toprakkale tapınaklarındaki tunç levhalar günümüze kadar ulaşmıştır.(Erzen, 1967, 50) Ayanis kalesinde cellanın kerpiç duvarlarında kuzey duvara perçinlenmiş tunç bir levha parçası, bu duvarın metal levhalarla süslendiğini göstermektedir.

Mimaride tercih edilen taş cinsleri, bölgeden temin edilmiştir. Yapılan çalışmalarda taş ocakları ve atölyelerin Van Gölü havzasındaki yoğunlaştığı görülmektedir. Bu, mimari alandaki çalışmaların lehine gelişen bir durumdur. Taş ocakları ve atölyelerin merkeze yakınlığı Urartulu mimarların işini kolaylaştıran bir etmendir. Bu ocak ve atölyelerin konumlarına bakmanın çalışmanın seyri açısından gerekli olduğu kanısındayım.

KALKER OCAKLARI VE ATÖLYELERİ

Urartu mimarisinin ana yapı elemanlarından olan sarımtırak renkli kireçtaşı, birçok taş ocağı merkezinden elde edilmiştir. Bunlar, Toprakkalenin 4,5 m. kadar doğusundaki Çoravanis (Yeni Kavuncu) köyü yakınlarında, Van'ın Edremit ilçesi ve çevresi ve Beyaztaş tepedir. Edremit ve çevresinde bulunan kireçtaşı, ocaklarının ve atölyelerinin en önemlileri Alnuni, Harapköytepe, Sivekherek (Yeni Ayazpınar), Zivistan (Yeni Elmalı) ve Köroğlu tepesi'dir. (Belli, 1982, 119; Belli-Dinçol, 1982, 169; Belli, 2000, 418.)

Çoravanis taş ocaklarından çıkan kireçtaşı bloklarının Van'ın Kuzeydoğusunda yer alan kale ve yerleşim merkezlerindeki yapılar ile Toprakkale'nin sur ve tapınak duvarlarında kullanıldığı ileri sürülmektedir. (Belli, 1982, 119; Belli-Dinçol, 1982, 169.)

Edremit çevresinde doğuda Köroğlu tepesinden batıda Van gölü kıyısına kadar alanı kapsayan arazide önemli miktarlarda kireçtaşı yatakları bulunmaktadır. Van Kalesi, Zivistan ve Çavuştepe'de kullanılan kireçtaşı malzemesi buradaki ocaklardan elde edilmiştir. (Belli, 1982, 119; Belli-Dinçol, 1982, 169.)

Alnuni kenti taş atölyesi.

Van Kalesi'nin 17 km. güneyinde bugünkü Van-Edremit karayolu üzerinde yer almaktadır. Alnuni atölyesi, çevredeki taş ocaklarından çıkan sarımtırak renkli, sert yapıdaki kireçtaşı blokları, Urartu Krallığında inşa edilen yapıların ve kült merkezlerin yapımında kullanıldığı önemli bir merkez konumundadır. Çevrede yer alan kireçtaşının yanı sıra Alnuni'nin 1. km. güneydoğusundaki Harapköy tepe buraya, malzeme sağlayan taş

ocaklarının merkezi durumundadır.(Belli,1982,121-122) Alnuni kentinin Urartu mimarisindeki önemi yazıtlarla da vurgulanmıştır. Van Kalesi'nin Kuzeybatı ucunda yaptırılan Sardur(Madır) burcunun üzerinde altı kez tekrarlanan, Urartu'nun bilinen ilk yazıtında şu ifadeler yer almaktadır: “.....ben Lutipri oğlu Sadruri , krallar kralı, bütün krallardan haraç alan kral, Lutipri oğlu Sarduri böyle konuşur: ben bu taşları Alnuni kentinden getirdim ve bu duvarı inşa ettirdim” (Çilingiroğlu, 1994, 38.

Bevaztaş Tepe Taş Ocağı ve Atölyesi

Yukarı Anzaf Kalesi'nin 300 km. güneyinde yer almaktadır. Arazinin batı yönü, atölye olarak kullanılmıştır. Kalker blokları, eğilimli arazide batı yönüne doğru taşınarak atölye olarak kullanılan yere getirilmiştir. Yukarı Anzaf Kalesi'nin ve Aşağı kentin sur duvarları, yapı birimleri ve Aşağı Anzaf Kalesi'nin duvarlarındaki temel taşları, buradan elde edilen kireçtaşından yapılmıştır.(Belli, 1992, 444; Belli, 2000, 419)

Zivistan Taş Ocağı ve Atölyesi

Van'ın 12 km. güneyinde yer alan Zivistan köyü, bugünkü Van-Edremit karayoluna toprak yol ile bağlanmaktadır. Zivistan köyünün güneyinde yer alan Aşağı Zivistan Kalesi'nin çevresi, zengin kalker kayalıklarına ev sahipliği yapmaktadır. Urartu döneminden kalan taş çıkarma, kesme ve yontma işleminin izleri bugün dahi görülebilmektedir. Kalker kayalıklarının üzeri istisnasız bir şekilde çekiç ve taşçı klemi ile düzeltildiği ve çıkarılması istenen bloğun çevresinde oluklar açıldığı izlenmektedir. (Belli-Dinçol, 1982, 172; Belli, 2000, 419.)

Köroğlu Tepesi Taş Ocağı ve Atölyesi

Yukarı Zivistan kalesinin güneydoğusunda yer almaktadır. Edremit civarında bulunan Köroğlu Tepesi taş ocağı, kalker yataklarının bulunduğu bir diğer merkezdir. Burada yer alan taş ocaklarında taşların, hem kesildiği hem de işlendiği anlaşılmaktadır. Bu taş ocaklarında, dağınık bir takım taş grupları yarı işlenmiş halde bırakılmıştır. Çavuştepe'nin sur duvarları, tapınak ve görkemli yapılarında kullanılan kalkerin, Köroğlu Tepesi'nden elde edildiği ifade edilmektedir. (Belli, 1980, 119-120; Belli, 2000, 419)

ANDEZİT OCAKLARI

Van Gölü'nün batı, kuzey ve kuzeydoğusunda yer alan Nemrut, Süphan, Aladağ ve Tendürek gibi volkanik dağların andezit yataklarıyla zengin olduğu bilinmektedir. Van Gölü'nün kuzey kıyılarındaki andezit yataklarının Erken Demir Çağı'ndan itibaren kullanılmaya başlandığı, Alacahan, Ünseli ve Keçikıran Kale duvarları ve mezar yapıları ortaya koymaktadır. Adilcevaz Kef Kalesi civarı ve Ayanis Kalesi'nin doğusunda yer alan Timar ve çevresi andezit yataklarının bulunduğu bir diğer merkezlerdir. (Belli, 2000, 418)

KUM TAŞI OCAKLARI

Van bölgesinde bir hayli zengin kumtaşı yatakları bulunmaktadır. İşlenmesi ve çıkarılması oldukça kolay olan kumtaşı, kalker ve andezit taşı gibi mimaride yoğun bir kullanıma sahip değildir. Hava koşullarına çok dayanıksız olması bunun baş nedenidir. Bu yüzden kum taşı daha çok mimari yapıların içinde avlu, oda ve salonların tabanların da kullanılmıştır. Ayrıca sütun altlıkları, sunaklar ve depo odalarındaki yazıtlar da kum taşıyla yapılmıştır. Van bölgesinde hem renk hem de bileşimleri yönünden farklılık gösteren dört kumtaşı yatağı bulunmaktadır. (Belli, 2000, 416)

Yoncatepe Kumtaşı Ocakları

Van'ın 9 km. güneydoğusunda Yoncatepe Kalesi ve nekropol alanı kumtaşı yatakları yönüyle zengindir. Açık yeşil ve kirli grimtrak bir renge sahiptir. Bölgenin eski kumtaşı yatağı özelliğini göstermektedir. (Belli, 2000, 416)

Kurubaş Gediği Kum Taşı Ocakları

Van'ın 16 km güneyindedir. Kurubaş Gediğ ve çevresinde geniş bir alana yayılan kumtaşı yatakları mevcuttur. Grimtrak renkli ve sert bir bileşime sahiptir. Van ve Gürpınar ovası mimari yapılarının yanı sıra, yoğun kullanıldığı yer Çavuştepe kalesidir. (Belli, 2000, 417)

Zızmım Dağı Kum Taşı Ocakları

Van Kalesinin 7 km. kuzey doğusunda yer alan Zızmım dağının kuzeydoğu eteklerinde kumtaşı yatakları bulunmaktadır. Kirli sarımtırak bir rengi bulunmaktadır. Toprakkale dışında kullanım görmemiştir. (Belli, 2000, 417)

Pagazik Kum Taşı Ocakları

Anzaf Kaleleri 6 km. doğusundadır zengin kum taşı yatakları mevcuttur. Kirli yeşilimtrak renge ve gözeneksiz, zımparayı andıran sert bir bileşime sahiptir. Anzaf kalelerindeki yapıların taban döşemelerinde sütun altlıkları ve yapı yazıtlarında kullanılmıştır. (Belli, 2006, 417)

Taş ocaklarında yer alan taşların çıkarılması ve işlenmesi oldukça büyük bir çaba ve teknik gerektirmektedir. Taş ustaları, bunun için farklı metotları uygulamışlardır. Taşların çıkarılması için enine ve dikine yarıklar açılmış, yarıkların içine tahta kamalar yerleştirilmiştir. Su ile ıslatılan oyuktaki ağaç genişleme basıncının etkisiyle kayanın çatlamasına ve yarılmasına neden olmuştur. Daha büyük taşların çıkarılmasında ise taşın yan ve arka kısımlarında taşı kalemle oyuklar açılmış, bu oyukların yardımıyla taşlar ana kayadan ayrılmıştır. 6-7 ton ağırlığındaki bu taşların çıkarılması sırasında oluşan oyuklar “U” biçiminde kesitler oluşturmaktadır. (Belli-Dinçol, 1982, 172-173; Belli, 2000, 420.) Benzer taş çıkarma tekniklerine M.Ö. II. bin yılında Boğazköy ve Yesemek taş ocağında da rastlanılmaktadır.⁴ Taş ocaklarından gerekli olan malzeme çıkarılıp yakın bir atölyede kabaca işlenmiştir, taş bloklarında uygulanacak en son işlemin, kullanılacağı yerde yapıldığı ileri sürülmektedir. (Belli, 1992, 444; Çilingiroğlu, 2001, 26)

UYGULANAN TEKNİKLER

Urartu mimarisinde taş, kerpiç, ahşap ve intaglio olarak tanımlanan teknikler kullanılmıştır. Söz konusu bu teknikler, mimaride farklı alanlarda uygulama alanı bulmuştur.

⁴ Ayrıntılı bilgi için Bkz. Naumann, 1998, 41.

TAŞ TEKNİĞİ

Mimari teknikler arasında taş tekniği, diğer tekniklere oranla daha ön plandadır. Taş tekniğinde uygulanan farklı yöntemler söz konusudur. Bunlar, kiklopik, klasik, uçkale, sandık duvar, rizalitli plan ve rustika yöntemidir.

Kiklopik Yöntem

Kiklopik yöntemde taş blokları ana kaya üzerine açılan yataklar üzerine oturtulmuştur. Taş blokları büyük ölçülerde yaklaşık olarak 60-75 cm. ya da 1 m. arasındadır. Taşlar çoğunlukla beş ya da daha fazla kenara sahiptir. Taş bloklarının dış yüzleri, çok az bir işçilikle yarı işlenmiş durumdadır. Taşlar arasında büyük boşluklar oluşmuştur. Bu boşluklar bazı durumlarda daha küçük taşlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Her bir taş sırası, en alt sıradan başlayarak 10-15cm. içeri çekilerek içe doğru bir eğim elde edilmiştir. Aşağı Anzaf, **(Resim-7)** Zivistan Kale ve Madır burç **(Resim-8)** kiklopik yöntemle yapılan örnekleri temsil etmektedir. (Çilingiroğlu, 1983, 28)

Klasik Yöntem

Kiklopik yöntemden farklılıklar sergileyen klasik yöntem, Menua (M.Ö. 810-780)döneminde şekillenmeye başlanmıştır. Bu yöntemde taş bloklarının ölçüleri daha küçüktür. Taş bloklarının dış yüzleri bombeli ve kareye yakın bir görünüm sergilemektedir. Taşlar birbirine yakın ve boşluk kalmayacak biçimde yerleştirilmiştir. Bu yöntemde de taş blokları, ana kaya üzerine açılan oyuklar üzerine yerleştirilmiş ve her taş sırası alt sıradan başlayarak içe doğru eğimli şekil oluşturmuştur. Körzüt Kalesi **(Resim-9)** ve Aznavur Tepe Klasik yöntemi sergilen Urartu yapıları arasında yer almaktadır.(Çilingroğlu, 1983, 31) Klasik yöntem, Urartu yerleşim birimleri arasında temelde aynı olmakla birlikte taş bloklarının dış yüzlerinde işleniş bakımından bazı farklılıklar söz konusudur. Van Kalesi'nin kuzey surları **(Resim-10)** ve Çavuştepe'nin güney surlarında bu farklılıkları görmek mümkündür. Bu duvarlarda kare taş bloklarının yanında dikdörtgen taşlara da yer verilmiştir. Dış yüzlerinde bombe yoktur ve taşlar birbirlerine aralarında hiç boşluk kalmayacak şekilde oturtulmuştur. (Çilingroğlu, 1983, 32)

Uçkale Yöntemi

Uçkale yönteminde taş blokları, her iki yöntemde olduğu gibi ana kaya üzerine açılan oyuklara yerleştirilmiştir. Taş bloklarının özenle işlenişi, işçiliği ve daha estetik oluşu ön plandadır. Taş blokları, klasik yöntemdeki ölçülerden daha küçük boyutlarda ve dikdörtgen olarak karşımıza çıkmaktadır. Bazı durumlarda dirsek yapan taşlar da kullanılmıştır. Taşların dış yüzleri oldukça iyi bir işçiliğe sahiptir ve aralarında hiçbir boşluk söz konusu değildir. Kiklopik ve klasik yöntemde izlenen eğimin, Uçkale yönteminde az oluşu ve bu eğimin içe doğru çekilerek verilmemesi dikkat çekicidir. (Çilingroğlu, 1983, 34) Uçkale yöntemini en güzel örneği Çavuştepe Uçkale duvarlarında görmek mümkündür.(Erzen, 1972, 104) **(Resim-11)**

Sandık Duvar Yöntemi

Diğer yöntemlerden farklı olarak karşımıza çıkan sandık duvar yöntemi, Erzincan-Altıntepe (Özgüç, 1961, 263) ve Anzavurtepe duvarlarında uygulanmıştır. Bu yöntemde sur duvarlarının iki yüzünde iri kesme taş blokları kullanılmıştır. Duvarlara dik olarak hatillar atılmasıyla çeşitli boyutlarda sandıklar meydana getirilmiştir. Bu sandıkların içleri taş ve kerpiçle doldurulmuştur. Sandık duvar yöntemi, Alishar, (**Çizim-6**) Boğazköy’de, (**Resim-12-13**) Kargamış ve Zincirli’de de kullanılmıştır. (Naumann, 1998, 21, 559 vdd.)

Rizalit Plan Yöntemi

Rizalitli plan yöntemi, genelde çok katlı binaların dış ana duvarlarına uygulanmaktadır. Bu yöntem, duvardan dışa doğru çıkıntı yapan ve duvarları güçlendirme amacıyla rizalit çıkıntılarının duvarlar üzerine yerleştirilmesidir. Urartu Krallığında M.Ö. 8. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kullanılmıştır. Tapınak(**Çizim-1**) ve sur duvarlarında (**Çizim-2**) da uygulanmıştır. Sur duvarları boyunca genellikle eşit sayıda ve düzgün aralıklarla yerleştirilmiş rizalitlelere yer verilmiştir. Rizalitlerin çoğu duvarların kesiştiği, dirsek yaptığı köşe noktalarına yerleştirilmiştir. Duvara direnç kazandıran rizalit çıkıntıları, genelde duvardan 1 m. den az çıkıntı yapmaktadır.(Naumann, 1998, 246) Bazı örneklerde sur duvarının iç ve dış kısmında rizalitlelere yer verilmiştir. Aznavur tepe (**Çizim-3**) ve İran Verecham kalesi sur duvarlarında çift rizalitli sur duvarlarını görmek mümkündür. (**Çizim-4**) Kurtin-bastiyon olarak adlandırılan rizalit çıkıntıları, dış mimariyi görünüm açısından da hareketlendiren bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.(Tarhan, 1975, 46) Dış mimariyle birlikte yapıların iç bölümlerinde de bu tekniğe yer verilmiştir. Ayanis Kalesinde payeli salon olarak tanımlanan yapının payelerinde (Çilingiroğlu-Sağlamtemir, 1997, 365, Çiz.- 2) ve Ağaçlık köyünde bulunan Urartu evinde (Öğün, 1987, 57) de rizalit tekniğini görmek mümkündür. (**Çizim-13**)

Rustika Yöntemi

M.Ö. 9.yüzyıl sonu 8.yüzyıl başlarından itibaren bilinen M.Ö. 7. yüzyılda ise daha gelişerek kullanılan bir uygulamadır. Bu yöntemde taş bloklarının orta kısımları bombeli, kenarları düz işlenmiştir. Bununla taş bloklarının gücünün artmasını sağlamıştır. (**Resim-14**) Adilcevaz Kef ve Ayanis Kalelerinde kullanılmıştır. Menua döneminden itibaren kullanılan bombeli taş blokları, bu dönemde daha çok “kaba rustika tekniği” olarak değerlendirilmiş ve II.Rusa (M.Ö. 675-650) döneminde taş bloklarının yükseklikleri artırılmış bu dönemin mimari anlayışın simgesi durumuna gelmiştir. Yalnızca sur duvarlarında değil tapınak mimarisinde de kullanılmıştır.(Sevin-Tarhan, 1977, 281; Çilingiroğlu, 1997, 56; Çilingiroğlu, 2001, 26-27)

Rustika yönteminin M.Ö. II.bin yılda Suriye’de ortaya çıktığı ileri sürülse Eski Hitit döneminde Eflatunpınar anıtında bu yöntemin kullanıldığı ve M.Ö. 8. yüzyılın sonu 7.yüzyıl başlarında Assur yapılarında da kullanılmaya devam ettiği bilinmektedir. (Naumann, 1998, 76. Res.-57.) (**Resim-15**)

Kurt Dişi Yöntemi

Ayanis kalesinin rizalitli sur duvarlarının batıya devan eden bölümü, kurt dişi teknikle inşa edilmiştir. **(Çizim-5)** Bu teknik, Türk askeri mimarisinde “ kurt dişi ya da kurt ayağı” denilen teknikle benzerdir. (Çilingiroğlu, 2001, 26)

KERPIÇ TEKNİĞİ

Urartu mimarisinde taşın yanı sıra kerpicin kullanıldığı bilinmektedir. Kerpicin doğa koşullarına dayanıksız oluşu, çok az örneğin korunarak günümüze gelmesine neden olmuştur. Kerpiç yapımında “kerpiç kesme” ve “mühre” teknikleri uygulanmıştır. Kerpiç Kesme tekniğinde, üst yüzey toprağından elde edilen çamura, saman katkı edilir. Samanlı kerpiç çamuru, uzun süre bekletilir. Daha sonra yoğurma işlemine geçilir. Tahta kalıplarda döküm işlemi yapılır, güneşte kurutulmaya bırakılır. **(Resim-16)** Mühre tekniğinde kerpiç hamuru, diğer teknikle aynı aşamadan geçer, kalıplara dökülmeden kütle halinde kullanılır. (Tarhan, 1975, 47) **(Resim-17)**

Urartu yapılarında taş temel üzerine kerpiç duvarlara geçilmeden önce taş temel ile kerpicini birleştirmek için yassı taş plakaların (Löyfer) kullanıldığını Aşağı Anzaf, Anzavurtepe ve Ayanis Kalelerinden elde edilen veriler doğrulamaktadır. (Erzen, 1978, 18; Çilingiroğlu, 1983, 36; Forbes, 1983, 16; Çilingiroğlu, 1997, 63) Çavuştepe kalesi kazılarında ele geçen kalıntılarda kerpiç blokların ince elenmiş hafif saman katkılı killeleştirildiği ortaya çıkarılmıştır. **(Resim-18)** Kerpiç blokların doğa ve çevre koşullarından korunması için sıva ile sıvanmıştır. Kerpiç duvarlar, sağlamlığın yanı sıra; kullanıldıkları alanlarda sıcağı ya da soğuca karşı koruma özelliğini göstermektedir. (Tarhan, 1975, 46-47)

AHŞAP TEKNİĞİ

Urartu Mimarisinde taş ve kerpicin yanı sıra ahşap da kullanılan bir malzemedir. Ahşap avlu ya da apadanalarda üst yapıyı taşıyan elemanlar olarak değil aynı zamanda yatay olarak duvar örgüsü içinde yer almıştır. (Öğün, 1987, 52-55) **(Resim-19)** Ayanis kalesinin tapınak alanında, mekânın üst yapısına ait yanmış ahşap hatıllar ele geçmiştir. Farklı kalınlık ve uzunluğa sahip hatıllar, yuvarlak ya da dikdörtgen şeklindedir. (Çilingiroğlu 2004, 414) Bunun yanı sıra yer döşemesi olarak da ahşabın kullanıldığını Arin-berd'deki Haldi tapınağı ortaya koymaktadır. Cellanın ana kaya olan zemini kilden bir tabaka ile düzleştirilmiş bunun üzerine iki sıra halinde sıva ve bir sıra kerpiç döşenmiştir. En üst tabakaya parke döşemelerini andıran küçük ahşap parçalar yerleştirilmiştir.(Salvini, 2006, 148-149) Ayrıca mimari yapıların girişlerinde yer alan kapıların ahşap malzemeyle yapıldığı ileri sürülmüştür. Kazı alanlarından ele geçen yanmış ahşap malzemeler ve kapı mil yuvalarını bu önerilerin doğruluğunu kanıtlamıştır.(Belli, 1992, 444-445) Karmir Blur'da, ana giriş kapısının ahşaptan olduğu ve üzerinde olasılıkla bronz ve demir plakaların olduğu ileri sürülmüştür.(Forbes 1983, 18)

İNTAGLIO TEKNİĞİ

Intaglio tekniği, değerli bir taş ya da maden üzerine motif ya da desenlerin oyularak işlenmesi yöntemidir. (Er, 2004, 172)

Urartu mimarisinde intaglio tekniği, Ayanis Kalesinde karşımıza çıkmaktadır. **(Resim-20)** Tapınak cellasının iki sıra andezit taş blokları üzerinde kanatlı tanrı, kanatlı sfenks, grifon, gamalı haç, rozet ve bitki gibi motifler intaglio tekniğinde yapılmıştır. **(Çizim-7)** Bu motiflerin taşa kurşun akıtılarak monte edildikleri, motifler üzerindeki kurşun izlerinden anlaşılmaktadır. Ayanis duvar kabartmalarının şimdilik eşi ve benzeri ortaya çıkarılmamıştır. Bu nedenle Urartu sanatına ve II.Rusa dönemine özgüdür. (Çilingiroğlu, 2001, 41; Çilingiroğlu, 2005, 98)

Urartu mimarisinde uygulanan söz konusu bu tekniklerin kullanım alanlarında farklılıklar söz konusudur. Özellikle taş ve kerpiç tekniğinin konu çerçevesi içinde ayrıca ele alınması gerekmektedir.

TAş TEKNİĞİNİN UYGULANDIĞI ALANLAR

Urartu mimarisi içinde taş tekniğinin sur duvarları, tapınaklar, mezarlar ve konutlarda kullanıldığı görölmektedir.

Sur Duvarları

Urartu Kalelerinin etrafı genellikle bir sur duvarıyla çevrilmiştir. Mimari alanda uygulanan teknikleri sur duvarlarının yapımında da görölmektedir.

Sur duvarlarında uygulanan yapım tekniklerinin erken dönemden itibaren bir gelişim içinde olduğu görölmektedir. İşpiuni (M.Ö. 828-820) ve Minua döneminde (M.Ö. 810-785) sur duvarlarında kullanılan taşlar, büyük boyutlu ve az bir işçilikle yontularak kullanılmıştır. “**Kiklopik yöntem**” olarak adlandırılan bu yöntemde, bazı durumlarda yükseklikleri 1 m. kadar ulaşan taş blokları birbirine sıkıca oturmamaktadır. Muhtemelen erken dönem sur duvarlarında izlenen bu yöntem, kalenin daha erken bitirilmesi amacını gütmektedir. Aşağı Anzaf ve Zivistan kaleleri bu yöntemle yapılan kalelere güzel örnektir. **(Resim-7)** Mimari alanda yapılan yatırımların Minua döneminde artmasıyla estetik anlayışının da değiştiği görölmektedir. Bu dönemde (M.Ö.9. sonu -8.yy başı) taş blokların özenle işlendiği izlenmektedir.

Minua'nın inşa ettirdiği Anzavurtepe, Körzüt, Yukarı Anzaf ve Kuzeybatı İran'da bulunan Kalatkar Kalesi'le birlikte taş işleme yönteminde “**klasik yöntem**” olarak adlandırılan bir döneme geçilmiştir. Klasik yöntemde taş bloklarının daha küçük seçildiği ve kareye yakın bir görünüme sahip oldukları gözlenmektedir. Taş blokları arasında hiçbir boşluk yoktur ve blokların dış yüzleri hafifçe dışa doğru bombeli olmaya başlanır ve bu yöntem krallığın sonlarına kadar da devam etmiştir. (Çilingiroğlu, 1997, 56.) **(Resim-9-10)**

M.Ö. 8.yüzyılın ortalarında cephe mimarisine önem verildiği bir döneme girilir. II.Sarduriyle (M.Ö. 755-730) birlikte, cephe geleneğinde yenilikler ortaya çıkmış ve sur duvarları yeni yöntemle inşa edilmeye başlanılmıştır. Kale girişlerinin ve ön cephelerin diğer cephelerden daha estetik olma düşüncesi beraberinde ön cephe mimarisinin gelişmesini sağlamıştır. **“uçkale yöntemi”** diğer bir adı “cephe mimarisi”nde ilk örneğini Çavuştepe uçkale’de gördüğümüz ön cephenin daha itinalı ve farklı bir malzemeyle yapıldığı izlenmektedir. Kalker taş blokları, ana kaya üzerine açılan oyuklara yerleştirilmiştir. Kiklopik yöntemden daha küçük boyutlu, dikdörtgen ya da kare biçiminde, bütün yüzeyleri düzeltilmiş taş blokları, aralarında hiç boşluk kalmayacak şekilde oturtulmuştur. (Çilingiroğlu, 1983, 34) **(Resim-11)** Ön cephe mimarisi yoğun olarak II.Rusa tarafından da uygulanmıştır. Adilcevaz Kef Kalesi, Ayanis Kalesi ön cephe mimarisin güzel örneklerini teşkil etmektedir. Bu kalelerde Andezit taşının ve itinalı bir işçiliğin sergilendiği görülmektedir. Menua döneminden itibaren uygulanan bombeli taş blokları, II.Rusa döneminde (M.Ö.675) (Rustika) yükseklikleri abartılarak uygulanmaya başlanılmıştır. Bu uygulama, hem kalelerin ön cephelerinde hem de tapınaklarda yoğun biçimde kullanılmıştır. (Çilingiroğlu, 1997, 56)

Ayanis Kalesinin güney duvar surları cephe mimarisinin güzel örnekleri arasında yer almıştır. Ana kaya üzerine oturtulan andezit taş blokları, dikdörtgen planlı ve kenarları düzleştirilmiştir. Taş bloklarının orta kısımları **“rustika tekniği”**nde bombelidir. **(Resim-14)**Bu tekniğin daha çok estetik amaçlı olduğu ileri sürülmektedir. Sur duvarlarının iç kısmında biriken kar ve yağmur sularının dışarı atılması için drenaj kanalları ana kaya üzerine açılmıştır. (Çilingiroğlu, 2001, 25-29.) **(Resim-21)** Sur duvarlarında **“rizalit ve kurt dişi”** yöntemi de kullanılmıştır. Ayanis kalesi sur duvarlarında her iki yöntemi görmek mümkündür. (Çilingiroğlu, 2001, 26) . **(Çizim-5)**

Tapınaklar

Kare planlı, kare cellalı ve kule tipli olan Urartu tapınaklarında sur duvarlarında görülen taş tekniklerini görmek mümkündür. Taş tekniklerinin uygulandığı kalelerde tapınakların da aynı yöntemi göstermesi son derece olağandır. Erken örnekleri temsil eden Anzavurtepe (Boysal, 1961,200-201). Körzüt,(Tarhan-Sevin, 1977, 276-277) Yukarı Anzaf (Belli, 1998, 25-27.) **(Resim-23)** tapınakları Minua dönemine aittir. Bu tapınaklarda klasik yöntemin hâkim olduğu görülmektedir. Çavuştepe (Belli, 2000a, 203.) Kayalıdere (Burney, 1967, 68) tapınağında uçkale yöntemi **(Resim-11)** Ayanis Kalesinde rustika tekniğinin başarıyla uygulandığı görülmektedir.(Çilingiroğlu, 2001, 25-29.) **(Resim-14)** Erken dönemde yapılan tapınakların zemini sıkıştırılmış kille döşenirken, (Belli, 2000a, 203.) Ayanis Kalesinde Alabaster (su mermer) taş plakalar ile kaplanmıştır.(Çilingiroğlu, 2005, 98.) **(Resim-24)** Arin-berd tapınağın’da andezit taşından öğütülen parçaların bir tabaka halinde zemine yerleştirilmiş, bunun üzerine sıkıştırılmış toprak eklenmiştir.(Salvini, 2006, 149) Çavuştepe yukarı kale tapınağının zemini, sıkıştırılmış toprak üzerine prizma şeklinde tortul kalker bloklarla örtülmüştür.

Urartu mimarisinde tapınaklar dışında bir de açık hava tapınakları bulunmaktadır. Açık hava tapınaklarına öncelikle verilecek olan örnek Van Kalesi’nin kuzeydoğu yamacında yer alan halk arasında Analı-kız olarak adlandırılan kutsal alandır. II. Sarduri tarafından M.Ö. 8. yüzyılın ortalarında inşa edilen Analı-kız kutsal alanına benzer diğer açık hava tapınağı Çavuştepe Yukarı Kale’de, Altıntepe ve Elazığ Kaleköy kazılarında ortaya çıkarılmıştır. Tanrı Haldi adına inşa edilen Meher ve Yeşil alıç kapıları da Urartu’nun kutsal alanları arasında yer

almaktadır. (Çilingiroğlu, 1998, 235, Belli, 2005, 90) adı geçen açık hava tapınaklarının genel yapım özelliği, ana kayanın düzeltilmesiyle oluşturulmasıdır.

KENT VE KONUT MİMARİSİ

Urartu yerleşim sahası içinde bazı kalelerin etekleri üzerinde birçok evin bir araya gelmesiyle oluşan kentlerin varlığı bilinmektedir. Körzüt kalesi, Çavuştepe yakınlarındaki Nörgüh Kalesi, Karmir-blur, Ayanis Kalesi ve Zernaki tepe yerleşim birimleri, eteklerinde kurulan kent ve konut mimarisi hakkında önemli kanıtlar sunmaktadır.(Çilingiroğlu, 1997, 81-82). İlk yerleşimlerden biri olan Körzüt Kalesi aşağı kentte, **(Çizim-9)** dar ve düzensiz yapılan sokaklarda, konut duvarlarının bütünüyle taştan yapıldığı kerpiç izlerine rastlanmadığı görülmektedir. Düzgün bir plan arz etmeyen Norgüh Kalesinde de duvarların taştan yapıldığı ve kerpiç bulunmadığı ortaya konulmuştur. Körzütte olduğu gibi ortalama 1 ya da 1.10 m. kalınlığındaki duvarlar, iç ve dış yüzleri düzgün olmayan taşlarla örülmüş iç yüzdeki boşluklar moloz taşlarla doldurulmuştur.(Tarhan-Sevin,1977,295) Karmir-Blur Kalesi yakınlarındaki aşağı kent, **(Çizim-10)** düzgün cadde ve sokaklar ile yapı adalarına ayrılmıştır. Bu adaların içinde yer alan konutların taştan inşa edildiği göstermektedir. Ayanis Kalesi güney yamacındaki aşağı kentte, ızgara planının oluşturduğu adalar içinde ana kaya üzerine oturtulan düzgün taş duvarlara sahip konutlar mevcuttur. Izgara plana verilecek en güzel örneklerden biri Erciş-Patnos karayolu yakınlarındaki Zernaki tepedir. **(Resim-28)** Çok geniş bir alan ayrılan kent, birbirini dik kesen cadde ve sokaklardan oluşmaktadır. Sokak ve caddelerin kesişmesiyle düzgün dikdörtgen yapı adaları ortaya çıkmıştır. Yapı adaları içinde plan ve büyüklükleri aynı olan evler inşa edilmiştir. Bu evler, kare bir oda iki adet dikdörtgen ve iki adet dar odadan oluşmaktadır. (Çilingiroğlu, 1997, 82). **(Çizim-8)** Zernaki tepenin devlet tarafından planladığı ve yapımının hiçbir zaman bitirilmediği öne sürülmüştür. (Öğün, 1987, 58; Çilingiroğlu, 1997, 83.)

Gövelek, **(Çizim-11)** Giyimli, **(Çizim-12)** Ağaçlık **(Çizim-13)** gibi halka ait yerleşme yerlerinde ise evlerin temel kısımlarını basit moloz taşlar oluşturmaktadır. Zemin sıkıştırılmış kilden yapılmıştır. Bu teknik, Bastam, Giyimli ve Karmir-blur'da da mevcuttur. Moloz taş temeller, çamurla takviye edilen ocak taşlarıyla yükseltilmiştir. Dam örtüsü saz ve çamurdan meydana getirilmiştir. (Tarhan-Sevin, 1977, 295-296)

Urartu konut mimarisinde sivil halk, ön avlu ve iki odadan oluşan konutlarda, yaşamıştır. Taş temel izlerine rastlanılmamaktadır. Dış ve iç yüzleri kabaca taşlarla örülmüş orta bölümleri kaba moloz taşlarla doldurulmuştur. Gövelek evinde aynı teknik izlenmekle birlikte dış ve iç yüzleri daha iri ve daha düzgün işçilik göstermesiyle dikkat çeker. (Tarhan-Sevin, 1977-II, 349-350) Karmir-blurdan bir ev örneğinde avluda taş kaideli ahşap sütunlar ve taş döşeli sütunlar mevcuttur. Urartu evlerinde genel malzeme çamur harçla sıkıştırılan taştır. Kerpiç kullanıldığına dair herhangi bir iz bulunmamaktadır. (Tarhan-Sevin, 1977-II, 353-355; Öğün 1987, 58)

Mezar Mimarisi

Urartu mezar mimarisinde Urartuluların kale içlerinde kayaları oyularak yaptıkları kaya mezarlar, kalelerin yetersiz kaldığı durumlarda yeraltına açılan taş oda ya da örme mezarlar şeklinde sıralamak mümkündür.

Kaya mezarları, Urartu mezar mimarisi içinde önemli bir yer tutmaktadır. Kral ya da yönetici sınıfa ait olduğu bilinen kaya mezarları, anıtsal boyutlardaki kayalık tepelere inşa edilen kalelerde yer almaktadır. **(Resim-29)** Taş oda mezar geleneğinin kayalara oyulan şeklidir. Tek ya da çok odalı olarak iki gruba ayrılan kaya mezarları, taş işçiliğinin yüksek düzeye ulaştığını göstermektedir. Kayalara oyulu basamak ya da patikalarla ulaşılan çok odalı mezarlar, öndeki bir platformdan büyük bir kapı ile geniş bir ana oda ve bu ana oda etrafında çok sayıda küçük odalardan oluşmaktadır.**(Çizim-14)** Tek odalı örnekler ise basittir. (Köroğlu, 2005, 120-12.)

Kaya mezarlarında mezar odalarının doğrudan ana kaya içine oyulmuştur. Bu nedenle hiçbir taşıyıcı bir öğeye bulunmamakta, fakat bazı örneklerde taş oda mezarlarında görülen, sahte mimari unsurlara, köşeli kemer ve nişlere yer verilmiştir. Diğer Urartu yapılarında gördüğümüz cephe mimarisi kaya mezarlarında da uygulanmıştır. Kayalidere, Palu, Umudumtepe, Neftkuyu Horhor kayalıkları, kaya mezarlarına verilecek en iyi örneklerdir. (Çilingiroğlu, 1997, 89).

Yer Altına yapılan taş oda mezarlar, kaya mezarlarında olduğu gibi ya taşların oyulmasıyla ya da taşların örülmesiyle gerçekleştirilmiştir. Oyma taş oda mezarlar, yeraltında kalker taşına yapılmış tek odadan oluşan mezarlardır. Mezar odasının içinde niş ve sekiye yer verilmiştir. Zemin sıkıştırılmış kille döşenmiştir. Mezar odasına girişler dromosla sağlanmıştır. Örne taş oda mezarlarda, yeraltına taşlar örülerek mezar yapılmıştır. Tek ya da çok odalıdır. (Çilingiroğlu, 1997, 93) Erzincan-Altın-tepe mezarları bu gruba verilecek en güzel örneklerin başında gelmektedir. **(Çizim-15)** Mezar odaları, içten çok iyi işlenmiş kesme taşlarla kaplanmıştır. Mezarların üzeri yassı iri taş bloklarıyla kapatılmıştır. Altın-tepe 3 nolu mezar odasında bulunan iki taş lahit, ilgi çekicidir. (Özgüç, 1969, 10-13.) Bazı mezar örneklerinde her iki tekniğin uygulandığı görülmektedir. Yeraltına oyularak yapılan mezarda, kayanın uygun olmadığı yerde örme işlemine başvurulmuştur.

KERPIÇ TEKNİĞİNİN UYGULANDIĞI ALANLAR

Urartu mimarisinde taş kadar kerpiç de vazgeçilmez elemanlarından biridir. İklim şartlarına dayanıksız yapısından dolayı günümüze ulaşan kerpiç kalıntıları oldukça azdır. Kerpiç tekniğine dair bilgiler, sur duvarları ve tapınaklardaki verilerden elde edilmektedir. Ancak konut mimarisinde de kerpiç malzemenin önemli olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Sur Duvarları

Sur duvarlarının diğer malzemesi olan kerpiç, taş temel üzerine yerleştirilmiştir. Taş malzeme kadar dayanıklı olmayan kerpiç, Anzavurtepe ve Ayanis Kalesi dışında günümüze ulaşmamıştır. **(Resim-18)** Söz konusu kalelerde boyutları birkaç metreye kadar varan kerpiç duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Buradan elde edilen verilerle kerpiçlerin ölçüleri, birbirine yakın olmakla birlikte yaklaşık olarak 15x30x60 cm. olduğu tespit edilmiştir. (Çilingiroğlu, 1997b, 1847) Kuzeybatı İran yapılarında da taş temel üzerine kerpiç duvarların varlığı bilinmektedir. Farklı ölçülerde olabilen kerpicingin arasına çamur harç tabakası yerleştirilmiştir. (Salvini, 2006, 148.)

Yazılı kaynaklar ve betimleme sanatı, Urartu kalelerindeki sur duvarları hakkında da önemli bilgiler sunmaktadır. II.Sargon'un sekizinci seferini anlatan yazıtlarda sur duvarlarındaki kerpiç beden hakkında şu bilgiler yer almaktadır. “....*O kentler, kuvvetli sur*

duvarları Arzabia dağının yüksek tepelerinde yer alıyordu....120 tipku yüksekliğindeki kerpiç duvarlar, kentlerin etrafını çevreliyordu...”(LAR; II, 173). Bu belgelere göre sur duvarlarının taş temelleri üstünde en az 15-18 m. bulan bir kerpiç kısım yükselmektedir. (Öğün, 1987, 49; Çilingiroğlu, 1983, 36-37.). Kerpiç kısmın basamaklı piramit biçiminde dandanelarla sonuçlandığı ve dandanlarla sur duvarı arasında ahşap hatılların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Betimler, bize kerpiç beden üzerinde pencereye benzeyen elemanların varlığından söz ederken; Karmir-blur ve Çavuştepe’den elde edilen arkeolojik veriler, kerpiç beden üzerinde taştan yapılmış “Kör pencere” olarak tabir edilen elemanların var olduğunu ortaya koymaktadır. **(Resim-31)** Kör pencerelerin herhangi bir işlevinin bulunmadığı, dekoratif amaçla kullanıldığı ileri sürülmektedir. (Çilingiroğlu, 1997a 63; Çilingiroğlu, 1997b, 1847)Adilcevaz Kef kalesinde ele geçen sütun altlığı, **(Resim-30)** Toprakkale’deki tunç kabartma, kemer ve adak levhaları üzerinde yer alan kale betimlemeleri kör pencere ve üst yapıdaki dandanların nasıl kullanıldığına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Tapınaklar

Taş temel üzerine kerpiç duvarlardan oluşan Urartu tapınaklarında kerpiçten önce taş temel üzerine ince kumtaşı bloklarından meydana gelen taş levhalar yerleştirilmiştir. Kerpiç duvarların üzeri, sıva ile kaplanmıştır. Günümüze ulaşan kerpiç duvarlar Ayanis tapınağı **(Resim-18)** ve Erzincan- Altıntepe tapınak ve apadana duvarlarına aittir. (Özgüç, 1969, 10; Çilingiroğlu, 2001, 32; Çilingiroğlu, 2005, 98)

Urartu tapınaklarında üst örtünün nasıl olduğu konusu, herhangi bir tapınak üst örtüsünün günümüze ulaşmaması yönüyle bilinmemektedir. Urartu tapınaklarının nasıl olduğuna dair yapılan yorumlar, Korsabat kabartması üzerinden yapılmıştır. Fakat Muşşair Haldi tapınağın mimarisi dışında cephesinde yer alan nesnelere, Urartu ya işaret etmektedir.

Bazı bilim adamları Urartu tapınak üst örtüsünün Akamenid kule tapınaklarında olduğu gibi piramidal biçimli olduğu ahşap bir çatı ile örtüldüğünü (Ussishkin 1991, 119.Çilingiroğlu, 1997, 70; Çilingiroğlu, 2005, 98.) ya da düz damlı köşeleri rızaliteli kule biçiminde yükselen dandanlarla sonlandığı ileri sürülmüştür.(Sevin, 2003, 170) Giyimli adak levhasında tapınak olduğu öne sürülen betimlemenin üst örtüsünün dandanlarla sonlandırılan bir çatı görülmektedir.(Seidl, 2004, 174)

6. DEĞERLENDİRME

Urartu Krallığında mimari yapılarda kullanılan malzemeler, kalker(kireçtaşı),bazalt, andezit, kumtaşı ve alabaster (su mermeri) gibi taş çeşitleri, kerpiç ahşap ve az da olsa tunçtur.

Urartu yapılarında taş çeşitlerinden kalker taş bloklarının daha çok erken dönem yapılarında kullanıldığı görülmektedir. Örneğin erken dönem yapılarından Van kalesi ve Madırburç’un duvarlarında kalker taşı kullanılmıştır.(Tarhan, 2000, 194; Salvini, 2006, 150) Mimaride yaşanan gelişmelere koşut olarak taş cinsinin de değiştiği, kalkerin yanı sıra bazalt ve andezit taşının kullanıldığını söylemek mümkündür. Minua dönemi yapılarında daha çok bazalt tercih edilmiştir.(Salvini, 2006, 146.) II.Sarduri ve II. Rusa dönemi yapılarında andezit ağırlıklı olmakla beraber kalker ve bazalt kullanılmıştır. Ayanis kalesi tapınak girişi ve tapınakta yer alan podyum, alabaster ile süslenmiştir. (Çilingiroğlu, 2005, 98)

Kerpiç malzeme taş temellerin üzerini tamamlayan bir elemandır. Doğa koşullarına dayanıksız olmasına karşın, Altıntepe ve Ayanis Kalelerinde ele geçen örnekleri mevcuttur. Kerpiç ölçülerinde merkezden merkeze farklılıklar olsa da genelde 50x30x15 cm. olarak belirtilmiştir.⁵ Kalelerde sur, tapınak duvarlarının yanında depo odalarında da kerpiç duvarlara rastlanmıştır.(Belli, 2000a, 207). Bununla birlikte kale eteklerinde aşağı kent ve konutlar hakkında ilk verilerde kerpiç kullanıldığına dair bir veri, henüz ele geçmemiştir. Ayanis kalesi dış kent kazılarında açığa çıkarılan sivil mimariye ait yapılarda da yalnızca taş temel kalıntısı tespit edilmiştir. Bu durum, arazinin eğimine bağlanarak kerpiç üst örtünün aktığı ileri sürülmüştür(Çilingiroğlu,2012, 55). Buna rağmen; Ayanis kalesi, tapınak alanının hemen batısında domestik yapılar olarak adlandırılan yapılarda taş temel üzerine kerpiç üst örtüye rastlanılmıştır. Birbirleriyle bağlantılı 9 adet dikdörtgen veya kare plana sahip bu yapıların, tapınak alanıyla bağlantısı bulunmadığı; daha çok günlük işlerin, üretimle ilgili faaliyetlerin yürütüldüğü ve krâli düzeyde dini törenlere ev sahipliği yapmış olabileceğini öne sürülmüştür(Çilingiroğlu, 2009, 39; Çilingiroğlu-Işıklı, 2015, 311).

Ahşap malzeme, daha çok üst yapıyı taşıyan eleman olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında duvar örgüsü içinde yer alan hatılların yapılara girişi sağlayan kapıların ahşap olduğu ileri sürülmektedir. Urartu kazı alanlarında çok sayıda yanmış ahşap izlerine rastlanması bu tezleri doğrulamaktadır.

Albaster ve tunç materyaller, tapınak alanında kullanım görmüştür. Albaster estetiğin ön plana çıktığı Ayanis Kalesi tapınağında zemin ve podyum üzerinde kullanılmıştır. (Çilingiroğlu,2011, 436) Tunç plakalar, Aznavurtepe ve Toprakkale tapınak duvarların temel kısmında ele geçmiştir. Duvarların dört köşesinde 20x20 cm. ölçüsünde ana kayaya oyulan derinlikleri 3-4 cm bulan çukurluklar tespit edilmiştir. Bu çukurların iki tanesinde birer tunç levha bulunmuştur. Bu levhaların tapınağın köşelerini göstermesi açısından önem taşımaktadır(Boysal, 1961, 200-201. Tunç levhaların, Assur tapınaklarının temellerinde de yer alması bu geleneğin Assur kaynaklı olduğunu göstermektedir. I. Salmanasar (M.Ö.1263-1233) döneminde de böyle bir geleneğin olduğu bilinmektedir (Erzen, 1967, 59).

Urartu tapınaklarında tunç temel plakaların kullanılması, olasılıkla Urartu devletinin maden yönünden zenginliğini ya da ekonomik hayattaki madenin değerini sembolize etme amacıyla kullanıldığı ve bu levhaların Urartu'nun baş tanrısı Haldi'ye adanan tapınaklara konulmasında özel bir anlam taşıdığı ileri sürülmektedir.⁶

Kullanılan teknikler, taş malzemede kiklopik, klasik, uçkale, sandık duvar, rizalit ruztika ve intaglio tekniğidir. Bunlardan ayrı olarak kerpiç ve ahşap tekniklerinin de yapılarda uygulandığı görülmektedir.

Taş tekniklerinin yoğun olarak uygulandığı alanlar, sur duvarları, tapınaklar, mezar ve konut mimarisidir ve bu yapılarda teknikleri net bir şekilde izlemek mümkündür.

Yapılardaki duvar örgüsü erken dönemlerden itibaren gelişme gösteren farklı yapım metotlarını sergilemektedir. I. Sarduri, (M.Ö. 840-830) İşpuini (M.Ö. 830-810) ve Menua (M.Ö. 810-780) gibi krallığın erken dönemlerinde duvarlar, 3-4 m. bulan taş bloklar kullanılarak inşa edilmiştir. Duvarlarda ilk taş sırası, ana kayada açılan taş yatakları üstüne yerleştirilmektedir. Daha sonra yerleştirilecek olan taş blokları, her sırada birkaç santimetre içeri çekilerek duvara içe doğru bir eğim verilmeye çalışılmaktadır. Bu yöntemle, temel

⁵ Ayrıntılı bilgi için Bkz., Tarhan-Sevin, 1977, 280.

⁶ Ayrıntılı bilgi için Bkz, Erzen, 1967, 58-59.

duvarına eklenecek olan kerpicin taşınması için bir direnç kazandırılmaya çalışılmaktadır. Kerpiç duvarın yüksekliği yaklaşık 15 m. kadar vardıği ileri sürülmektedir.(Tarhan- Sevin, 1977, 280; Çilingiroğlu, 1997b, 1847)

Kral Minua'nın tahta çıkmasıyla (M.Ö. 810-780) Urartu mimarisinde yeni reformların oluşmaya başladığı görülmektedir. Yeni bir mimari anlayış ve etkinliklerle duvarların yapım yöntemleri de değışmeye ve gelişmeye yüz tutmuştur. Bu yeniliklerle eskinin iri boyutlardaki taş bloklarının yerini daha küçük ölçülere, (yaklaşık 0.75-1m. arasında) sahip kareye yakın taş blokları almıştır. Taş blokları arasındaki açıklıklar ortadan kalkmış ve taşlar birbirine sıkı bir şekilde yerleştirilmiştir. Yalnız ilk taş sırasının ana kaya açılan oyuklara yerleştirilmesi ve duvarın içe doğru eğim yapma geleneği devam etmiştir. (Çilingiroğlu, 1997b, 1847). Bu yeniliklerin sergilendiği örnekler arasında Yukarı Anzaf (Belli 2000a, 201-209), Körzüt (Burney, 1957, 43) ve Anzavurtepe Kaleleri (Balkan, 1964, 235-240) yer almaktadır.

M.Ö. 8.yy ortalarından sonra yapılan Urartu Kalelerinde taş bloklarının dış yüzleri, farklı bir biçimde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bir Çavuştepe diğeri Ayanis Kalesi'dir. Çavuştepe Kalesi duvarlarında taş blokları, çok iyi bir işçilik gösterirken (Erzen, 1978,); Ayanis Kalesi taş blokların dış yüzleri, bombeli (rustika) olarak yapılmıştır. Sur duvarları üzerinde belli aralıklarla bastiyon ya da kuleler alır. Bastiyon ve kuleler sur duvarlarının köşeleri hariç kalenin savunulması için en uygun yere inşa edilmiştir(Çilingiroğlu, 1997b, 1847).

Urartu mimarisinde taş ustaları ya da mimarlar, yukarıda sözü edilen teknikleri bir gelişim çizgisi içinde kullanmışlardır. Fakat bazı kalelerde eski ve yeni teknikleri bir arada kullandıkları görülmektedir. Yukarı Anzaf ve Van Kalesi'nde hem kiklopik hem de klasik yöntemi; Çavuştepe Kalesi'nde ise kiklopik, klasik ve uçkale yöntemini uygulamışlardır.

Kale eteklerinde kurulan aşağı kentlerin erken dönemlerinde, herhangi bir plana bağlı kalmaksızın sokakların dar ve düzensiz yapıda olduğu gözlenmektedir. II.Rusa döneminde Ayanis Kalesi eteklerinde kurulan kent, ızgara planlı ve dikdörtgen planlı evlere sahiptir. Iızgara planlı kente verilecek en güzel örnek Zernaki tepedir. Her ne kadar Urartu kenti olarak kabul görse de Zernaki tepe, bazı bilim adamları tarafından tam olarak bitirilmediği ve yerleşime açılmadığı ileri sürülmüştür. Daha ileri gidilerek buranın, ele muhtemelen Pers ya da Roma dönemi kenti olduğu iddia edilmiştir(Çilingiroğlu, 1997a, 83).

Urartulular, erken dönemlerde ön avlulu iki odalı, dikdörtgen planlı konut tipini benimsemişlerdir. Dış ve iç yüzleri iri bloklardan oluşurken; iç kısım küçük moloz taşlarla doldurulan duvarlardan oluşmaktadır. Assur sanatından etkilenen Urartu'nun konut mimarisinde Assur'u örnek almadığı apaçıktır.⁷ Urartu konut tipinin benzerlerine İlk Tunç çağında Alacahöyük'te, Kültepe, Kaniş Ia ve Ib tabakalarında ve Boğazköy Aşağı kentte izlenilmektedir. Sivil mimaride görülen bu plan, Tahsin Özgüç tarafından Anadolu'ya ait bir karakter taşıdığı ve kökeninin Orta Anadolu'da ve İ.Ö. 3. binyıl yerleşmelerinde aranması gerektiğini ileri sürmüştür(Tarhan-Sevin, 1977, II, 351-357)

Urartu'nun Doğu Anadolu yerleşmelerindeki mimari anlayışın Kuzeybatı İran ve Ermenistan yerleşmelerinde de uygulandığı yapılan arkeolojik kazılarla belgelenmiştir. Bastam (Kleiss 1980, 300-301), Karmir-blur kalelerinde klasik yöntemle inşa edilen duvarlar söz konusudur (Forbes, 1983,18; Piotrovskii 1970, 23). Taş temel üzerine kerpiç duvar

⁷ Assur Mimarisi için bkz., Veli Sevin Yeni Assur Sanatı ve Mimarlığı I, 1999.

hakimdir. Kerpiçler çamur harçlarla örülmüştür. Ayrıca rızalit yöntem, Bastam, (**Resim-32-Çizim-16**) Karmir-blur (**Resim-33-Çizim-17**) sur duvarlarında da görülmektedir. Bu benzerliklerin yanı sıra bazı farklılıklarda söz konusudur. Sur duvarlarında payandalara yer verilmiştir. Ayrıca sur duvarları, erken dönemde bir ya da dört rızalitle bölünürken; geç dönemde eşit aralıklarda yapılmıştır.

Sivil mimaride de Kuzeybatı İran örnekleriyle benzerlikler söz konusudur. Norgüh Kalesi teras duvarları hafifçe yontulmuş iri taşlardan yapılmıştır. Duvarların dış yüzlerinde iri taşların arasında kalan boşluklar, ufak moloz taşlarla doldurulmaya çalışılmıştır. Bu duvar işçiliğinin benzerlerine Kuzeybatı İran'daki yeni yerleşmelerin pek çoğunda görülmektedir. (Tarhan-Sevin, 1977, 289) Bu benzerliklerin dışında taş blokları ve duvar kalınlıklarındaki boyutların küçülmesi gibi bazı farklılıklar da söz konusudur (Çilingiroğlu, 1983, 34). Özellikle Hasanlu IIIB, Verecham (Kleiss, 1974, 91) ve Kalatgah kalesinde (Muscarella, 1971b, 48) bu farklılıklar daha net bir şekilde görülmektedir.

7. SONUÇ

Urartu Krallığı, M.Ö. I. binin ilk yarısından başlayarak kuruldukları bölgenin sert iklim koşullarına rağmen önemli imar faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Sarp kayalıklar üzerine kurdukları kaleler, tapınaklar, saraylar ve kaya mezarları, ulaştıkları üstün mimarlık ve uygarlık seviyesini göstermektedir.

Yaşadıkları coğrafyanın bütün olumsuz etkileri kendi lehine çeviren Urartulular yalçın kayalıkları da değerlendirerek iki yüzyıla aşkın tarihe damgasını vurmuştur.

Urartu coğrafyasının taş yatakları yönünden zengin olması ve devletin farkında olarak bundan faydalanmasını iyi bilmesi, Urartu'nun imar faaliyetlerindeki başarısının başta gelenidir. Urartulular, taşı işlevsel yönüyle değerlendiren akılcı kullanımlarının yanında, bu malzemeyi büyük ustalıkla hayranlık uyandıran birer sanat eseri haline getirmeyi de başarmış, kendilerine has bir üslup oluşturmuşlardır.

Urartu Krallığı'nın bu başarısındaki en büyük etken, madenci bir toplum olmalarıdır. Urartulular, zengin maden yataklarını her alanda yoğun olarak kullanmışlardır. Madenden yapılan el aletleri, murç, kaldıraç, kürek ve murç gibi aletler, taşların çıkarılması, kaldırılması ve işlenmesini kolaylaştırmıştır.

Mimari alanda krallığın ilk yıllarından itibaren bir gelişim çizgisi içinde olduğu gözlenmektedir. Bu gelişim süreci içerisinde Urartulu mimarlar, çeşitli yapım tekniklerini kullanmış, bazen de Van Kalesi, Yukarı Anzaf ve Çavuştepe yapılarında olduğu gibi birkaç tekniği bir arada birlikte kullanmışlardır. Ancak, taş bloklarının ana kaya üzerine açılan oyuklara oturtulma geleneğini devam ettirmişlerdir.

Urartu Krallığı'nın erken dönemlerinde duvar işçiliğinde geriye doğru kademeli bindirme tekniği ve devasa bloklarla yapılan taş kenet sistemi uygulanmıştır. Minua'nın saltanat yılları, mimaride yeniliklerin yaşandığı bir dönem olmuştur. Eskinin duvar yöntemlerinden farklı duvar tekniklerine geçilmiştir. II. Sarduri döneminde estetik bir anlayışın mimari yapılarda hakim olduğu gözlenmektedir. II.Rusa döneminde mimari yapılanma yeniden canlanmış farklı teknikler uygulanmıştır. İlk belirtilerini Menua döneminde gösteren rustika tekniği, gelişerek Ayanis bu dönem yapıların duvarlarında kullanım görmüştür. Ayanis Kalesine özgü ve tek örnek olan intaglio tekniğindeki duvar kabartmaları da bu dönemin vardığı gelişmenin tanıkları olarak karşımıza çıkmaktadır.

Urartu mimarisi Kuzeybatı İnan ve Ermenistan'da yerleşmelerinde de görölmektedir. Genelde benzer özelliklere sahip olmakla birlikte bazı farklılıklar bulunmaktadır. Merkezden uzaklaştıkça mimari alanda da bir takım değışiklikler yaşanmıştır.

Sonuç olarak, Urartu mimarisi şekillendirilen unsurlar, Urartululara özgü olsa da, bir takım etkilerin Hitit ve Assur kaynaklı olduğu unutulmamalıdır. M.Ö. 9. yüzyıl sonu ile M.Ö. 6. yüzyıl başında, bir gelişim aşamasına sahne olmuş, yapılan seferler ve savaş tekniklerinin değışimine paralel olarak Urartu mimarisinde yenilikler kullanılmıştır. Bu yenilikler daha sonrasında Pers uygarlığına örnek teşkil etmiştir.

7. KAYNAKÇA

Balkan K. “ Patnosta Keşfedilen Urartu tapınağı ve Sarayı, Türk Tarih Kurumu Yıllık Konferansları I, Atatürk Konferansları, XVII, no. 1, 1964, 235-240.

Belli O., “Alniunu kenti ve Taş Atölyesinin Keşfi” Anadolu Araştırmaları 8, 1982,115-150.

Belli O., “1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazıları” XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, 441-469.

Belli O., “Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı (1991-1992)” 1993,Arkeoloji ve Sanat.

Belli O., Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları, 1998.

Belli O., “Urartu Krallığı Döneminde Van Bölgesi'nde İşletilen Taş Ocakları ve Atölyeleri”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), 2000, 415-422.

Belli O., “Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), 2000a, 201-209.

Belli O., “Çavuştepe (Sardurihinili) Kazıları”, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), 2000b, 210-216.

Belli O., “Urartu Krallığı'nın İkinci Başkenti Toprakkale (Rusahinili) Kazıları, Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999), 2000c, 223-227.

Belli O., “ Anıtsal Kaya Kapıları” Arkeo-Atlas, 4, 2005, 90.

Belli O.- Dinçol A., “ Hazine Piri Kapısı ve Aşağı Zivistan Taş Ocakları” Anadolu Araştırmaları 8, 1982, 167-190.

Burney C.,“Urartian Fortresses and Towns in the Van Region”, Anatolian Studies, 1957, 37-53.

Burney C.,“A First Season of Excavations at The Urartian Citadel of Kayalıdere”, Anatolian Studies, XVI, Londra, 1966, 55-111.

Çilingiroğlu A., ““Diauehi'de Bir Urartu Kalesi: Umudum Tepe””, Anadolu Araştırmaları.VIII, 1980,191-198.

Çilingiroğlu A., “Urartu Sur Duvarları Üzerine Düşünceler”, Arkeoloji-Sanat Tarihi Dergisi II,1983,28-37.

Çilingiroğlu A., Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, 1997a.

Çilingiroğlu A., “ Urartu” ESA, 3 , 1997b, 1845-1850.

Çilingiroğlu A., “ Military Architecture” Ayanis I Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru- Kai 1989-1998,2001, 25-36.

Çilingiroğlu A., “Ayanis Kalesi ve Haldi Tapınağı” Arkeo-Atlas, 4, 2005, 98-99.

Çilingiroğlu A., “ Ayanis Kalesin'deki Eysel mekanlar” Doğudan Yükselen Işık, Arkeoloji yazıları, Atatürk Üniversitesi, 50. Kuruluş Yıldönümü, Arkeoloji Bölümü Armağanı,(ed. Birol Can, Mehmet Işıklı), 2007, 38-44.

Çilingiroğlu A. “Ayanis Kalesi”, Aktüel Arkeoloji/30, 2012, 52-55.

Çilingiroğlu A.- Işıklı, M., “25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları Dün, Bugün ve Gelecek”. H. Kasapoğlu-M. Ali Yılmaz (Eds.). Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı 2015, 309-323.

Çilingiroğlu A.- Derin Z. “ Ayanis Kalesi Kazıları 1998” 21.Kazı Sonuçları Toplantısı.I, 397-408.

Çilingiroğlu A.- Sağlamtimur H.“ Van-Ayanis Kalesi Kazıları 1995, XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I, 363-379.

Çorapçioğlu K., “Bazalt” Eczacı Başı Sanat Ansiklopedisi/ 1,1997a 206.

Çorapçioğlu K., “Kalker” Eczacı Başı Sanat Ansiklopedisi/ 2,1997b.

Er Y., Klasik Arkeoloji Sözlüğü, 2004.

Erzen A., Çavuştepe I : M.Ö. 7.-6. Yüzyıl Urartu Mimarlık Anıtları ve Ortaçağ Nekropolü,1978.

Forbes T. B., Urartian Architecture , B.A.R., 1983.

W.Kleiss, 1974, “ Planaufnahmen urartaischer Burgen und Neufunde urartaischer Anlagen in Iranisch Azerbaidjan im Jahre 1973”, AMI/7 .

Kleiss W., “ Bastam, an Urartian Citadel Complex, of the Seventh Centuryh B.C.” American Journal of Archaeology/84- 3, 1980, 299-304.

Kleiss W., “Notes on the Chronology of Urartian Defensive Architecture”, Anadolu Demir Çağları, 3, 1994, 131-137.

Köroğlu K., “ Doğu Anadolu Kaya Mezar Gelenekleri” Arkeo-Atlas, 4, 2005, 120-121.

LAR II, Daniel David Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, II,1966.

Lloyd S.- Burney C., “Excavations at The Urartian Citadel of Kayalidere (1965 Season)”
Türk Arkeoloji Dergisi, XIV-,1-2, 1967, 217-219.

Naumann R., Eski Anadolu Mimarlığı, 1998.

Öğün B., “Urartulular”, *Türkiye Ansiklopedisi*, 33, 1987, 35-77.

Özgüç T., “ Altıntepe Kazıları” Belleten XXV, 1961, 260-265.

Özgüç T., Altıntepe II: Mezarlar, Depo Binası ve Fildişi Eserler, 1969.

Piotrovskii B.B., Karmir Blur, 1970.

Saltuk S., Arkeoloji Sözlüğü, 1997.

Salvini M., Urartu Tarihi ve Kültürü, 2006.

Tarhan T.“Van Kalesi'nin ve Eski Van Şehrinin Tarihi-Milli Park Projesi Üzerinde Ön
Çalışmalar: :Anıt Yapılar, III. Araştırma Sonuçları Toplantısı., 1985, 297-357.

Tarhan T., “Tuşpa-Van Kalesi Demir Çağın Gizemli Başkentindeki Araştırma Ve Kazılar”
Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi, 2000, 191-211.

Tarhan T.- SevinV., “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları, Askeri ve Sivil Mimariye ait Yeni
Gözlemler”Anadolu Araştırmaları, IV-V, 1997, 273-409.

Ussishkin D., “On The Architectural Origin of the Urartian Standard Temples”, Anadolu
Demir Çağları 2, 1991, 117–130.

Resim-1 Kalker

Resim-2 Bazalt

Resim-3 Andezit

Resim-4 Kumtaşı

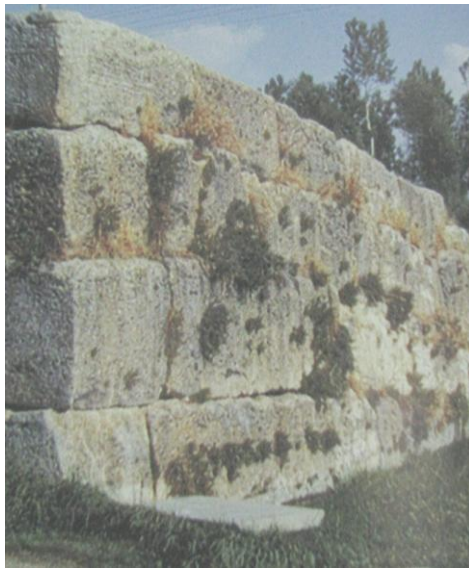
Resim-5 Alabaster

Resim-6 Kalıp yapımı kerpiç (Roaf, 1996)

Resim-7 Kiklopik Yöntem, Anzaf Kalesi. (Belli, 2000)

Resim-8 Madır Burç (Çilingiroğlu, 1997)

Resim-9 Klasik yöntem, K rzt Kalesi ( ilingiroğlu, 1997)

Resim-10 Van Kalesi'nin kuzey surları (Çilingiroğlu, 1983)

Resim-11 (Erzen, 1978)

Resim-12 Bođazkő'den Sandık Duvar Yöntemi (Nossov, 2008)

Resim-13 Boğazköy'den Sur duvarları (Nossov, 2008)

Resim-14 Rustika yöntemi, Ayanis Kalesi, (Çilingiroğlu, 1997)

Resim-15 Rustika yöntemi, Eflantun Pınar Kaya anıtı, (Darga, 1992)

Resim-16 Kalıp yapımı kerpiç. (Roaf, 1996)

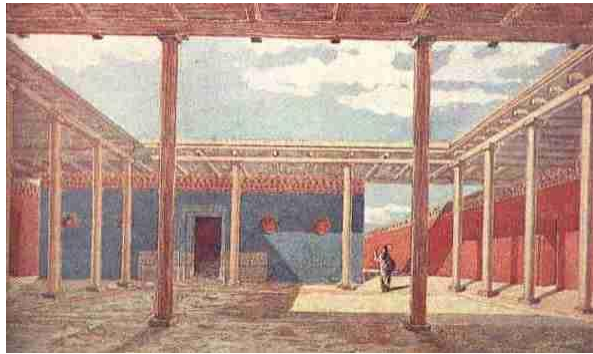

Resim-17 Kerpiç Mühre Tekniği, (Roaf, 1996)

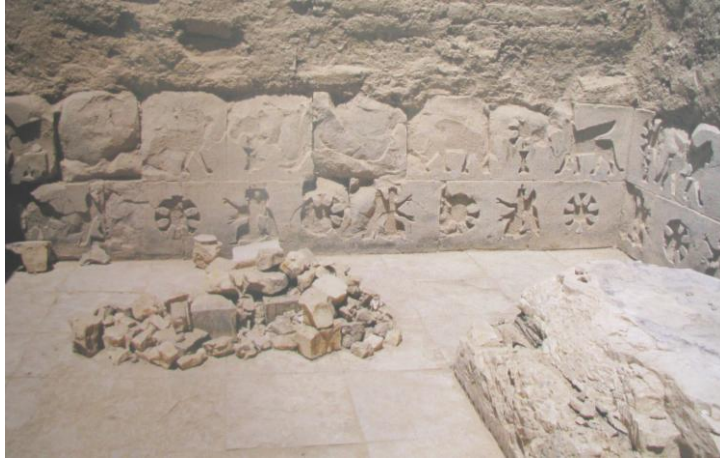

Resim-18 Ayanis Kalesi, Kerpiç Duvar (Çilingiroğlu, 1997)

Resim-19 Mimaride ahşap kullanımına bir örnek, Apadana yapısı. (Özgüç, 1966)

Resim-20 İntaglio Tekniği, Ayanis Kalesi (Çilingiroğlu, 2001)

Resim-21 Rustika Tekniği Ayanis Kalesi drenaj sistemi(Çilingiroğlu, 2001)

Resim-22 Kiklopik Yöntem, Anzaf Kalesi. (Belli, 2000)

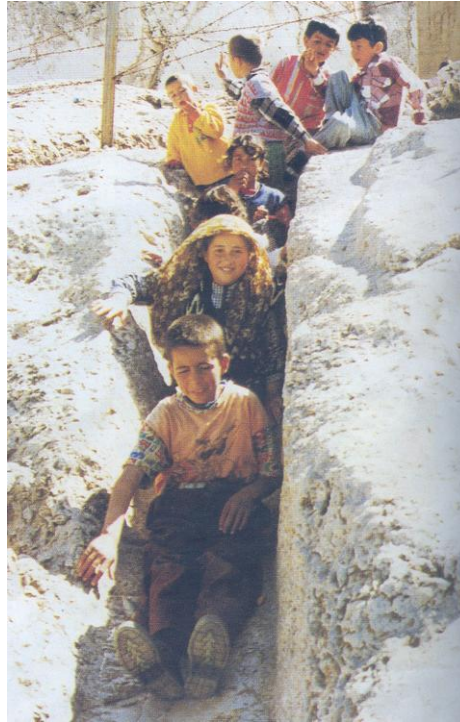
Resim-23 Anzaf Kalesi Haldi Tapınağı, (Belli, 1998)

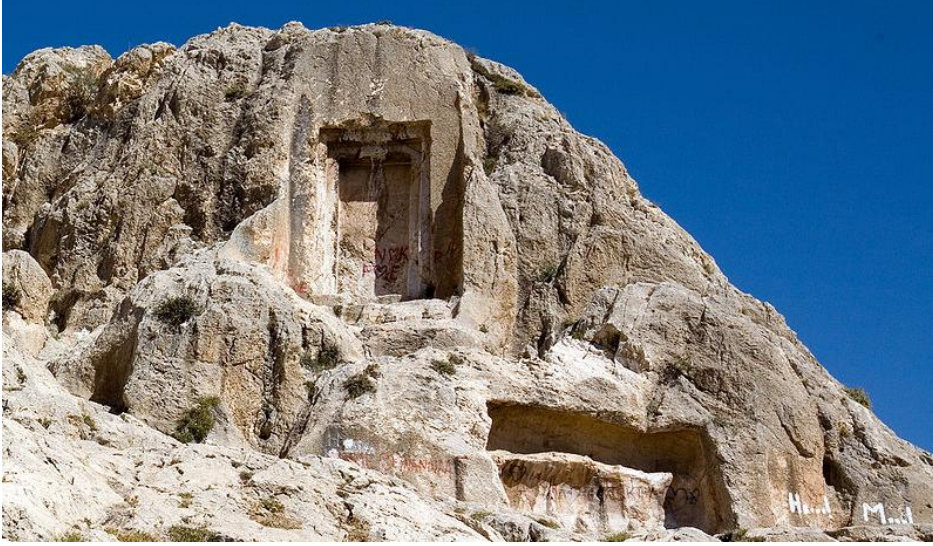
Resim-24 Ayanis Kalesi Haldi Tapınağı'nın Alabaster zemin, (Çilingiroğlu,2005)

Resim-25 Van Kalesi Analıkızlı Açık Hava Tapınağı, (Sevin, 2005)

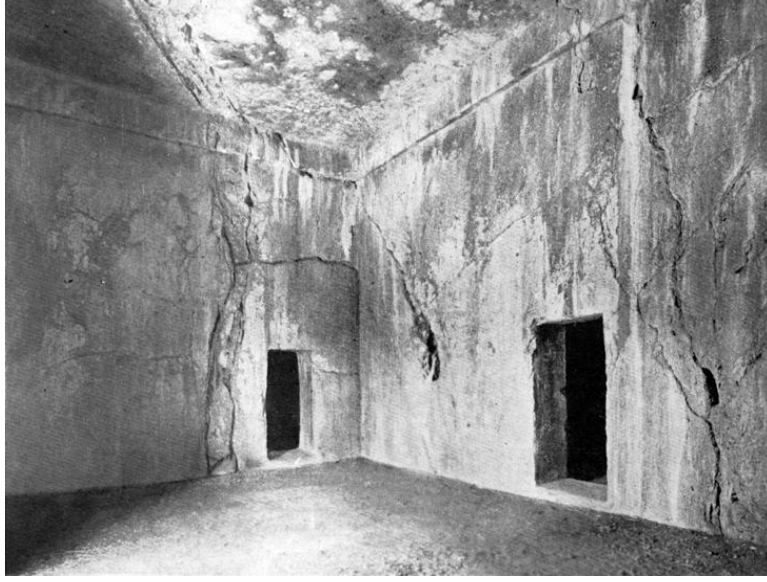
Resim-26 Van Kalesi Analıkızlı Açık Hava Tapınağı kurban kanalı,
(Sevin, 2005).

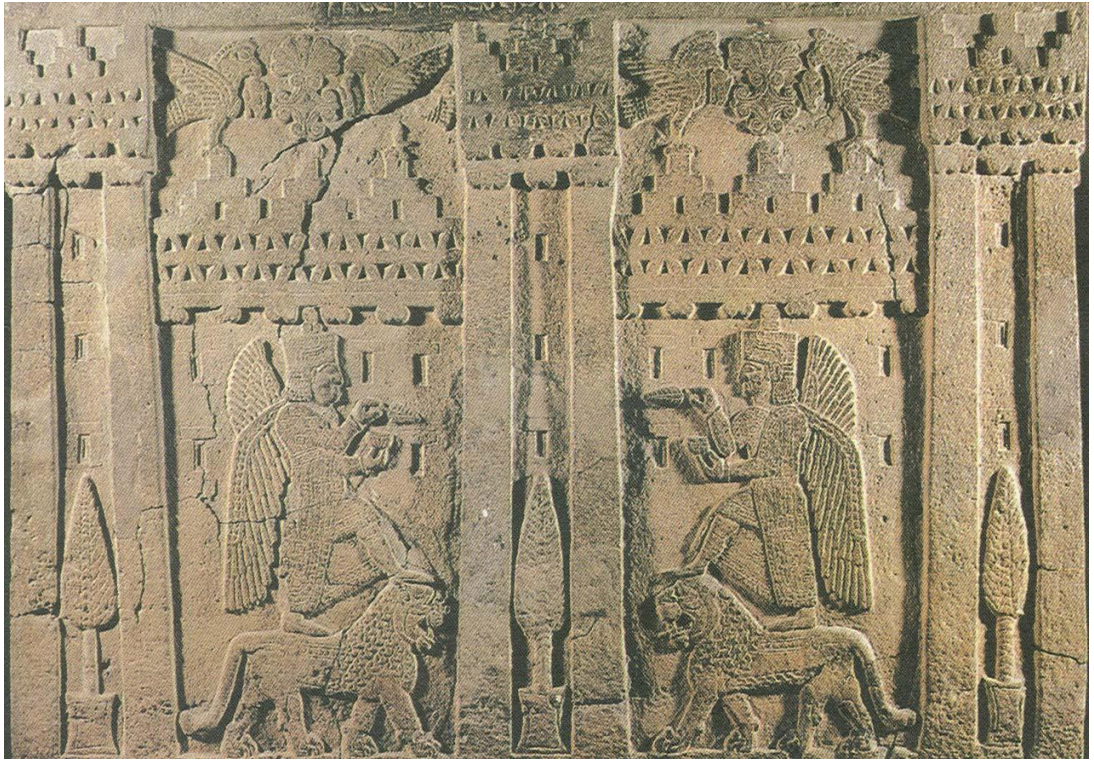
Resim-27 Meher Kapı (Belli, 2000)

Resim-28 Zernaki Tepe (Belli, 2000)

Resim-29 Van Kalesi Kaya Mezarlar, (Koroğlu, 2005)

Resim-30 Adilcevaz Kef Kabartması Sütun altlığı (Çilingiroğlu, 1997)

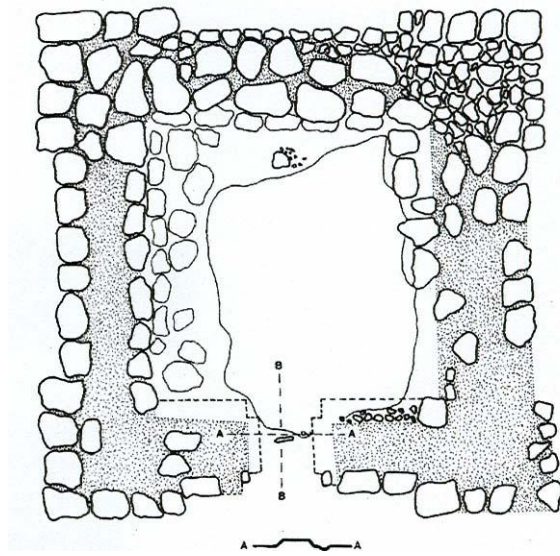
Resim-31 Çavuştepe'den Kör pencere sistemi (Çilingiroğlu,1997)

Resim-32 Rizalit Plan Bastam Kalesi

Resim-33 Rizalit Plan, Karmir-blur

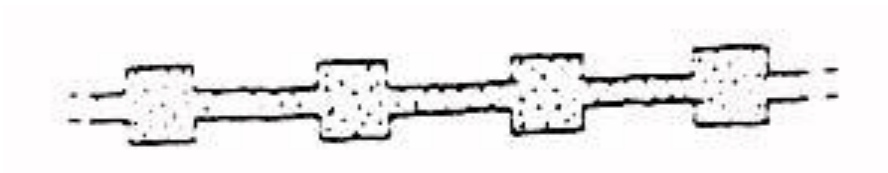

Çizim-1 Urartu Tapınak Planı (Çilingiroğlu, 1997)

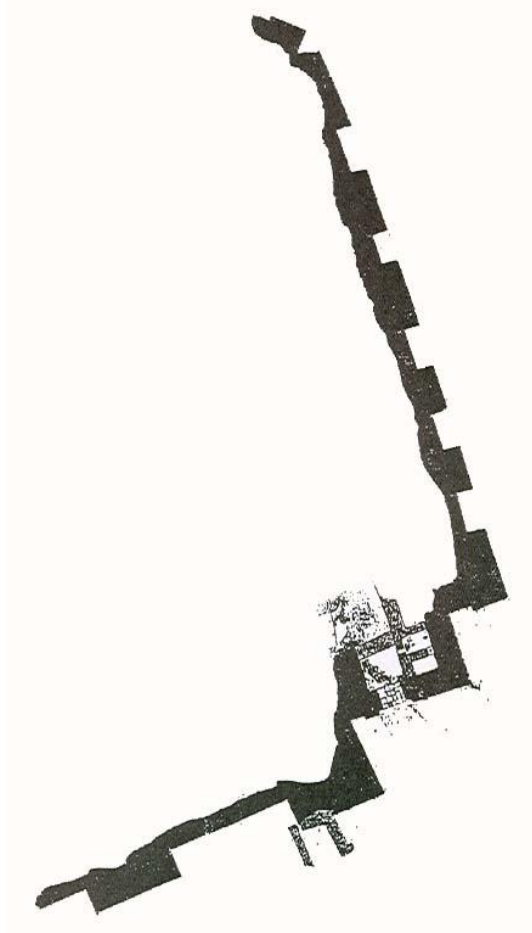
Çizim-2 Rizalit Planlı Urartu Sur Sistemi

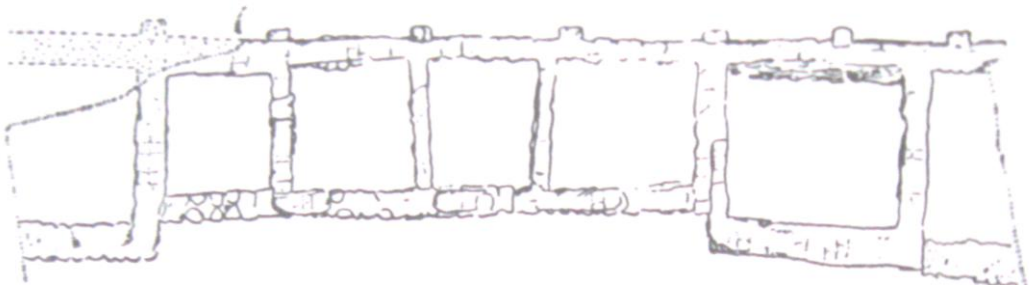
Çizim-3 Rizalit Plan, Anzavurtepe Sur Duvarları

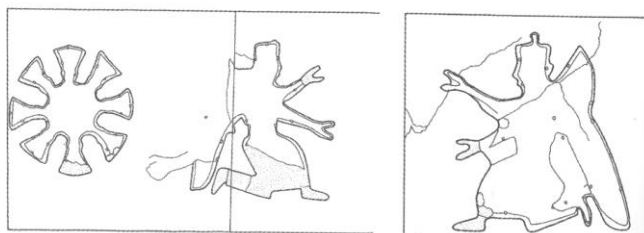
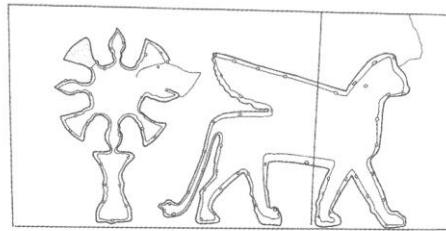
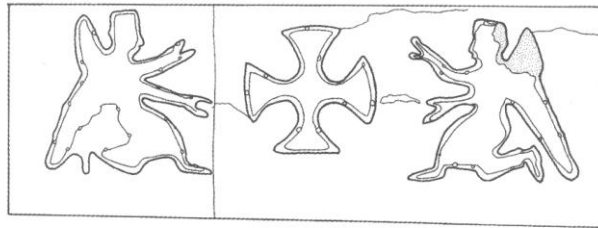
Çizim-4 Verecham kalesi (Kleiss, 1974)

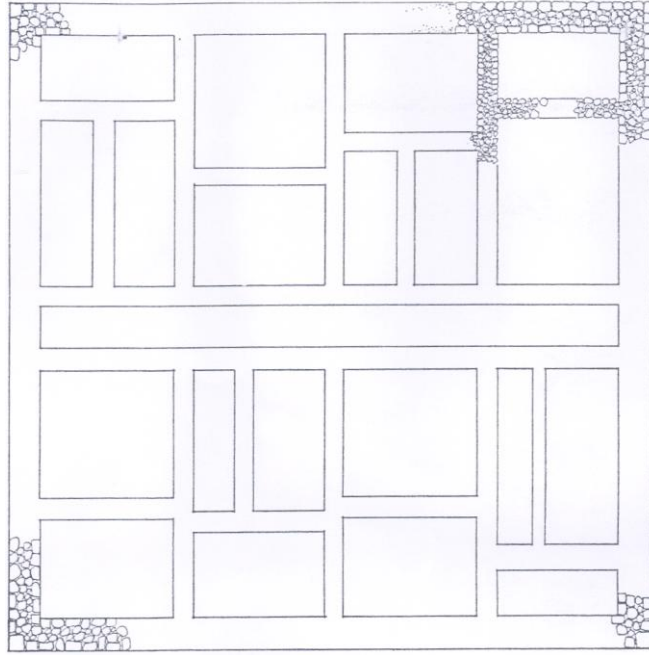
Çizim-5 Kurt Dişi tekniği, (Çilingiroğlu, 2001)

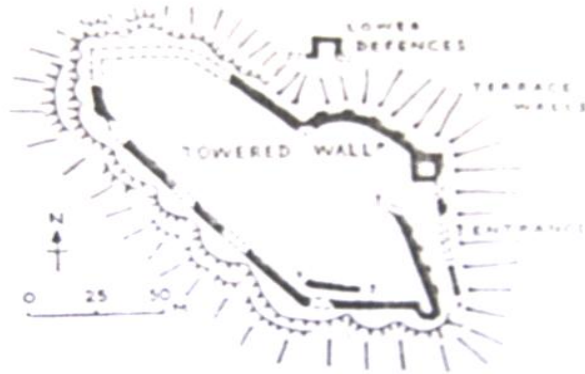
Çizim-6 Alişar'dan Sandık Duvar yöntemi (Naumann, 1998)

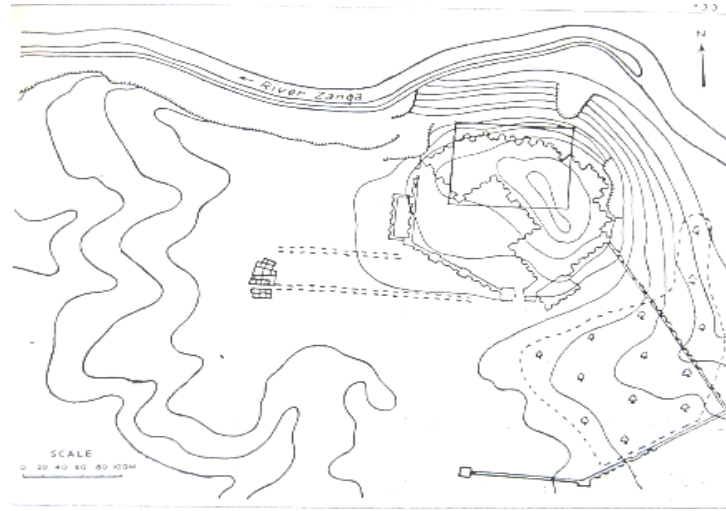
Çizim-7 Ayanis Kalesi Haldi Tapınağı İntaglio Kabartmalar.

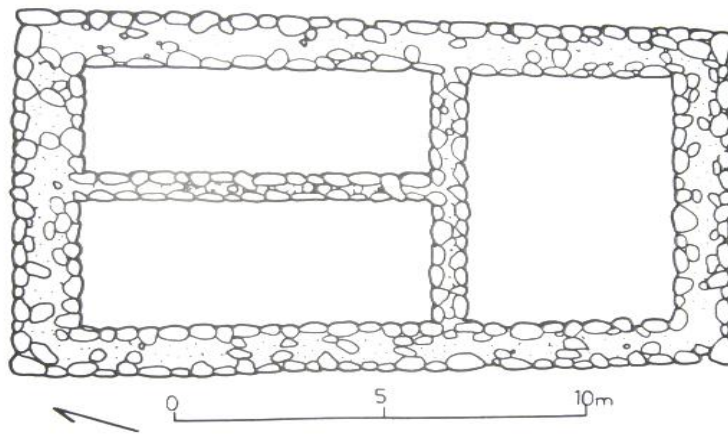
Çizim-8 Zernaki Tepe konut planı (Çilingiroğlu, 1997)

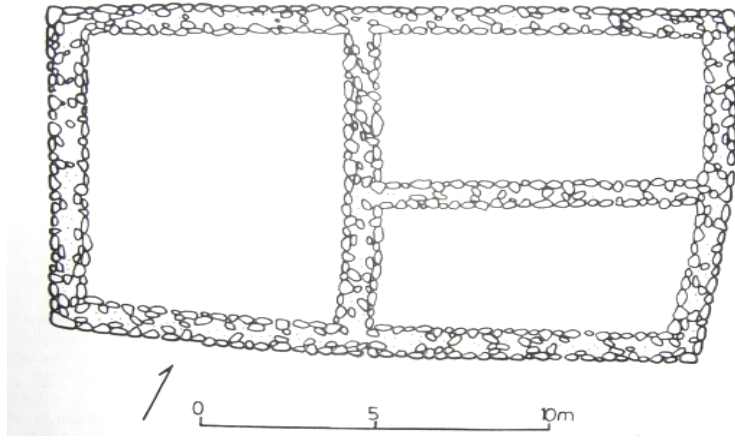
Çizim-9 Körzüt Kalesi aşağı Kent (Tarhan-Sevin,1977)

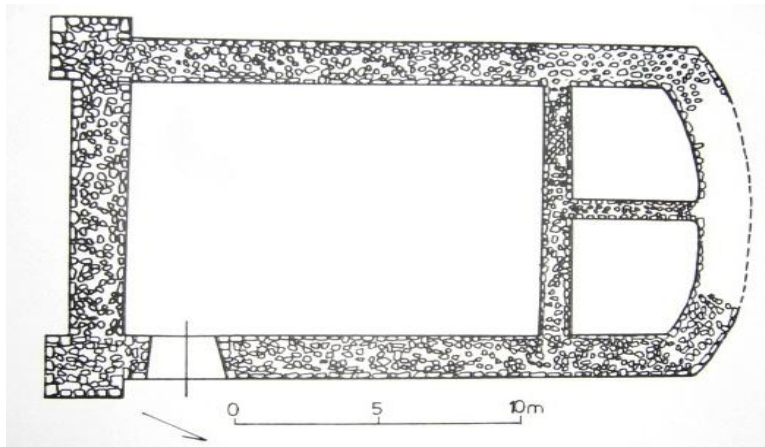
Çizim-10 Karmir-Blur Topografik Planı (Tarhan-Sevin,1977)

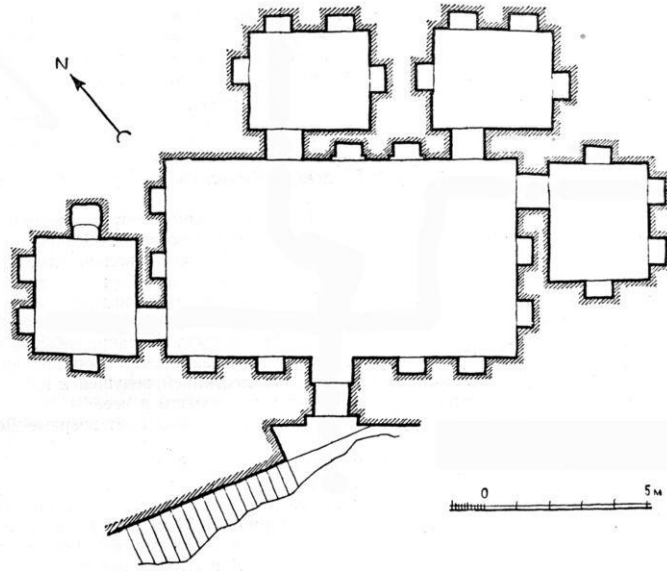
Çizim-11 Gövelek'ten Ev Planı (Tarhan-Sevin, 1977).

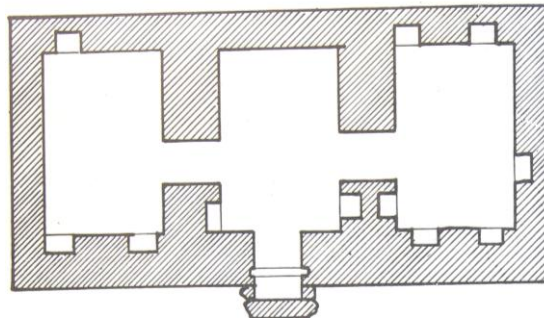
Çizim-12 Giyimli'den Ev Planı (Tarhan-Sevin, 1977).

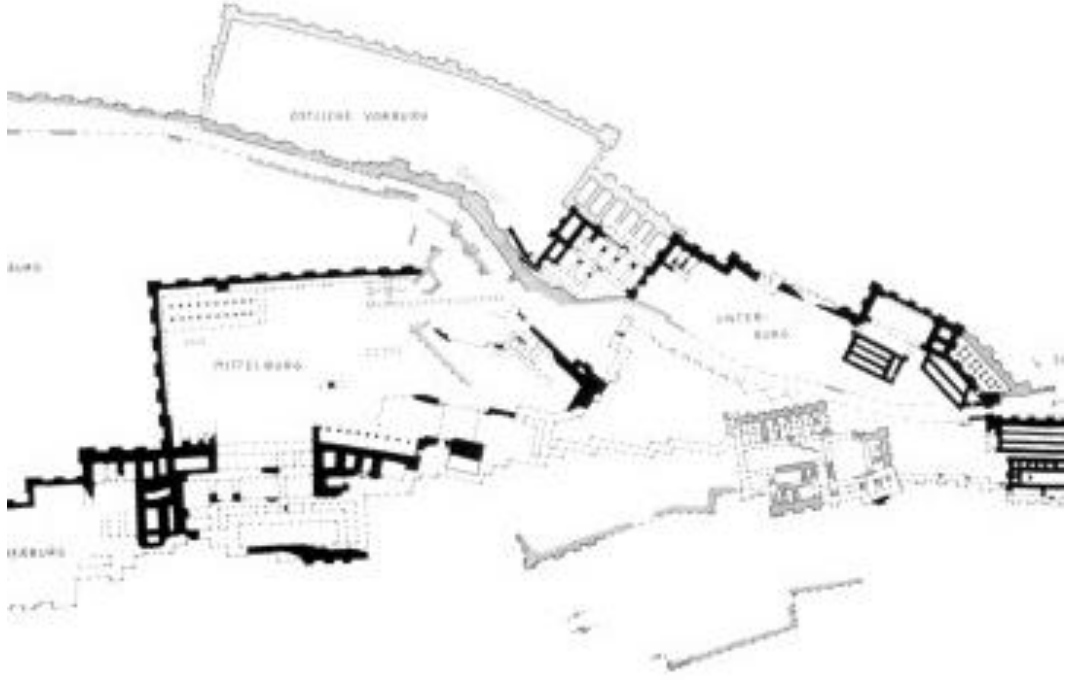
Çizim-13 Rizalit Plan tekniği, Ağaçlık köyünden bir Urartu Evi (Öğün, 1987)

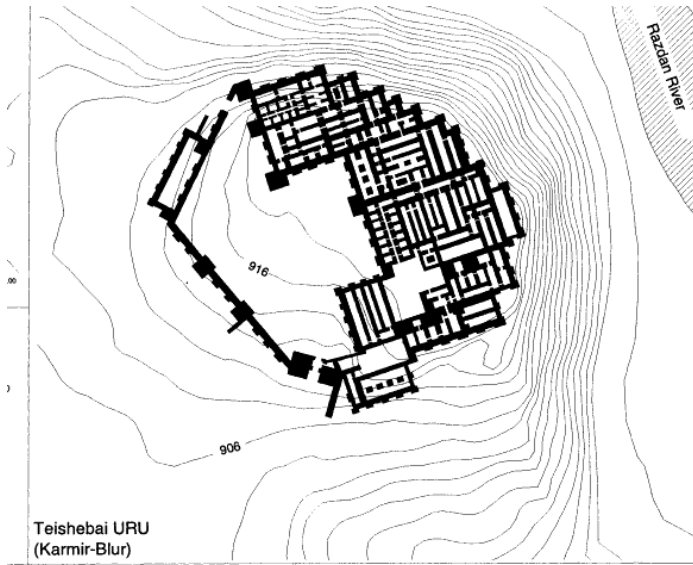
Çizim-14 Van Kalesi Mezar Yapısı (Çilingiroğlu, 1997)

Çizim-15 Altıntepe Mezar Yapısı, (Çilingiroğlu, 1997)

Çizim-16 Bastam Kalesi, Rizalit Planlı sur sistemi (Kleiss,1980)

Çizim-17 Karmir Blur Kent Planı, Rizalit Planlı sur sistemi (Piotrovskii, 1970)

CULTURAL CHANGE IN THE POST-URARTIAN, MEDIAN AND ACHAEMENID PERIODS OF EASTERN ANATOLIA *

DOĞU ANADOLU BÖLGESİ'NDE AKHAMENİD, MED VE POST-URARTU DÖNEMİ'NDE KÜLTÜREL DEĞİŞİM

Davut YİĞİTPAŞA **

Abstract

Achaemenids, which is the world's biggest empire for more than 200 years between 550 and 331 BC. The main settlement is the territory, which is equal to Persian province today, in the northwest of Persia high plateau, Parsa, in the north of the Persian gulf. The major capitals such as Persepolis, Ecbatana, Susa, Behistun and Babylonia, and the inscriptions found in significant kingdom centers reveal that Achaemenid Kingdom is the heir to thousands-year history of Mesopotamia. We define Late Iron Age (LIA) as a period including the dates of the fall of Urartu and Achaemenid dynasty (645/625-330 BC). It consists of two phases; the first phase known Post-Urartian and Media (645/625-550 BC) and the second phase defined as Pers-Achaemenid domination (550-330 BC).

LIA ceramics show peculiar characteristics in surface processing, technic and form. The potteries are the products of a new tradition and culture. Urartu's monochrome and shiny red lining ceramics give place to a new type of pottery which has got thick cream lining and which can be designed in different forms such as monochrome, bichrom and polychrome. However, we do not know much about the relationships between the end of one's ceramic tradition and the other's beginning because of few data between the fall of Urartu state and the period when dyed pottery rises with Achaemenid.

Key Words: Urartian, Post-Urartian, Media, Scythian, Cimmerian, Achaemenid, Eastern Anatolia, Satrap, Dye-Ornamented Pottery, Late Iron Age, Triangle Ware, Apadana, Chronology.

1. INTRODUCTION

Occurring after the collapse of Urartu state in the late seventh century BC, which put its signature under important events in art and cultural shifts by founding the first political league in Eastern Anatolia in the mid-ninth century BC, our new culture-oriented research area consists of this region.

The borders of EAR with high mountains and geographical structure including plateaus; the roof of Turkey; include the southward area after covering Bayburt plane,

---

* I would like to express my gratitude to Prof. Dr. Mehmet Karaosmanoğlu, Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu, Prof. Dr. Christopher Tuplin, Assoc. Prof. Alan Michael Greaves and Assoc. Prof. Erkan Konyar and for their helpful comments and suggestions.

** Assist. Prof., Ondokuz Mayıs University, Faculty of Letters Department of Archaeology Protohistory and Near Eastern Archaeology, Kurupelit Campus 55139-Samsun/TURKEY. E-mail: davut.yigitpasa@omu.edu.tr

following South-Eastern Taurus around Maraş in South, the watershed between Kızılırmak and Euphrates in West, and Black Sea mountains in North. When the centers where pottery is found are considered, the biggest centers in Northern West are Erzincan/Altintepe (Cimintepe I) and Erzurum/Mound Sos. The west borders of the material are Mound İmikuşağı and Köşkerbaba of Elazığ-Malatya Region. We can name Mound Yerlikavak and Çakmak within the borders of Kars in Northern East. Bajergeh in Southern East; the centers of Van/Usibiti and Van/Yeşilaliç II comprise East border. Late Iron Age-centers are mostly found in the basin of Lake Van. Aforementioned region is situated in an area which is surrounded by Bitlis mountains mass in South, sedimentary and volcano mass in North, mount Nemrut and its lava in West.¹

Eastern Anatolia, Northwestern Persia and South Caucasus have not been researched enough. In this regard, there are different views on their chronology due to a lack of satisfying knowledge. The process LIA and cultural shift seem to be shaped by political events. At the beginning Urartu state has been collapsed and a Persia rooted-new power has dominated the region. As for the end, Persian sovereignty is destroyed and Hellenistic period which is a west-rooted, new and cultural process begins. Thanks to the definition of LIA, we understand the process when Urartu and Achaemenid were destroyed.²

2. THE POLITICAL STRUCTURE OF EASTERN ANATOLIA IN THE 7TH-4TH CENTURIES BC

To understand the political structure between the seventh and fourth centuries BC better, it is helpful to examine it under two subtitles as political structure of the 7th century BC and the 6th-4th centuries. Of all of them, the collapse of Urartu state in the 7th century and development process from the beginning to the end of Achaemenid Empire in the 6th-4th centuries BC are mentioned.³

2.1. THE POLITICAL STRUCTURE IN THE 7TH CENTURY BC

Cimmerians alter the political and cultural structure of Anatolia by launching raids into the powerful states of Anatolia; Urartu, Phrygia, Lydia and Ionia. As a result of these raids, Urartu go through serious troubles. After Cimmerian raids and death blow of the famous eighth campaign⁴ by Sargon II in 714 BC, the king of Assyria (721-705 BC); Rusa I, the king of Urartu, commits suicide (about 730-714 BC).⁵ Argisti II (about 714/713-685 BC) tries to prevent Cimmerian raids coming from the North; but he is overwhelmed in 707 BC. Then Rusa II (about 685-645 BC) abandons a part of his clans in Urartu lands by allying with Cimmerians against Assyria. The wars between these two states take until the 7th century BC. Between the 8th and the 6th centuries BC, Cimmerians begins to invade Anatolia by attacking urartu lands as a result of the influence by Scythians.⁶ Scythians begin to come to Asia Minor following Cimmerians. Rusa II also allies with Scythians and directs them to the Assyria borders. Urartu and Cimmerians are defeated by Assarhaddon in the region Supria around Diyarbakır in 673/672 BC.⁷ The collapse process of Urartu state starts after Rusa II.

While Sarduri III is mentioned in Assyrian inscriptions, the other kings' names are not present. Scientists generally accepted that Rusa, the son of Erimena, was the last king of Urartu and that his kingdom ended by the Median invasion in 585 BC. How long Sarduri IV

---

¹ Erinç 1955: 1 ff.; Atalay-Mortan 1997: 297.

² Yiğitpaşa 2012; 2015a; 2015b; 2016.

³ Yiğitpaşa 2012; 2015a; 2015b; 2016.

⁴ Çilingiroğlu 1977: 235-270; Çilingiroğlu 1984: 1 ff.; Zimansky 1990: 1-21; Burney 1994: 31-35; Çilingiroğlu 1994b: 1 ff.; Smith 1994: 229 ff.; Kuhrt 1995: 498; Çilingiroğlu 1997: 42.

⁵ Tarhan 1984: 109-120; Çilingiroğlu 1994: 10.

⁶ Bittel 1942: 53 ff.

⁷ Sevin 1997: 131.

who is defined as the ruler of Tuspa remained on the throne is unknown. After this king, kings' names are briefly noted on Urartu inscriptions, vows and seals. The name "Rusa, the son of Rusa" is present on two impressions of seal found in Karmir Blur, but there is nothing about the king's title on inscriptions. For this reason, that Rusa IV is a king or a prince from king family is not clearly known.⁸

While some researchers say that Scythians terminated Urartu state, some claim that the state was terminated by Medes or both (map 1).⁹ The last information about Urartu is available in Babylonia Chronicles (609 BC). The chronics inform that Scythians came to Urartu's region in the 7th century BC and dominated Urartu lands in upper basin Tigris. In addition, another tablet, which is the continuation of this text and which tells the events happening in 608-605 BC, refers to a campaign on Bit-Hanunya, a province of Urartu state, by an army in command of Babylonia King Nabopolassar.¹⁰ From this data, Ch. A. Burney-D. M. Lang think that Urartu state has continued its existence until this date.¹¹ Believing that Urartu is not a geographical term, R. Rollinger finds¹² a great Mede invasion in Chronicles a bit exaggerated because there are no archeological remains belonging to Medes, and makes the collapse date of the state longer till the mid-6th century BC.¹³ However, S. Kroll indicates that not Urartu state but a geographical region is meant by "Uraštu".¹⁴ Piotrovsky has an idea that Sarduri III, Sarduri IV, Rusa III and Rusa IV were the last Urartu kings and, from the fact that barbs belonging to Scythians were once found in Karmir-Blur he thinks that Urartu centers in North were destroyed by merging of Scythians and other nomadic tribes around 590-585 in the early 6th century BC.¹⁵ As for I. M. Diakonoff, he claims this destroying was caused by Medes.¹⁶ With reference to the fact that Scythian barbs were found in Urartu centers such as Ayanis, Anzaf, Çavustepe and Toprakkale, some comments that Scythians invaded these regions were made. Some assert that the aforementioned barbs might belong to the hired soldiers serving for Urartu army.¹⁷ S. Kroll states that by the destroying of Bastam, Urartu state also entered in the process of collapsing, and came to end between 640 and 625 BC.¹⁸ M. Salvini, however, indicates that the state was destroyed as from 643 BC when Urartu inscriptions were no longer seen.¹⁹ From all of these, because of *hiatus* in mounds and the absence of written sources after 640s BC, we believe that Urartu collapsed toward the end of the 7th century.

---

⁸ Piotrovsky 1969: 203 ff.; Sevin 2003: 208-209; Salvini 2006: 120-131.

⁹ Burney-Lang 1971: 348; Çilingiroğlu 1994: 24.

¹⁰ Wiseman 1956: 65.

¹¹ Burney-Lang 1971: 172, 348.

¹² Rollinger 2007: 8 ff.

¹³ Rollinger 2008: 61.

¹⁴ Kroll 1988: 78-79.

¹⁵ Piotrovsky 1969: 205 ff.

¹⁶ Diakonoff 1985: 125 ff.

¹⁷ Van Loon 1966: 25.

¹⁸ Kroll 1984: 151-170.

¹⁹ Salvini 2006: 128 ff.

Map 1: Cimmerian, Scythian and Median raids

2.2. THE POLITICAL STRUCTURE IN THE 6TH -4TH CENTURIES BC

We encounter Medes in the Assyrian cuneiform scripts for the first time after the mid-9th century BC. Median state was established in the northwest of Persia plateau, in the south of the Caspian Sea.²⁰ The legend that a person named Hanasiruka lived in “a king city” called Sagbita and ruled more than 1200 cities is narrated. Thus, Medes are thought to be a settled community not nomad. Medes are ruled not by kings but “feudal lords”. They are called king in Babylonian Chronicles in 615 BC. There were no courts in the excavations in Median centers, and no archives were encountered to obtain information about bureaucracy system or religious beliefs of the kingdom. In recent researches, it is emphasized that Kerkenes in Yozgat is not a Mede castle but a Phryg habitation.²¹ Any settlement traces belonging to Medes were not found in EAR, too.

Toward the mid-7th century BC Assyria state and Medes come face to face. Kyaksares (625-585 BC), the king of Medes, allies with Nabu-apal-usur (Nabopolassar) who occupies Babylonia. In 612 BC Medes capture the capital of Babylonia and Scythia Empire, Niniveh. Following this event, Assyria Empire succeeds to continue its existence until 609 BC.²²

Since 590 BC Medes have control over Anatolia as well as Kızılırmak. In 585 BC a peace treaty is concluded between the king of Medes Kyaksares (625-585 BC) and the king of Lydia Alyattes (611-561 BC). According to the treaty, Mesopotamia, Syria and Palestine belong to Babylonia Kingdom; Median Kingdom owns the lands from upper Tigris and Euphrates to Kızılırmak.²³ The name “Urartu” is never used in Kyaksares period. Even though the name “Urartu” is seen in new Babylonian documents (609 BC) and in Darius’s (521-486 BC) records, who is the king of Persia; it is said to mean a kind of region as a geographical concept.²⁴

Persia introduces its existence in the Achaemenid period although it has a long past. Achaemenids, which is the world’s biggest empire for more than 200 years between 550 and

²⁰ Herodotos I: 101-102.

²¹ Rollinger 2007: 8 ff.

²² Sevin 1991b: 25; Sevin 2003: 208 ff.

²³ Herodotos I: 74.

²⁴ Sevin 1997: 131.

331 BC, change many people's destiny and the flow of history by reigning in a wide territory from Aegean to Indus Region and from Egypt to Caucasus. The main settlement is the territory, which is equal to Persian province today, in the northwest of Persia high plateau, Parsa, in the north of the Persian gulf. The major capitals such as Persepolis, Ecbatana, Susa, Behistun and Babylonia, and the inscriptions found in significant kingdom centers reveal that Achaemenid Kingdom is the heir to thousands-year history of Mesopotamia. Teispes, Kyros's great-grandfather, is the grandchild of Akamenes who names Achaemenid dynasty. Being faithful to Astyages, Persian prince Kambyses is replaced by his son Kyros II (559-530 BC) in Astyages period (585-550 BC), who dominates Eastern Anatolia as well as Persia, Zagros and Kızılırmak.²⁵

Kyros II revolts against Astyages impairing Median state and misruling. After winning the war in 550 BC, they become a great power in Asia Minor.²⁶

Kyros II, the king of Anshan from Achaemenid dynasty in Persia, makes conquest attempts. As a result of these wars, he establishes the kingdom built by various people under the only king's control and called the first world empire of history. Kyros II firstly conquers Ecbatana, the city of Median dynasty; Susa, the capital of Elam dynasty; and Babylon, the capital of Babylonia Empire. Then the whole Anatolia is involved in Persia borders when he defeats Kroisos, the king of Lydia, in 547 BC.²⁷ At this time, Anatolia gains a new artistic and cultural perspective.²⁸ Thinking of military and economy, Persians build "Royal Road" interconnecting Susa and Sardes.²⁹ Thus, Persepolis, Pasargade, Ecbatana and Susa become important centers of Achaemenid Empire. Because of its rooted-historical past, Babylon is made a capital of culture.³⁰

To rule wide territory, the king of Persia Kyros II uses satrapy, which is firstly used by Assyrians, and makes the regime into monarchy.³¹ Since 547 BC we learn that "viceroalties" are constituted in Anatolia from Herodotos, Ksenophon and ancient written sources. Kyros sends his most reliable soldiers to Empire provinces. Thanks to the satraps he sends to these centers, he both provides the region with safety and collects tax from the countries under his control. According to C. Tuplin, there are commanders named Kiliarkhos in the leadership of the force called khoraand commanders named Phrouarkhos as the leader of the force at the back. These forces are generally divided into two.³² In Kyros and Kambyses periods (530-522 BC), the taxes taken from the dominated-countries are not collected in accordance with specific rules. Anatolia is divided into five satrapies as İauma (Ion), Sparda (Sardeis), Daskyleion, Kilikia and Armenia, which are also thought to exist in Kyros II period.³³ At this time, much is not known about the distribution of satrapies in Anatolia.³⁴ Darius I (522-486 BC) makes a variety of arrangements in satrapies. Behistun inscription, the founding inscription of Susa, royal reliefs in the entrance of Persepolis and Persepolis Wall tablets give information about satrapies. He reorganizes the state by ending

---

²⁵ Casabonne 2007: 20-35.

²⁶ Pleiner 1967: 35; Herodotos I: 125-130; Dyson 1999a: 101, f.n. 1; Tuplin 2007: 291 ff.

²⁷ Sevin 1982: 268-272; Kuhrt 1995: 647 ff.; Dönmez 2008: 84.

²⁸ Bakır 2003: 1-26.

²⁹ Herodotos V: 52-59.

³⁰ Casabonne 2007: 20-35.

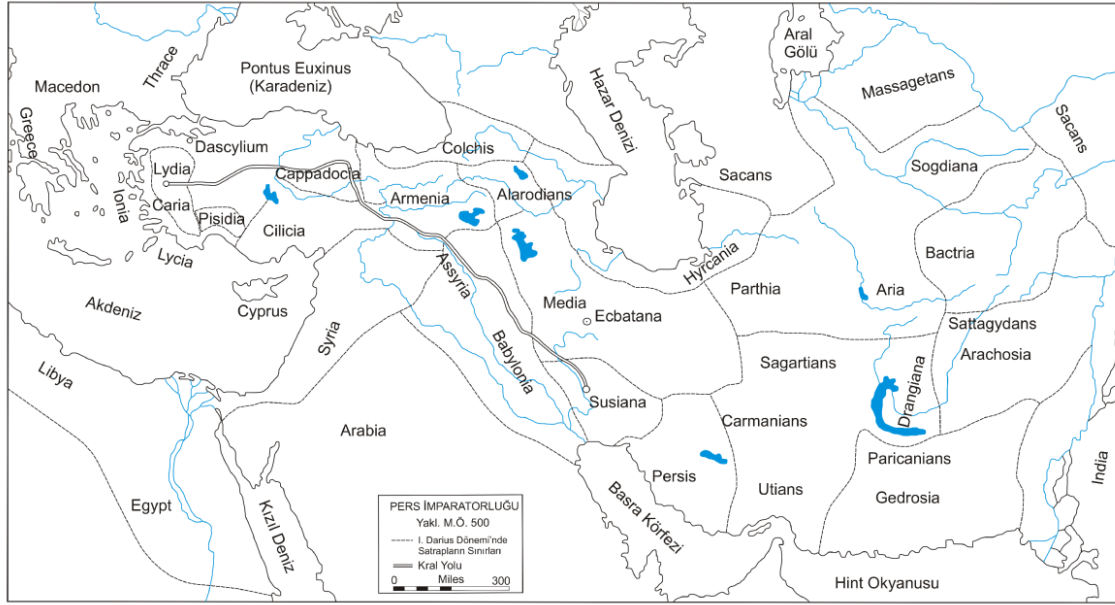
³¹ Olmstead 1978: 59; Sevin 1982: 268-272; Tuplin 1987: 114-115; Maffre 2007: 87.

³² Ksenophon VIII. 6. 9; Tulpin 1988: 67.

³³ Sevin 1982: 268-277.

³⁴ Sevin 1982: 268 ff.

the feudal regime of the Empire.³⁵ He separates the empire territory into 20 satrapies.³⁶ 23 satrapies are present in Behistun inscription by Darius I (map 2).³⁷

Map 2: Persian Empire Period, Satrapy Regions. Place of released: (Olmstead 1969).

“Khsatrapavan” Greeks call “satrapes” means the protector of kingdom. The satraps, who are native noblemen, are like little kings ruling smaller territory. The satraps are charged with keeping the province under control, enabling communication, and protect the king’s interests. Their most significant duty is to keep the obtained finance safe. Apart from determined taxes, there are feeding the king’s army, providing soldiers for the army, and also animal payments. Moreover, there are controllers who inform the king, who are called “the king’s eyes”, and who check the satraps every year.³⁸ The satrapies are identified considering people not geography. In other words, rather than the names of regions, a kind of grouping is formed based on the people living there. At this point, we mean not Ionia but Ionians, not Caria but Carians, and not Lykia but Lykians. The satrapies do not keep their first-planned situation. Depending on political conjuncture, they vary in number and region.³⁹ Persians give the name “Paktyike-Armenia” to the satrapy in Eastern Anatolia.⁴⁰

After Alexander the great invades Anatolia, defeats Persian army controlled by Spithridates, the satrap of Sardes in Granikos in 334 BC, and dominates all the territory, LIA period in Eastern Anatolia comes to an end and a new period begins.⁴¹ As for the period beginning with the conquest by İskender, it is defined as “Part”, “Seleukid”, “Post-Achaemenid” or “Hellenistic”.⁴²

R. Dyson achieves the first study on LIA chronology in accordance with Hasanlu layers in Northwestern Persia. It shows that Iron III, which is the last iron age of Persia and which is claimed to rise following a transition phase of LIA, dates back between 750/700 and

³⁵ Toteva 2007: 36; Casabonne 2007: 23.

³⁶ Herodotos III: 89; In addition see Sevin 1982: 268-277; Tekin 2007: 62-73.

³⁷ Vogelsang 1992: 97-99.

³⁸ Herodotos I: 114; Ksenophon Cyr. VIII.6.16, 2.10; Tuplin 1987: 167-245; 2007: 291-298.

³⁹ Tekin 2007: 62 ff.

⁴⁰ Lloyd 1997: 121.

⁴¹ Sevin 1982: 272; Coşkun 2005: 3; Gabrielli 2007: 102-115.

⁴² Boucharlat 1991: 289 ff.

420 BC. Iron III is made of two phases, IIIA and IIIB. IIIB dates back to 750/700-600 BC and IIIA dates back to 600-420 BC.⁴³

The study on the exact chronology in Persia is achieved by P. R. S. Moorey by linking the historical chronology of Mesopotamia with that of Elam. According to the results of mound, necropolis and survey researches, Persia chronology is following:

Iron III is involved in 800-400 BC and Iron IV is involved in 400-150 BC.⁴⁴

According to the results of survey researches carried out around Southern Caucasia, Horom excavations in Armenia, and the Mountain Alagöz; P. Avetisian, R. Badaljan and A. Smith present the following chronology for Southern Caucasia (Armenia region): Dating back to 800-500 BC, Middle Iron Age is divided into two within itself, Urartu period (800-600 BC) and post-urartu and Achaemenid period (600-500 BC).⁴⁵

The results of Mound Büyüktepe and Sos excavations and survey researches around Erzurum/Bayburt reveal the following chronology by A. Sagona:⁴⁶

According to this chronology, LIA, equal to Sos IIB structure, is involved between 800/750 and 300. From aforementioned dates, LIA around Erzurum is very different from the chronologies offered for Van region and Southern Caucasia. Urartu and Achaemenid period are presented together.

V. Sevin ve E. Konyar-K. Köroğlu have achieved the last study for EAR Van region Iron Age. V. Sevin presents the following chronology in the light of ceramics and graves coming from Early Iron Age centers, Castle Yeşilaliç II, Mound Castle Van, and Mound Karagündüz LIA:

MIA is limited to Urartu period and dates back to 800-625 BC while early and LIA are made of two phases.⁴⁷ According to the layer in Castle Van-Yeşilaliç II, Mound Karagündüz and Mound Castle Van; Post-Urartu/Achaemenid period follows MIA (Urartu) layer (625-450 BC), and Iron Age of the region ends with LIA (450-330 BC).⁴⁸

K. Köroğlu-E. Konyar reveal a different perspective on EAR Iron Ages. K. Köroğlu-E. Konyar note that antiques obtained from necropolis Dilkaya, Karagündüz and Yoncatepe and related Mounds Dilkaya, Karagündüz and Castle Van do not sort together, that there are no EIA architectural layer in Mounds, and from the fact that the concept of dromos, alcove, and especially adjoining room resembles Urartu rock tombs with multi-room; that these centers and antiques require to date back to Urartu period.⁴⁹

When the approaches shown by the researchers are accepted, the fact that the process of EIA cannot be documented in archeology will remain a big problem. The chronology suggested by K. Köroğlu-E. Konyar is as follows:

According to this chronology, LIA is given to 600-330 BC when Achaemenid dynasty capturing EAR after the fall of Urartu state comes to end.

As understood from all of these, Post-Urartu, over the beginning of Achaemenic period V. Sevin suggests 625-450 BC for Eastern Anatolia and as for Northwestern Persia R. Dyson suggests 600-420 BC. However, for the end of Iron Age V. Sevin emphasizes 330 BC, and R. Dyson emphasizes 420 BC. On the other hand, P. R. S. Moorey, who divides Persia Iron Age into four, claims that Iron Age (Iron IV 400-150 BC) ends in 150 BC.⁵⁰ We regard

⁴³ See: Dyson 1965: 193-217; Dyson 1977: 548-552; Dyson-Muscarella 1989: 1-27; Muscarella 1994: 139-155, Res. 12, Lev. 12; Overlaet 2005: 1-33.

⁴⁴ Moorey 1975: 12.

⁴⁵ Badaljan 1993: 32-46; Badaljan et al. 1993: 24-31; Badaljan 1994: 1-25; Badaljan et al. 1994: 1-30; Avetisian et al. 2000: 23, Tablo 1; Badaljan et al. 2003: 149, Tablo 7: 2.

⁴⁶ See: Sagona-Sagona 2003: 104, Tablo 1.; In addition to see: Sagona 2000: 329-373.

⁴⁷ See: Sevin 2004: 179-203.

⁴⁸ See: Sevin et al. 2000: 847-867. Sevin 2005: Tableau 2.

⁴⁹ Köroğlu-Konyar 2005: 25-38; Köroğlu-Konyar 2008: 123-146.

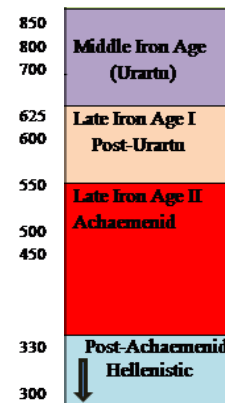
⁵⁰ Young 1965: 53-85; Levine 1987: 229-250; Gopnik 2005: 249-259; Smith et al. 2004: 1-43.

LIA as the period including the fall of Urartu and Achaemenid dynasty (645/625-330 BC) (Tableau).

BC	VAN REGION	N. WEST IRAN	TRANSCAUCASIA	ERZURUM REGION
1500				
1450	Early Bronze Age	Iron I	Early Bronze Age	Early Bronze Age
1250	Early Iron Age I	Transition Period	Early Iron Age I	
1100				
1000	Early Iron Age II	Iron II	Early Iron Age II	Early Iron Age
850		Transition Period		
800	Middle Iron Age (Urartu)	Iron IIIB	Middle Iron Age	
700				
625	Post-Urartu, Achaemenid	Iron IIIA	Post-Urartu, Achaemenid	Late Iron Age
600				
550				
500	Late Iron Age			
450				
330				
300				

Tableau: Comparative Chronology Tableau.

My suggestion Chronology

3. CULTURAL STRUCTURE AND EVALUATION

For Eastern Anatolia, a large part of archeologic excavations and researches which begin in the 19th century are densely seen around Van to determine Urartu works and especially inscriptions. The first determination works in Lake Van Basin rise with F. E. Schulz on behalf of French European Researches in 1827.⁵¹ The aim of F. E. Schulz is to check the information about Castle Van and its environment built by Semiramis, the queen of Babylonia, which is noted by Armenia historian Khoroneli Moses in the 5th century AD. Then visiting the region, A. H. Layard publishes trilingual inscription (Babylonia, Persia Proto-Mede) belonging to Kserkses (485-5-465 BC) the king of Persia in the south of Castle Van in 1853 (Image).⁵²

⁵¹ Schulz 1828: 160-188.

⁵² Layard 1853: 394.

“A great god is Ahuramazda, the greatest of gods, who created this earth, who created that sky, who created man, who created happiness for man, who made Xerxes king, one king for all, one ruler for all. I am Xerxes, the great king, the king of kings, king of all kinds of peoples with all kinds of origins, king of this earth great and wide, the son of king Darius, the Achaemenid.

King Xerxes says: King Darius, my father, by the grace of Ahuramazda built much that was good, and he gave orders to dig this niche out, but because he did not make an inscription, I ordered this inscription to be made. May Ahuramazda and the other gods protect me, my kingdom, and what I have made..”

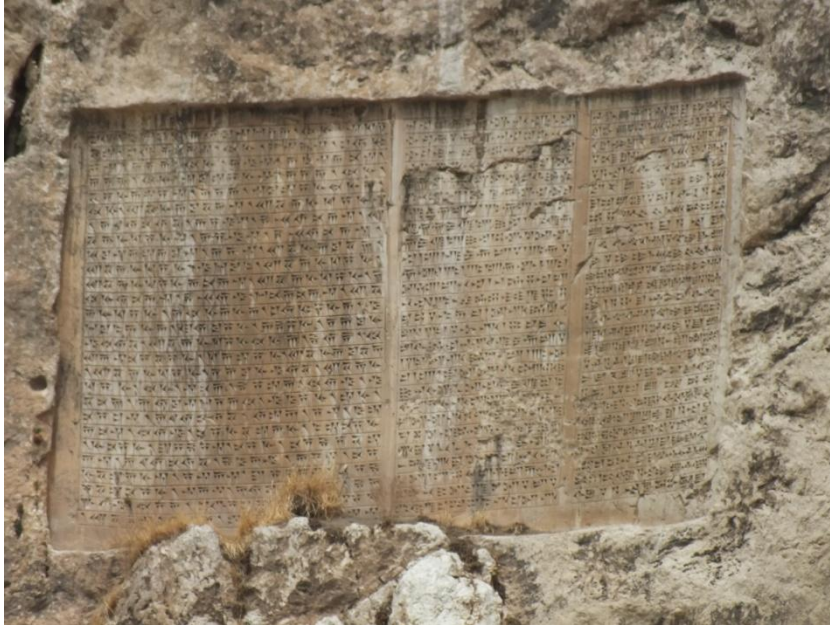

Image: Kserkses Inscription in Van Castle

H. H. Von Der Osten publishes Castle Van ceramics in 1952. He divides Urartu ceramics into two types, monochrome and dyed. He names Urartu ceramics with the only color and shiny red liner “Rote Ware” and focuses on its similarity to Hittite ceramics. Calling the ceramics with coloring material “Bemalte Ware”, he dates them to the older times than the ceramics with shiny red liner. He claims that both ceramics are used together and tries to base this opinion on the fact that Toprakkale is made capital in 714 BC and there are no any dyed wares.⁵³ This opinion suggested by H. H. Von Der Osten, as mentioned on the following pages, is also supported by K. Emre later.

Since Chalcolithic period, dyed ceramics in basin Van have been found in Mound Van/Tilkitepe and Mound Van/Yılantaş in the north of Van. They are pieces reflecting the characteristics of Halaf culture and Ubaid type.⁵⁴ Rather since the early 2nd millennium BC, Habur culture, which is seen from Northern Mesopotamia and partly Valley Fırat to Malatya-Elazığ region, and Elazığ-Malatya dyed products, which effect on a small area from Altınova to Malatya, reflect other early-dyed pottery cultures in the region.⁵⁵

Dominating Anatolia after the falling of Urartu which establishes the first state in Eastern Anatolia, and which keeps up with a developed cultural level in art, architecture, religion and life; Achaemenid Empire directly affects the history of Anatolia. Because of the lack of researches on this period which is important to Eastern Anatolia archeology, some questions cannot be illuminated. With the fall of Urartu state expanding in the lands of Eastern Anatolia, a new kind of pottery with dye ornament rises. The pottery seen in the area where Achaemenid Empire spread is characterized with cream lining and dye ornaments. We consider LIA as the period including the fall of Urartu and Achaemenid dynasty (645/625-330 BC). LIA is also examined into two phases; the first phase (645/625-550 BC) identified as post-urartu and the second phase represented by Mede and Persia-Achaemenid domination (550-330 BC).

Urartu settle in mounds and castles. Giving importance to self-defence, Urartu make some amendments on high hills consisting of huge rock mass and make them larger; then

⁵³ Von Der Osten 1952: 310-314, Res. 1/1-12; 2-4.

⁵⁴ Çilingiroğlu 1997: 12 ff.

⁵⁵ Mellaart 1971: 681; Kozbe 1993; Özfırat 2001: 1.

they become professional at building castles, palaces and temples here. Urartu castles have got two properties in topography. The castles in the first group are built on chain of lying mountains to the plain. They are Bastam in Western Iran, Çavuştepe in Lake Van Basin, and Upper Castle Anzaf. The castles in the second group, as seen in Altıntepe and Castle Van, are built on a high hill in plain.⁵⁶ When we examine the properties of places of LIA centers, we see that 38 percent of the centers occur in the mounds of plains, 29 percent occur on natural bedrock mass or level area, 33 percent occur in castles. The important detail here is that local community mostly inhabits in previous times and prefers especially the areas in Urartu period. Because Achaemenid domination begins shortly after the fall of Urartu, lasting and non-damaged Urartu buildings or partly-damaged buildings are used, are restored and settled. Because 33 percent of these settlements are made of castles, we understand that sheltered areas are preferred in LIA as in Urartu.⁵⁷

LIA ceramics show peculiar characteristics in surface processing, technic and form. The potteries are the products of a new tradition and culture. Urartu's monochrome and shiny red lining ceramics give place to a new type of pottery which has got thick cream lining and which can be designed in different forms such as monochrome, bichrom and polychrome. However, we do not know much about the relationships between the end of one's ceramic tradition and the other's beginning because of few data between the fall of Urartu state and the period when dyed pottery rises with Achaemenid. Overlaid on the cream, light brown, brown or red-crust products, a cream-color thick liner is one of the characteristics of LIA ceramics. On the ceramics, as well as red tile, light and dark brown and scarcely black dye; thin and thick strip lines, zigzag, parallel and inclined lines are mostly used. The main characters of the ceramic are dye ornaments in triangle and festoon. The ceramic is called "Triangle Ware" due to hanging triangles on the pottery, and is called "Festoon Ware"⁵⁸ due to hemicycles next to strip or closed arc pattern. The ornaments are monochrome, bichrom or polychrome. "Omphalos Phiale" with thin wall, smooth surface and shine is created meticulously. There is no any wheel trace in the surfaces of the bowls called "Tulip Bowl" and made in high quality.⁵⁹ EAR potteries are involved in "Non-Classic/Western Triangle Ware". They usually have got thin wall, thin and middle sand and they are middle baked. However, it can be said that there are local differences in terms of technic and form in Malatya-Elazığ, Northeastern Anatolia and Lake Van Basin. Although Northwestern Iran, Southern Caucasia, Middle Black Sea and Middle Anatolia have a cultural unity; they can differ from each other in ornaments, surface processing and types of bowls. In other words, we can say that the ceramics have morphological and stylistic similarities and that the forms are generally the same even if they differ in detail. In addition, the manufacturing of the potteries in local workshops makes some regional differentials possible.⁶⁰

When we evaluate the obtained material in Eastern Anatolia Region in general, it is pretty difficult to find a group of pottery depending on an architectural layer. When considered from this point of view, it is difficult to define a group of materials, whose stratigraphy is problematic and which is sometimes disputable, in the direction of the aims above. In this respect, although potteries stemming from Van/Karagündüz and Van Castle Mound are considered as layer material, it is impossible to refer to a definable architecture in the areas where the material stems in both mounds. In these mounds the contexts from which the material stems are usually limited to bases and holes dig into these bases. However, recent studies in Mound Castle Van in 2010 raise promising developments to reach new data

---

⁵⁶ Tarhan-Sevin 1976/77: 298 ff.

⁵⁷ 61 centre in my PhD thesis. Yiğitpaşa 2010b.

⁵⁸ Stronach 1974: 242.

⁵⁹ Sevin 1998: 716; 2002: 475; Yiğitpaşa 2009; 2010a; 2010b.

⁶⁰ Yiğitpaşa 2009; 2010a; 2010b.

about the stratigraphy of this material and antiques. On Urartu architecture found in the excavation season in the mound in 1989-1991, the traces of a stone-based later structure are determined. In this respect, a late phase of LIA or Urartu layer occurs. With the developing studies in this field, it is certain that the problem will be more clarified.⁶¹

LIA layers in a majority of regional mounds are greatly damaged and are in utter disorder. Therefore, architectural structures and layer relationship between architectural structures and pottery cannot be completely revealed. Moreover, the issues such as general plan and form of settlements cannot be solved. From this pottery and small collectivity of finding stemming from castle without stratigraphy, a period-settlement and graves; it is quite difficult to reveal cultural shift and more importantly to determine the chronology of this cultural shift.

The first samples of apadanas in Persia are detected in Hasanlu V (Iron Age I) between 1500-1200 BC. S. Razmjouve D. Huff state that the rising of Medes in the region coincides with⁶² the rising of apadanas and thus that Achaemenid apadanas stem not from Urartu architecture but from Median architecture.⁶³

From mural paintings at the bottom of adobe walls put up on stone-based walls, T. Özgüç emphasizes that the inner side of Erzincan/Altintepe apadana is decorated with mural paintings and that it looks like the samples in Armenia/Arin Berd, dating back to Urartu period.⁶⁴ Then considering that the apadana is approximately 2 meters higher than temple yard, that the apadana is built in the east of southern wall of the temple, the idea that Altintepe is the satrapy center of the East, and discovering dyed ceramics; researchers propose that the apadana belongs to Achaemenids (Picture).⁶⁵

Picture: Altintepe/Cimintepe I, Architectural Plan. Published: (Karaosmanoğlu at al. 2005)

M. Karaosmanoğlu states in the second period excavations that the 6 m. length joining wall, which is put up with stones from the northern corner of the apadana whose eastern wall is preserved to the wall of temple yard, is hurriedly built. After this wall of density 2.75 m. is put up on the stone base of southeastern corner of the temple yard; the southern yard wall,

⁶¹ Van Castle Mound 2010 excavation season knowledge. I would like to express my gratitude to Prof. Dr. Kemalettin Köroğlu and Assoc. Prof. Erkan Konyar.

⁶² Razmjou 2005: 293; Huff 2005: 379.

⁶³ Forbes 1983: 59; Huff 2005: 381.

⁶⁴ Özgüç 1966: 45 ff.

⁶⁵ Summers 1993: 85 ff. Different point of view see: Francovich 1966: 220; Karaosmanoğlu 2007: 72; Ghadim 2006: 25 ff.; Forbes 1983: 89-94.

which enables the entrance to the temple, occurs to be demolished. With making longer of western wall of the yard and combining with the expanded apadana wall, the entrance from west to yard is blocked and the front wall of the yard is pulled down.⁶⁶ It points out that the wall in the direction of northwest belongs to the older time than the expanding of the structure, in other words that the structure is made of two phases and in the first phase, the southern entrance of the temple yard is also open.⁶⁷ As a result, considering the fact that the apadana in the first phase combines with the main sewer passing through under the palace rooms and that Urartu ceramics are obtained here, it is stated that the temple and palace are built together. In the second phase, it is thought that the temple continues to function after the expanded apadana and some changes in yard. It is indicated that the only data about the dating of the expanded apadana are mural paintings referring to Urartu period.⁶⁸

There are similarities between Erebuni/Arin Berd⁶⁹ dated to Achaemenid period and Erzincan/Altintepe apadana.⁷⁰ Rising in Darius I period (522-486), the samples of Achaemenid apadana palaces are discovered in the centers such as Persepolis, Pasargadae and Susa. There is an apadana with 3 yards, 2 entrances, 36 columns inside and 36 outside in the palace in Susa, one of the Achaemenid capitals. There are bulls with glazed brick wings in the first yard, winged red dragons are portrayed in the second yard, and there are 2 sphinxes in the last yard. A palace in Pasargadae, Great Kyros mausoleum built on 6 step pyramidal platforms and in the entrance of 30 column-apadana, the reliefs portraying the king and servants are seen. In 450X300 m palace in Persepolis, the last capital of the Empire, some reliefs portray various committees giving presents in square-shaped apadana. Achaemenid kings have it made on the slopes up in these palaces.⁷¹

All the rock centers discovered in Eastern Anatolia and in the region around there dominated by Urartu state seem to belong to the aforementioned state. K. Köroğlu states that all the past in the region is believed to result from Urartu because of its advanced skill in mining and especially stonemasonry, and because of the lack of reliable stratigraphic data about pre-Urartu and post-Urartu. B. Ögün⁷² and N. Çevik⁷³ classify grave plans by multi-room or single-room. However, K. Köroğlu indicates in his recent article that they require to date back to the later times, considering some characteristics such as over 40 rock centers, its plans, dimensions, the number of room, doors and interior fittings.⁷⁴ He informs that rock grave Small Horhor is like a copy of the grave Persia/Dareios I, type of plan and dimensions in other single-room graves resemble to some rock graves in Phrygia and Kilikia region, and thus that they need to be associated to the cultures dominating the whole Anatolia in post Urartu Persia, Hellenistic and Rome times.⁷⁵ When examined in detail, we have an idea that such an analysis will be right.

---

⁶⁶ Karaosmanoğlu 2010, 209-220.

⁶⁷ Karaosmanoğlu 2007: 72; Karaosmanoğlu 2010, 209-220.

⁶⁸ Karaosmanoğlu 2010, 209-220.

⁶⁹ Oganessian 1980: 61-64, 93-96; Ter-Martirossov 2001: 157.

⁷⁰ Summers: 1993: 91; Huff 2005: 383.

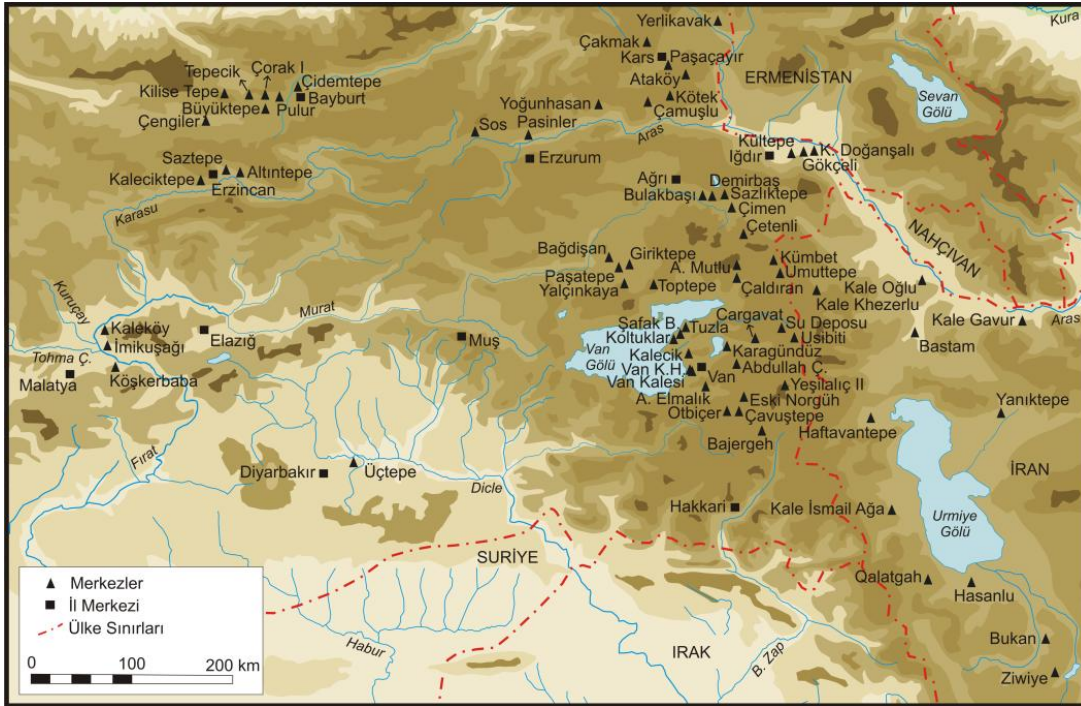
⁷¹ Toteva 2007: 40 ff.

⁷² Ögün 1978b: 61.

⁷³ Çevik 2000: 29.

⁷⁴ Köroğlu 2008b: 23.

⁷⁵ Köroğlu 2008b: 21-38.

Map 2: Late Iron Age Centers in Eastern Anatolia and Iran Azerbaijan.

4. EVALUATION AND CONCLUSION

Achaemenid Empire, which dominates Anatolia for over 200 years after the fall of Urartu state, plays a very important role in the shaping of Anatolia by affecting its culture and history directly. Achaemenid period (LIA) “Triangle Ware” and “Festoon Ware” are documented to exist in a vast number of regions including Eastern Anatolia, Iran, Azerbaijan, Northeastern Azerbaijan, Nachcevan, Georgia and Northern Pakistan. Found in different geographies although they look alike in general, the potteries differ from each other in their peculiar local characteristics and the style of making.

That Achaemenids possess this vast geography dominated by themselves has an impact on the spreading of this new pottery culture rising in LIA. As a result of evaluations on pottery, 13 main forms are identified. In this respect, we can say that Eastern Anatolia LIA ceramics reflect a monotonic pottery tradition. However, there are some attempts to get rid of this monotony with the help of the unicolor, bicolor and tricolor ornaments. 46 different ornaments on the ceramics we examine give information about ornament diversity. As for decoration, ceramicists deal with various themes such as geometric, herbal, human and animal figure. While some prove careful and attentive labor, some are made carelessly and randomly. We can say that there is no any change in the technology, form and ornament of the obtained ceramics till now. According to liner characteristics, 6 wares are determined in the ceramics within the scope of the thesis, as Brick-Brown Wares, Cream Crust-Crust colored Lined Wares, Cream Lined Wares, Brick Lined Wares, Black Lined Wares and Grey Lined Wares.

When LIA potteries of culture regions spreading to Achaemenid geography and near Eastern Anatolia centres are evaluated in general, it is understood that they have got a homogeneous cultural structure. It is quite normal that the region under the sway of Achaemenid has got a cultural unity. The potteries in North-western Iran, ‘Triangle Ware’ and ‘Festoon Ware’ found in Central Anatolia, Central Black Sea, Lake Van Basin in Eastern Anatolia Region, North-eastern Anatolia Zone and Elazığ-Malatya region reflect a similar character in typology and wares category. However, as mentioned before, it is understood that they locally differ from each other in sense of pottery. If we accept the producing

tradition of pottery and that pottery is a kind of material produced rather in local workshops, this is normal. The centres where LIA dye ornamental ceramics of Eastern Anatolia are obtained spread on a large geographical area. On the other hand, when it is examined in terms of clay, lining, supplement, baking, forms, surface treatments, types of dye and ornament properties; it is confirmed that they do not differ, that they have got unity and that they do not greatly differ in local production.

Even though especially the layer of Karagündüz LIA has got a wealthy collection of pottery, It is so interesting that any architectural remnants cannot be found. The findings of this material which is not *In situ* are not enough to enlighten lots of issues chronologically and stratigraphically. When considered from this point of view, the group of pottery itself is more important source of information to enlighten the issue of style critic. In Erzincan/Altıntepe and Elazığ/İmikuşağı, dyed LIA pottery is obtained as well as architectural remnants. A trace of wall; an architectural structure; is also in Castle Van Mound in 2010, but similarly in these centres, architectural remnants and architecture-pottery relationship cannot be noticeably followed. In this regard, pottery densely found definitely requires the existence of a modern layer, too. When we look at the issue from this point, it is helpful to take into consideration that there might be a character of settlement except for traditional in the layers where such a kind of pottery is densely found at least in Lake Van Basin. Moreover, that few potteries are found in these centres is not enough to explain the origin of pottery.

The other architectural works are castle, apadana, civil architecture,⁷⁶ platform built for religion⁷⁷ and rock tombs found in Eastern Anatolia. Earring from Mound Castle Van,⁷⁸ and from Mound İmikuşağı bead, disc, spatula, knife, reaping hook, a head of animal and a few antiques of lion maxilla are obtained.⁷⁹

We cannot mention dyed pottery tradition in Urartu period because of not encountering dyed ceramics in Urartu layers, castles and tombs. We see that there are different dyed pieces of pottery which represents the new culture on Urartu layer of later times. Thus we see that there is a relationship between the range of ceramics and the regions dominated by Persia. Under strict political regime of Achaemenid kingdom, we can think that the opportunity of reaching the farthest places is provided to join all these regions. The aforementioned ceramic can be said to center in especially Persian satrapy regions. The views on the chronology of "Triangle Ware" reveal that the ceramics must stem from Achaemenid period. However, some studies show that these materials may belong to post-Achaemenid period. Nevertheless, when we consider the archeological data in our hand, we suggest that the mentioned pottery must date back to Achaemenid period.

Ruling Anatolia after the falling of Urartu which establishes the first state in Eastern Anatolia, and which keeps up with a developed cultural level in art, architecture, religion and life; Achaemenid Empire directly affects the history of Anatolia. Because of few researches on this period, which is important to Eastern Anatolia archeology, some questions cannot be illuminated. Although a vast number of LIA ceramics are found in archeological excavations and survey researches, any study on all of these have not been carried out so far. Paying attention to the development of pottery in the centers discovered in EAR, some attempts are made to enlighten unknown facts. However, in the center like Karagündüz and Mound Castle Van where this material is found, the potteries cannot be collected considering a specific architecture or layer. The antiques of this material which is not *In situ* are very few to

---

⁷⁶ Sevin 1995.

⁷⁷ Özfirat 2007.

⁷⁸ Tarhan-Sevin 1993: Picture 12.

⁷⁹ Sevin 1995: Picture 26.

enlighten lots of subjects in stratigraphy and chronology. When viewed from this aspect, the pottery itself is more significant source of information to enlighten the subject.

The technology of period can be learnt from changes in characteristics such as the technology of pottery, form and ornament besides from the settlement where it is produced, the trend of the period, commercial relations and the interaction with neighbor cultures, the consumed food. In this context, a dating can be relatively achieved both between the layers of the same settlement and between different settlements.

S. Kroll groups Bastam ceramics in early and late.⁸⁰ L. D. Levine states that there is no any dyed product both in Hill Agrap and in Bastam, but Urartu ceramics with red-liner is found in both and that Hasanlu IIIB nearly seems to be modern with its early layers. In addition, he thinks that there is a parallelism between Post-Urartu Bastam and Hasanlu IIIA in these centers. Thus he indicates that another cluster of ceramics temporarily restricted by the materials belonging to Hasanlu IV ceramics, Post-Urartu Bastam and upper Hasanlu IIIB is seen and the existence of the same situation Ziwiye and Zendan. A vast scale parallelism between these centers and the group of Urartu points out that all sites share the repertoire of different specific figures following themselves. He explains that there is no any dyed products in this period and that Urartu ceramics are replaced by un-dyed camelhair products in Bastam.⁸¹ S. Kroll states that the ceramics of Castle Yeşilaliç II stem from “Redish Ware” rising in Post-Urartian period, that they are made imitating Urartu ceramics with red liner in terms of both surface and paste characteristics; in other words, they are imitation samples. When considered from this point of view, V. Sevin⁸² says that they look like “Media” or “Post Urartian”. In addition, the same researcher indicates that “Media” ceramics which are thought to develop after the collapse of Urartu state are not discovered in Karagündüz.⁸³ And the researcher has an idea that an “imitation” process of Urartu ceramic tradition occurs and that LIA dye-ornamental ceramics are not encountered within this process.⁸⁴ Median ceramic is discovered only in Mound Tille in South Eastern Anatolia. A number of *in situ* ceramics are found in the layers dated to Post Neo-Assyria and Neo Assyria.⁸⁵ A number of Median ceramics are encountered in Bastam and Arin Berd in Iran.⁸⁶ Agreeing with the suggestion by S. Kroll and V. Sevin, A. Özfirat says that Yeşilaliç II, Bajergeh, Gavurkale, Ziyarettepe, Kuli, Kartavin, Castles Kafir, Palarut and Zincirkale are situated on very high hills which are difficult to reach, and he dates them from MIA to LIA. The potteries and architectures of these centers are said to have the characteristics of both periods. Most scientists whose views are respected above deal with this issue. However, despite the existence of a complex stratigraphy, lack of architecture, and the hypothetically accuracy of a proof based on survey research; we believe that it cannot be possible due to a lack of archeological data. The first phase of LIA defined as Post-Urartian and Media (645/625-550 BC) still keeps being “Dark Age” to the whole Eastern Anatolia.

Because of the increase in the number of excavation and survey researches in Eastern Anatolia Region, based on the issued “Triangle Ware” and “Festoon Ware”, more than in Western Iran are obtained in number. Especially because Mound Van/Karagündüz situated on the road connecting Eastern Anatolia to Persia and Erzincan/Saztepe (Cimintepe II) in Northeastern Anatolia are located near 19. satrapy center, we think that here can be a ceramic production center.

---

⁸⁰ Kroll 1976: 151 ff.

⁸¹ Levine 1987a: 233-234.

⁸² Sevin et al. 2000: 856.

⁸³ Sevin et al. 1998: 576-577.

⁸⁴ Sevin 1985b: 291; Sevin 1998: 717.

⁸⁵ French: 336, 341; Picture 4.

⁸⁶ Kroll 1979: 231; Picture 2, no 12.

ABBREVIATIONS AND BIBLIOGRAPHY

- ATALAY, İbrahim-MORTAN, Kenan, *Türkiye Bölgesel Coğrafyası*, İstanbul, 1997.
- AVETISIAN, Pavel et al., "Preliminary Report on the 1998 Arhaeological Investigations of Project Aragats in the Tsakahovit Plain, Armenia", *Studi Micenei Ed Egeo-Anatolici*, XLII-1, 2000, 20-46.
- BADALJAN, Ruben, "Preliminary Report on the 1992 Excavations at Horom, Armenia", *Iran*, XXXI, 1993, 32-46.
- BADALJAN, Ruben, "Preliminary Report on the 1993 Excavations at Horom, Armenia", *Iran*, XXXII, 1994, 1-25.
- BADALJAN, Ruben-EDENS, R. S.-GORNÝ, C.-STRONACH, D.-TONIKJAN, A. V. HAMAYAKJAN, S.-ZARDARJAN, S., "Preliminary Report on the 1992 Excavations at Horom, Armenia", *Iran*, VIII, 1993, 24-31.
- BADALJAN, Ruben-KOHL, P. L.-STRONACH, D.-TONIKJAN, A. V., "Preliminary Report on the 1993 Excavations at Horom, Armenia", *Iran*, XXXII, 1994, 1-30.
- BADALJAN, Ruben-KOHL, P. L.-STRONACH, D.-TONIKJAN, A. V., "The Emergence of Sociopolitical Complexity in Sothern Caucasia: An Interim Report on the Research of Project Aragats", *Archaeology in the Borderlands, Investigations in Caucasia and Beyond*, (Eds.: A. Simith-K. Rubinson), Los Angeles, 2003, 149.
- BAKIR, Tomris, "Daskyleion (Tyaiy Drayahya) Hellespontine Phrygia Bölgesi Akhaemenid Satraplığı", *Anadolu/Anatolia*, XXV, Ankara, 2003: 1-26.
- BARNETT, D. Richard, "Urartu", *Cambridge Ancient History*, III/1, Second Edition, 1982, 314-371.
- BITTEL, Kurt, *Kleinasiatische Studien: Kimmerier, Phrygier und Skythen in Kleinasien*, Berlin, 1942.
- BOUCHARLAT, R., "From the Iron Age to the 'Hellenistic' Period. Some evidence from Mleiha (United Arab Emirates)", *Archäologie*, VI, 1991, 289-300.
- BURNEY, Charles A., "Urartu and Iran: some problems and answers", *Anatolian Iron Ages*, III, (Eds. A. Çilingiroğlu-D. French), Ankara, 1994, 31-35.
- BURNEY, Charles A.-LANG, D.M., *The Peoples of the Hills. Ancient Ararat and Caucasus*, London, 1971.
- CASABONNE, Oliver, "Büyük Kral ve Persler", *ArkeoAtlas*, VI, 2007, 20-35.
- COŞKUN, Gökhan, *Daskyleion'da Orta Akhaemenid Dönem*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2005.
- ÇEVİK, Nevzat, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Ankara, 2000.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, "Sargon'un Sekizinci Seferi ve Bazı Öneriler", *Anadolu Araştırmaları*, IV-V, 1977, 235-270.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Urartu ve Kuzey Suriye*, İzmir, 1984.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Urartu Tarihi*, İzmir, 1994.
- ÇİLİNGİROĞLU, Altan, *Urartu Krallığı, Tarihi ve Sanatı*, İzmir, 1997.
- DIAKONOFF, Igor M., "Media", *Cambridge Ancient History I*, II, 1985, 36-149.
- DÖNMEZ, Şevket, "Akhaimenid", *National Geographic*, İstanbul, Ocak 2008.
- DYSON, Robert H. Jr., "Problems of Protohistoric Iran as seen from Hasanlu," *Journal of Near Eastern Studies*, XXIV, 1965, 193-217.
- DYSON, Robert H. Jr., "The Architecture of Hasanlu: Periods I to IV", *American Journal of Archaeology*, LXXXI, 1977, 548-552.
- DYSON, Robert H. Jr., "The Achaemenid Painted Pottery of Hasanlu IIIA.", *Anatolian Iron Ages*, IV, (Eds. A. Çilingiroğlu-R.J. Matthews), *Anatolian Studies*, II, 1999a, 101-110.

- DYSON, Robert H. Jr.-MUSCARELLA O. W., “Consturcting the Chronology and Historical Implications of Hasanlu IV”, *Iran*, XXVII, 1989, 1-27.
- EAR, Eastern Anatolia Region
- EIA, Early Iron Age
- ERİNÇ, Sırrı, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul, 1955.
- FORBES, T.B., *Urartian Architecture*, BAR International Series 170, 1983.
- FRANCOVICH, G., “Problems of Achaemenid Architecture”, *East and West* 16 (3-4), 1966, 201-261.
- FRENCH, D.H., “Tille 1984”, *Anatolian Studies*, 35, 1985, 5-6.
- GABRIELLI, Mary, “Fetihlerin Kralı”, *ArkeoAtlas*, VI, 2007, 102-115.
- GHADIM, F. İravani, “İran ve Anadolu Apadanaları”, *Tarih Boyunca Saray Hayatı ve Teşkilatı*, 2006, 25-42. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, Bildiriler 23 Mayıs 2005.
- GOPNIK, Hilary, “The Shape of Sherds: Function And Style at Godin II”, *Iranica Antiqua*, XL, 2005, 249-269.
- HERODOTOS I, *Herodot Tarihi*, (Çev.: M. Ökmen), İstanbul, 1991.
- HUFF, D., “From Median to Achaemenian Palace Architecture”, *Iranica Antiqua*, XL, 2005, 371-395.
- KARAOSMANOĞLU, Mehmet, “İkinci Dönem Kazıları Işığında Altın-tepe Apadanası”, *Türk Tarih Kongresi*, XV, Ankara, 2010, 209-220.
- KARAOSMANOĞLU, Mehmet et al., “Altın-tepe Kazısı 2003”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XXVI-1, Ankara, 2005, 127-138.
- KARAOSMANOĞLU, Mehmet, “Altın-tepe Kalesi İkinci Dönem Kazıları”, *Doğudan Yükselen Işık, Arkeoloji Yazıları. Atatürk Üniversitesi 50. Kuruluş Yıldönümü Arkeoloji Bölümü Armağanı*, (Haz.: B. Can-M. Işıklı), Erzurum, 2007, 69-83.
- KOZBE, Gülriz, *Habur Çanak Çömleği ve Bu Çanak Çömleğin Yeni Buluntular Işığında Anadolu'daki Dağılımı*, (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 1993.
- KÖROĞLU, Kemalettin, “Urartu Kaya Mezar Geleneği ve Doğu Anadolu'daki Tek Odalı Kaya Mezarlarının Kökeni”, *ArkeolojiSanat*, CXXVII, İstanbul, 2008b, 21-38.
- KÖROĞLU, Kemalettin-KONYAR, Erkan, “Van Gölü Havzası'nda Erken Demir Çağı Problemi”, *ArkeolojiSanat*, CXIX, 2005, 25-38.
- KÖROĞLU, Kemalettin-KONYAR, Erkan, “Comments on the Early/Middle Iron Age Chronology of Lake Van Basin”, *Ancient Near Eastern Studies*, XLV, 2008, 123-146.
- KROLL, Stephann, “Keramik Urartäischer Festungen in Iran”, *Archäologische Mitteilungen aus Iran*, Ergänzungsband 2, Berlin, 1976, 1-184.
- KROLL, Stephann, “Meder in Bastam IX”, *Bastam I: Ausgrabungen in den Urartaischen Anlagen 1972-1975, Teheraner Forschungen*, IV, (Eds. W. Kleiss et al.), Berlin, 1979, 229-234.
- KROLL, Stephann, “Urartus Untergang in anderer Sicht”, *İstanbul Mitteilungen*, XXXIV, 1984, 151-170.
- KROLL, Stephan, “Grabungsbericht”, *Bastam II: Ausgrabungen in den urartaischen Anlagen 1977-1978*, (Ed.: W. Kleiss), Berlin, 1988.
- KSENOFON, *Anabasis*, Loeb Classical Library (İng.çev. C.L. Brownson).
- KSENOFON, *Cyropaedia*, Loeb Classical Library (İng.çev. W. Miller)
- KUHRT, Amelie, *Routledge History of the Ancient World, The Ancient Near East c. 3000-330 BC*, Volume II, (Ed. Fergus Millar), London, 1995.
- LAYARD, A. Hanry, *Discoveries in the Ruins of Niniveh and Babylon*, London, 1853.
- LEVINE, Louis D., “The Iron Age”, *The Archaeology of Western Iran*, (ed. F. Hole), 1987, 229-250.

LIA, Late Iron Age

LLOYD, Seton, *Türkiye'nin Tarihi: Bir Gezginin Gözüyle Anadolu*, Ankara, 1997.

MAFFRE, Frederik, "Zengin Topraklar Ülkesinde", *ArkeoAtlas*, VI, 2007, 87.

MELLAART, James, "Anatolia, c. 2300-1750 B.C.", *Cambridge Ancient History*, I-2, 1971, 681-715.

MIA, Middle Iron Age

MOOREY, P. R. S., "Ancient Iran", University of Oxford, Ashmolean Museum, 1975.

MUSCARELLA, Oscar W., "North Western Iran: Bronze Age to Iron Age", *Anatolian Iron Ages*, III, Ankara, 1994, 139-155.

OGANESYAN, K.L., *Krepost Erebuni (Erebuni Fortress)*. Yerevan, 1980.

OLMSTEAD, Albert T., *History of the Persian Empire*, Chicago, 1948.

OVERLAET, Bruno, "The Chronology of the Iron Age in the Pusht-ı Kuh, Luristan", *Iranica Antiqua*, XL, 2005, 1-33.

ÖĞÜN, Baki, "Die urartäischen Gräber in der Gegend von Adilcevaz und Patnos", (Ed. E. Akurgal), *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara, 1978b, 61-67.

ÖZGÜÇ, Tahsin, *Altıntepe I: Mimarlık Anıtları ve Duvar Resimleri*, Ankara, 1966.

ÖZFIRAT, Aynur, *Doğu Anadolu Yayla Kültürleri (MÖ II. Binyıl)*, İstanbul, 2001.

ÖZFIRAT, Aynur, "Pre-classical Survey in Eastern Turkey. Fourth Preliminary Report: The Eastern shore of Lake Van", *Ancient Near Eastern Studies*, XLIV, 2007, 113-140.

ÖZFIRAT, Aynur, "Van Gölü Havzası YüzeY Araştırması: Patnos Ovası Demir Çağ Yerleşimleri", *Altan Çilingiroğlu'na Armağan, Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat/Studies In Honour Of Altan Çilingiroğlu, A Life Dedicated To Urartu On The Shores Of The Upper Sea*, (Haz. H. Sağlamtimur-E. Abay-Z. Derin-A. Ü. Erdem-A. Batmaz-F. Dedeoğlu-M. Erdalkıran-M. B. Baştürk-E. Konakçı), İstanbul, 2009, 455-477.

PIOTROVSKY, Boriss B., *The Ancient Civilization of Urartu*, Geneva, 1969.

PLEINER, Radomir, "The Beginnings of the Iron Age in Ancient Persia", *Annals of the Náprstek Museum*, VI, Prague, 1967, 35.

RAZMJOU, S., "In Search of the Lost Median Art", *Iranica Antiqua*, XL, 2005, 271-314.

ROLLINGER, Robert, "Med Krallığı-Hayalet İmparatorluk", *ArkeoAtlas*, VI, 2007, 8-18.

ROLLINGER, Robert, "The Median 'Empire', The End of Urartu and Cyrus Great's Campaign in 547 B.C. (Nabonidus Chronicle II 16)", *Ancient West and East*, VII, 2008, 51-65.

SAGONA, Antonio, "Sos Höyük and the Erzurum Region in Late Prehistory: A Provisional Chronology for Northeast Anatolia", *Chronologies des Pays du Caucase et de L'Euphrate aux IVE-IIIe Millenaires*, *Anatolica*, XI, Paris, 2000, 329-373.

SAGONA, Antonio-SAGONA, Claudio, "The Upper Levels at Sos Höyük, Erzurum: A Reinterpretation of the 1987 Campaign", *Anatolia Antiqua*, XI, 2003, 104-126.

SALVINI, Mirjo, *Urartu Tarihi ve Kültürü*, (Çev. B. Aksoy), İstanbul, 2006.

SCHULZ, F. Eduard, *Journal Asiatique II-2*, Paris, 1828, 160-188.

SEVİN, Veli, "Van Bölgesi YüzeY Araştırması", *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, III, Ankara, 1985b, 287-295.

SEVİN, Veli, "Anadolu'da Pers Egemenliği", *GAUA*, II, İstanbul, 1982, 268-272.

SEVİN, Veli, *Yeni Assur Sanatı Mimarlık*, Ankara, 1991b.

SEVİN, Veli, *İmikuşağı I: 6-1. Yapı Katları*, Ankara, 1995.

SEVİN, Veli, *Anadolu Arkeolojisi*, İstanbul, 1997.

SEVİN, Veli, "Van/Karagündüz Kazılarının Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağ Çanak Çömleği", *Karatepe'deki Işık, Halet Çambel'e Sunulan Yazılar*, (Eds. G. Arsebük-M. J. Mellink-W. Schirmer), İstanbul, 1998, 715-726.

- SEVİN, Veli, “Late Iron Age Pottery of the Van Region Eastern Anatolia: In the Light of the Karagündüz Excavations”, *Festschrift für Manfred Korfmann Mauerschau*, I, (Ed. R. Aslan), 2002, 475-482.
- SEVİN, Veli, *Eski Anadolu ve Trakya. Başlangıcından Pers Egemenliğine Kadar*, İstanbul, 2003.
- SEVİN, Veli, “Pastoral Tribes and Early Settlements of the Van Region, Eastern Anatolia”, *A View from The Highland Archaeological Studies in Honour of Charles Burney*, (Ed.: A. Sagona), Peeters, 2004, 179-203.
- SEVİN, Veli, “Son Tunç/Erken Demir Çağ Van Bölgesi Kronolojisi. Kökeni Aranan Bir Devlet”, *Belleten*, LXVIII, 252, 2005, 355-386.
- SEVİN, Veli-ÖZFIRAT, Aynur-KAVAKLI, Ersin, “Karagündüz Höyüğü ve Nekropolü Kurtarma Kazıları 1995-1996 Yılı Kurtarma Kazıları”, *Kazı Sonuçları Toplantısı*, XIX-1, Ankara, 1998, 571-589.
- SEVİN, Veli-ÖZFIRAT, Aynur-KAVAKLI, Ersin, Van-Karagündüz Höyüğü Kazıları (1997 Yılı çalışmaları)”, *Belleten*, LXIII, 238, 2000, 847-867.
- SMITH, Blanchard, “A Tactical Re-Interpretation of the Battle of Uaush: Assyria and Urartu at War 714 BC”, *Anatolian Iron Ages*, III, (Eds.: A. Çilingiroğlu-D. French), Ankara, 1994, 229-239.
- SMITH, A.T.-BADALYAN, R.-AVETISYAN, P.-ZARDANYAN, M, with Contributions by A. Hayrapetyan, L.Minc,B. Monahan: “Early Complex Societies in Southern Caucasia: A Preliminary Report on the 2002 Investigations by Project ArAGATS on Tsakahovit plain, Republic of Armenia” *American Journal of Archeology*, 108.1, 2004, 1-43.
- STRONACH, David, “Achaemenid Village I at Susa and the Persian Migration to Fars”, *Iraq*, XXVI, 1974, 239-248.
- SUMMERS, Geoffrey, “Archaeological Evidence for the Achaemenid Period in Eastern Turkey”, *Anatolian Studies*, XLIII, 1993, 85-108.
- TARHAN, M. Taner, “Eski Anadolu Tarihinde Kimmerler”, *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, I, Ankara, 1984, 109-120.
- TARHAN, M. Taner-SEVİN, Veli, “Van Bölgesinde Urartu Araştırmaları I”, *Anadolu Araştırmaları*, IV-V, 1976/77, 273-304.
- TARHAN, M. Taner-SEVİN, Veli, “Van Kalesi ve Eski Van Şehri Kazıları 1990 Yılı Çalışmaları”, *Belleten*, CCXX, 1993, 848-849.
- TEKİN, Oğuz, “Satraplar Anadolu’su”, *ArkeoAtlas*, VI, 2007, 62-73.
- TER-MARTIROSSOV, F.I., “The Typology of the Columnar Structures of Armenia in the Achaemenid Period”, *The Royal Palace Institution in the First Millennium BC. Regional Development and Cultural Interchange Between East and West, Monographs of the Danish Institute at Athens*, IV. 2001, 155-163.
- TOTEVA, Galya D., “On Binlerin Düşü”, *ArkeoAtlas*, VI, 2007, 36-53.
- TUPLIN, Christopher, “The Administration of the Achaemenid Empire”, *Coinage and Administration in the Athenian and Persian Empires, British Archaeological Reports International Series*, 343, (Ed.: I. Carradice), Oxford, 1987, 109-166.
- TUPLIN, Christopher, “Persian Garrisons in Xenophon and Other Sources”, *Ach.Hist.*, III, 1988.
- TUPLIN, Christopher, “The Achaemenid Impact in Anatolia: A Summary”, *The Achaemenid Impact On Local Populations and Cultures In Anatolia*, (Eds. İnci Delemen İn collaboration with O. Casabonne-Ş. Karagöz-O. Tekin), İstanbul, 2007, 291-298.
- VAN LOON, M. N., *Urartian Art: Its Distinctive Traits In The Lights of New Excavations*, 1966.
- VOGELSANG, Willem, “Opening Up to the West”, *The Peoples of Asia*, (Ed.: M. Rossabi), Oxford, 1992, 97-99.

- VON DER OSTEN, H. H. “Die Urartäische Töpferei aus Van und die Möglichkeiten ihrer Einordnung in die anatolische Keramik I”, *Orientalia*, XXI, 1952, 307-328.
- WISEMAN, D. John, *Chronicles of the Chaldaean kings (626-556 B.C.) in the British Museum*, London, 1956.
- YİĞİTPAŞA, Davut, “Erzurum Müzesi’nden Bir Grup Boya Bezemeli Geç Demir Çağ Seramiği”, Atatürk Üniversitesi, *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, XXII, 2009, 167-202.
- YİĞİTPAŞA, Davut, “Erzurum Müzesi'nden Bir Grup Geç Demir Çağ Çanak Çömleği”, *Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu/The Fifth International Symposium of Van Lake Region*, V, (Ed. O. Belli), Van, 2010a, 33-55.
- YİĞİTPAŞA, Davut, *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ 6.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2010b.
- YİĞİTPAŞA, Davut, “Investigations on Late Iron Age Pottery Traditions in Van Lake Area and Surrounding Regions”, *ARAMAZD – Armenian Journal of Near Eastern Studies (AJNES)*, C.VII, S.2, 2012, 84-103.
- YİĞİTPAŞA, Davut, “Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Seramikleri Üzerinde Görülen Figürlü ve Bitkisel Bezemeler”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, -Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU Özel Sayısı- C.6, S.25, 2013, 612-628.
- YİĞİTPAŞA, Davut, “Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ 7.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi/The Journal of International Social Research*, C.8, S.37, 2015a, 512-538.
- YİĞİTPAŞA, Davut, “Doğu Anadolu Bölgesi Geç Demir Çağı Ritonları”, *Arkeoloji Dergisi (ADerg)*, XX, 2015b, 89-112.
- YİĞİTPAŞA, Davut, *Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü*, Gece Kitaplığı, 2016, Ankara.
- YOUNG, T. Cuyler, “A Comparative Ceramic Chronology for Western Iran, 1500-500 B.C.”, *Iran*, XXX, 1965, 53-85.
- ZIMANSKY, Paul, “Urartian Geography and Sargon’s Eight Campaign”, *JNES*, IL, 1990, 1-21.

URARTU'DA ASKERİ BİR EKİPMAN: KALKANLAR

Ayla BAŞ*

Özet

Urartu savunma silahları arasında önemli bir grubu kalkanlar oluşturmaktadır. Zengin maden yataklarının varlığı ve maden işleme yetenekleriyle dönemin maden ustaları olarak adlandırılan Urartular, kalkanların yapımında ağırlıklı olarak tunç kullanmış; demir, ahşap ve deri de yardımcı öğeler olarak üretimde yer almıştır.

Kalkanlar, genelde ortası konik, kenarları dışa dönük yayvan form göstermektedir. Bunun yanı sıra ortasında umbo ve aslan protomu bulunan örneklerle de rastlanılmaktadır. Urartu'da savunma, adak ve araba kalkanları olmak üzere üç farklı alanda kullanılmıştır. Kalkanlar, yalnızca askeri bir ekipman olarak değil; Urartu toplumunun din olgusu ve sanat anlayışına katkılar sunmasıyla da önem taşımaktadır.

Urartu Krallığı'nın çevre kültürleriyle kurulan bağlantılar, sanat eserlerine de yansımıştır. Kalkanlar üzerinde de bu etkileşimin izleri görülmektedir. Urartu kalkanlarının en yakın örnekleri, Assur, aynı zamanda Kuzey Suriye ve Zincirli, Kargamış ve Sakçagözü gibi Geç Hitit Kent Devletlerinden gelmektedir. Bu durum, toplumlar üzerindeki kültürel etkileşimin kaçınılmazlığının bir işareti olmalıdır.

Anahtar Kelime: Urartu Krallığı, Kalkan, Silah, Madencilik, Sanat.

A MILITARY EQUIPMENT IN URARTU: SHIELDS

Abstract

Among Urartu defense weapons, there is an important group of shields. The presence of rich ore deposits and the ability to work with mines called the

---

* Öğr. Gör., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kurupelit Kampüsü 55139-SAMSUN. E-mail: ayla.bas@omu.edu.tr / aylaabas@gmail.com

martial master of the period, Urartular, the use of bronze in the construction of shields, Iron, wood and leather as auxiliary items.

Shields usually have a conical shape with the edges facing outward. In addition, there are also examples with the umbo and lion prototypes in the middle. Three different areas are used in Urartu: defense, votive and car shields. Shields are not just military equipment; It is also important that the Urartu society presents its contribution to the understanding of the art of religion.

The connections established with the environmental cultures of the Urartu Kingdom are also reflected in the works of art. There are also traces of this interaction on the shields. The closest examples of Urartu shields come from The Assyrian , North Syrian and Carchemish, Zinjirli and Sakçagözü such as as well as from the Late Hittite City States. This should be a sign of the inevitability of cultural interaction on societies.

Keyword: Urartian Kingdom, Shield, Weapons, Mining, Art.

GİRİŞ

Merkezi Doğu Anadolu'da bulunan Urartu Krallığı, Orta Demir Çağ kültürleri arasında önemli bir yere sahiptir. Assur Krallığı'nın kuzeye yaptığı seferler sonucunda çeşitli etnik grupların bir araya gelmesiyle yeni bir güç oluşturan Urartu, M.Ö. 9.-7. yüzyıllarda hüküm sürmüştü; uyguladığı politik yaklaşımlarla sınırlarını Trankafkasya ve Kuzeybatı İran içlerine kadar genişletmiştir.(Zimasky,1985,1) Urartu Krallığı'nın bu başarısındaki ana etmenlerden biri, kuşkusuz donanımlı bir orduya sahip olması ve askeri alandaki teşkilatlanmasıdır.

Yakındoğu kültürleri içinde madeni kullanmadaki başarısıyla bilinen Urartu'da demir, tunç gibi materyallerden yapılan farklı silahlar bulunmaktadır. (Biber, 2005a, 106-107; Biber 2005b, 234-247) Bunlar içinde yer alan kalkanlar, savunma amaçlı kullanılan silahlar arasında önemli bir yer tutmaktadır.

Ele geçen buluntular ışığında değerlendirilen Urartu kalkanları, ortası konik, kenarları yayvandır. Çapı genelde 70- 120 cm. arasında değişen kalkanların ağırlığı ortalama 9 kg'dır. İç kısımlarında biri büyük; diğer ikisi küçük üç tutamak yer alır (**Çizim-3**) Kimi kalkanlarda bezeme unsurlarına yer verilirken; (**Çizim-5-6-7-8**) kimileri sade bırakılmıştır.(**Resim- 8-9**) (Merhav, 1991, 134 vdd., Belli, 2003, 214; Sevin, 2003, 223.)

Kalkanların üretiminde ağırlıklı olarak tunç tercih edilmiştir. Ayrıca demir, ahşap ve derinin¹ de kalkanların yapımında tamamlayıcı öğe olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Tunç madeninin işlenmesi, istenilen şekle dönüşmesi ve bezenmesi daha kolay olduğundan diğer madenlere göre daha çok tercih edilmiştir

---

¹ Çilingiroğlu kalkanları malzeme açısından metal ve gön=deri olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Bkz. Altan Çilingiroğlu, Urartu Tarihi Krallığı ve Sanatı, 1997, 119.

ve birçok alanda kullanılmıştır.(Çilingiroğlu, 1997,108) Kazılarda ele geçen tunç kalkanların yanında, tuncun Urartu'daki yoğun kullanımını gösteren bir diğer kaynak, Assur yazıtlarıdır. Bunlardan biri Assur kralı II. Sargon'un (M.Ö. 714) Muşasir Haldi tapınağını yağmalaması esnasında(**Resim-1**) kayıtlara geçirdiği ganimet listesidir. Bu listeye göre, II. Sargon, Muşasir tapınağından birçok eserle birlikte 25.212 tunç kalkanı kendi ülkesine götürmüştür. (LAR II, 173)

İşlenmesi zor, fakat sağlam bir maden olan demir, tunç kadar tabiat şartlarına dayanıklı değildir. Bu nedenle az sayıda demir obje günümüze ulaşabilmiştir. Kılıç, hançer, topuz başı, ok ucu, gibi savaş aletlerinde yoğun kullanıma sahip olan demir², tunç kalkanların bir kısmında kullanılmıştır. Bu kalkanların yalnızca uç kısımları demirle çevrelenerek sağlamlaştırılmaya çalışılmıştır. (Çilingiroğlu, 1997, 108)

Tunç ve demirin yanı sıra kalkanların üretiminde kullanılan diğer materyaller, ahşap ve deridir. Şimdilik günümüze kalan ahşap bir kalkan kalıntısı söz konusu değildir. Ancak ele geçen ortası konik umbolu kalkanların ahşapla çevrildiği ileri sürülmektedir. (Barnett, 1959, 8; Belli, 1998, 53-54) Karmir-Blur kazılarında tespit edilen tunç umbolar ve Anzaf kalkanında tanrı betimlerinin bu tip konik kalkanla tasvir edilmeleri, (**Çizim-8**) umbolu kalkanların varlığını; dolayısıyla da ahşabın da kullanılma ihtimalini güçlendirmektedir. (Azarpay, 1968, 23; Belli, 2003, 214) Derinin kalkanlarda üstlendiği rol ise, daha çok kalkanın kullanılmasını kolaylaştırmaya yöneliktir. Ahşap veya yumuşak bir malzemeden yapıldığı ileri sürülen kalkanların dış yüzeyinin deriyle iç kısımlarının muhtemelen deri ya da kumaş gibi bir malzeme ile kaplandığı düşünülmektedir (Belli, 1977,189; Derin-Çilingiroğlu, 2001, 162).

Maden yönünden zengin topraklara sahip Urartu Krallığı, madeni kullanma ve işleme yönünden ileri bir düzeye ulaşmış, öyle ki arkeoloji dünyasında madenci bir toplum olarak kayda geçmiştir. Maden sanatında ustalaşan Urartu zanaatkârları, belli başlı üretim tekniklerini kullanarak birçok esere imza atmışlardır. Bu tekniklerden dövme, Cire perdure =kayıp mum tekniği olarak da bilinen döküm, repousse ve perçinleme metodu hemen hemen bütün metal eserlerde kendini göstermektedir. Kalkanların üretiminde de bu tekniklerden faydalanılmıştır. (Boysal, 1967, 72-73; Piotrovskii, 250 vdd.; Reindell, 281; Bilgi, 2004, 102-104)

Kalkanların ilk üretiminde başvurulan ilk yöntem, dövme tekniğidir. Dövülerek düz levha haline gelen materyale, ortası konik, kenarları yayvan olan kalkan şekli verilir. Üzerine uygulanacak bezemeler, Repouss=kabartma ve kazıma-çizgi gibi farklı tekniklerle oluşturulur. Kazıma-çizgi tekniğinde betimler, ön yüze çizilerek sivri uçlu bir kalemle kazınmaktadır. (Ruder-Merhav, 1991,334; Belli, 1998, 36; Reindell, 2001, 280.) Kalkanlar üzerinde yer alan rozetler, bordürler, zikzaklar, tomurcuk ve giyoş motiflerinin yapılışında kazıma-çizgi

² Urartu'da kullanılan bu tip silahların ayrıntısı için bkz. Hanifi Biber, *Urartu Silahları: Kılıç, Hançer ve Bıçaklar*, (Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van, 2005,18.

teknikine başvurulmuştur. Repouss=kabartma tekniğinde ise kalkan üzerinde üzerine işlenecek olan figürlerin bir kalıbı yapılır. Kalıbı çıkarılan figürler, daha öncesinde ısıtılan levhaya içten vurularak; kalkanın dış yüzüne pozitiflerinin çıkması sağlanır. Daha sonra dışta oluşan kabartma figürlerin, sivri uçlu çelik bir kalemle konturları belirlenir. (Boysal, 1967,72-73; Derin- Çilingiroğlu,2001, 159) Döküm tekniği ise kalkanların içindeki tutamaklar için uygulanmıştır. Perçinleme ise bu tutamakların kalkan üzerine çivilerle birlikte tutturulmasında tercih edilmiştir. (Reindell, 2001, 280)

Urartu kalkanlarına dair bilgiler, Urartu sınırları içinde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında tespit edilen kalkanlardan³ (**Çizim- 4-5-6-7-8**), (**Resim-3-4-5-6-7-10**) ve Urartu betimleme sanatında kemer, (**Resim-13**) pektoral, miğfer, kalkan ve sadaklarda yer alan tasvirlerden elde edilmektedir.(Seidl, 2004, 25, 90, 113, 151) Ayrıca Assur kabartmaları da kalkanlar konusunda başvuru niteliğindeki kaynaklar arasındadır. Kalkanlar açısından Assur resim sanatına ait veriler, Balawat (**Resim-2**) ve Korsabad (**Resim-1**) kabartmalarından gelmektedir. Assur kralı III. Salmanasar'ın (M.Ö.858-824) Urartu üzerine yaptığı seferleri anlatan Balawat Kapısı üzerindeki bronz levhalarda, Urartu askerleri, ellerinde ortası kabarık, küçük kalkanlarla tasvir edilmiştir. (**Resim-2**) (**Çizim-2**), (King, 1915, Levha XI) II.Sargon'un sekizinci seferinde (M.Ö. 714) Muşşir Haldi Tapınağı'nın yağmalanmasını anlatan Korsabad kabartmasında ise(**Resim-1**), (**Çizim-1**) tapınak duvarlarına asılan kalkanlarla karşılaşılmaktadır. (Merhav, 1991, 134)

Ele geçen buluntular, Urartu ve Assur resim sanatı, Urartu'da kalkanlarının farklı formda üretildiğine ve farklı kullanım şekillerinin olduğuna işaret etmektedir. Form özelliklerine bakıldığında umbo merkezli (**Resim-4-9**) ve aslan protomlu kalkan olmak üzere iki tip kalkanla karşılaşılmaktadır. (**Resim-3**) Umbo merkezli kalkanların kenarlarda dışbükey yayvan bir form gösteren ve ortasında umbo olarak tabir edilen kabartma bölümden oluşmaktadır. Bu tip kalkanlarda umbolar, kimi örneklerde sivri; bazen de yayvan olarak tasarlanmıştır (**Resim-12**). (Barnett, 1959, 8; Azarpay, 1968, 21.)

Aslan protomlu kalkanlar, kenarları yayvan ve dışbükey, ortası kabartma biçiminde yapılmış, bir form sergilemektedir. Dış yüzeyinde orta kısma denk gelecek şekilde bir aslan protomu yerleştirilmiştir. (**Resim -11**), (**Çizim- 5-10**) Bu tip kalkanlar, ilk etapta yalnızca Korsabad kabartmasında izlenmekteydi. (**Resim-1**) Ancak, Ayanis Kalesi'nde ele geçen bir aslan protomunun kalkana ait olabileceği fikri, bu tip kalkanların yalnızca betimleme sanatında yer almadığını ortaya koymaktadır. (Derin- Çilingiroğlu, 2001, 162.)

Urartu'da kalkanlar, adak, savunma ve araba kalkanları olmak üzere üç farklı alanda kullanılmıştır. Ele geçen buluntular, adak kalkanlarının diğer örneklerle oranla daha fazla olduğunu ortaya koymaktadır. Adak adama kültürün

---

³ Anzaf, Ayanis, Karmir-Blur ve Toprakkale kazılarında ele geçen birçok kalkandan yola çıkarak değerlendirme yapılmıştır.

Urartu Krallığı'nın baş tanrısı Haldi adına yapıldığını birçok arkeolojik veri desteklemektedir. Haldi, Meher kapı yazıtından da anlaşıldığı gibi aynı zamanda bir savaş tanrısıdır. Bu nedenle çok sayıda silahın Haldi'ye adanması şaşırtıcı olmamalıdır. Urartu betimleme sanatında zaman zaman asker olarak tasvir edilen tanrı Haldi'nin, sefere çıkan kralı kutsadığına ve zaferle dönmesi için ona yardım ettiğine inanılmıştır. Bu doğrultuda krallar, başarı elde etmek için Haldi adına silahlar adanmıştır. Silah adama törenlerinin nasıl ve yılın hangi ayında yapıldığı bilinmemektedir. Muhtemelen, askeri seferlerden önce ya da sonra düzenlenen törenlerin bir bölümü olarak gerçekleştirilmiştir. Kült törenlerinde adanan bu silahlar, tören ve sonrasında tapınak duvarlarına ve sütunlara asılmıştır. (Çilingiroğlu, 2016,17, Res. 13) Büyük bir çoğunluğu, tanrı Haldi'ye ithaf yazıtlarıyla öne çıkmaktadır. “...Rusa oğlu Argiştı, bu kalkanı efendi tanrı Haldi'ye yaşam için sundu...” (Payne, 2006, 281) “... Argiştı oğlu Rusa bu kalkanı tanrı Haldi'ye yaptırdı ve yaşamı için adadı... Rusa der ki kim bu kalkanı alırsa, her kim onu atarsa... Her kim adımı tahrip ederse ve kendi adını koyarsa, tanrı Haldi, adını, soyunu ve sopunu güneşin ışığından yoksun etsin...” (Payne, 2006, 302)

Kalkanların dış kenarında yer alan bu yazıtlar, (Çizim-4-6) kalkanın kullanım amacı ve tarihinin belirlenmesi bakımından önem taşımaktadır. Yazıtın içeriğinden de anlaşılacağı üzere kral adı dışında, kalkanın tanrı Haldi adına nereye adandığı; Haldi'ye adayan kral ve Urartu kentlerine övgüler oluşturmaktadır.⁴ Ayanis'te bulunan aslan başlı kalkan üzerindeki yazıtta bu bilgilere ek olarak, ateş kültüyle ilgili bazı ifadeler yer verilmiştir (Çizim-5). II. Rusa adadığı bu kalkan üzerinde kendine yapılacak olumsuz hareketlerin Haldi tarafından cezalandırılacağını da belirtmektedir. (Salvini, 2001, 271-272)

Adak yazıtlarını, yalnızca kalkanlar üzerinde değil kalkan dışındaki bir obje üzerinde de görmek mümkündür. Anzaf Kalesi kazılarında ortaya çıkarılan bronz bir levhanın, kalkan etiketi olduğu ileri sürülmüştür. Kalkana perçinlendiği düşünülen levhanın üzerinde “*Tanrı Haldi'ye efendiye Menua bu kalkanı sundu*” ibaresi bulunmaktadır. (Belli-Ceylan, 2004, 180, Çiz. 5)

Adak kalkanlarında vurgulanması gereken bir diğer nokta, bezeme unsurlarıdır. Anzaf ve Ayanis'ten ele geçen örnekler dışında, kalkanlarda aynı bezeme düzeni kullanılmıştır. Buna göre kalkanın dış yüzeyi iç içe bantlarla kuşaklara bölünmüş; kuşaklar, geometrik ve bitkisel motiflerin yer aldığı bantlarla sınırlandırılmıştır (Resim-3-4-5-6-10). Bunlar, tomurcuk dizisi, giyoş, zikzak şeklindedir. Kalkanın merkezi kısmı, kimi örneklerde sade bırakılırken; kimi örneklerde rozetlerle bezenmiştir. Kuşakların içinde hayvan figürlerine yer verilmiştir. Figürler, birbirini izler durumda yerleştirilmiştir. (Çizim-7-8) (Van Loon, 1966, 116; Çilingiroğlu, 1997, 119; Belli, 2003, 116.) Aslanlar iç ve dış kuşakta; boğalar orta kuşakta tasvir edilmiştir. Birkaç kalkanda kuşak sayısı ikidir ve bu kuşaklarda yalnızca aslan figürleri bulunmaktadır. İki kuşağa ayrılan diğer kalkanlarda ise hem aslan hem de boğalara yer verilmiştir. (Çizim-7) (Azarpay, 1968, 22; Derin- Çilingiroğlu, 2001, 161; Seidl, 2004, 86.)

⁴Yazıtların ayrıntılı metinleri için Bkz., Payne, 2006, 199 vd, 256, 272, 281, 298.

Aslan ve boğa figürleri, profilden ve yürür durumda resmedilmiştir. Aslan figürlerinde baş ileri doğru, ağız açık, hırlar durumdadır. Yele kısımları, alev topu şeklindedir. Ön ve arka bacaklar üzerinde, diz ve diğer eklem yerleri çift yarım daire ile sınırlandırılmıştır. (Derin- Çilingiroğlu, 2001, 179) Bu işlem, Yakın Doğu sanatında bir gelenek haline gelmiş bir stildir. Aslanların kuyruk kısımları genelde yukarı doğru spiral bir şekil çizmektedir. Boğaların boynuzu öne doğru uzanmış bir şekilde yükselmektedir. Sırt, boyun ve karın kısmında ince spiral buklelerle son bulan desenlere yer verilmiştir. İnce spiral bukleleri, bazı boğaların kuyruk kısımlarında da görmek mümkündür (**Resim-10-13**). (Piotrovskii, 1966,17-18; Piotrovskii, 1969,38)

Geçit töreni şeklinde tasvir edilen aslan ve boğaların ne anlama geldiği henüz bilinmemektedir. Her iki hayvanın Haldi'nin sembolü olduğu ya da aslanın, Haldi'yi, boğanın Teişeba'yı temsil ettiği düşünülse de (Merhav, 1991, 137) Anzaf kalkanında betimlenen Teişeba'nın aslan, Şivini'nin boğa üzerinde resmedilmesi, yukarıdaki görüşün doğruluğunu güçleştirmektedir. (Belli, 1998, 105)

Bezemeli kalkanlar arasında Anzaf ve Ayanis kalkanı iki ünik örnektir. Anzaf Kaleleri 1995 yılı kazı çalışmalarında ele geçen Anzaf kalkanında başta Haldi olmak üzere, Urartu tanrıları ile Urartu- Assur arasındaki mücadele konu edilmiştir. (**Çizim-8**) Kalkanın ele geçen parçalarında oniki Urartu tanrısı yer almaktadır. Soldan sağa doğru ilerleyen tanrılar, Meher kapısında belirtilen özelliklerine uygun olarak aslan, boğa ve ejder, sfenks gibi karışık yaratıkların üzerinde, kalkan, balta, topuz, sadak, kılıç gibi çeşitli silahlarla betimlenmiştir. (Belli, 1996, 389; Belli, 1998, 36-37)

Ayanis Kalesi'nden aslan protomlu kalkan, 1997 yılı kazı çalışmalarında gün ışığına çıkarılmıştır. (Çilingiroğlu-Sağlamtimur, 1998,528) Ayanis kalkanını diğer kalkanlardan farklı kılan, Korsabad kabartmasında, Muşaşir Haldi tapınağının duvarlarında asılı olan, merkezinde aslan başı bulunan kalkanla benzer özellikler sergilemesidir. Ayrıca Korsabad kabartmasında tasvir edilen bu tip kalkanların, şimdilik ele geçen tek örneğidir. Kalkanın ortasında perçin çivileriyle tutturulan aslan protomunda gözler, beyaz ve siyah taştan kakma şeklindedir. Ağız kısmı açık ve hırlar bir pozisyonda; iki düz kulağın başa yapışık şekilde olduğu ve yelenin alev biçiminde baş üzerine kazıma çizgilerle belirtildiği görülmektedir. (**Çizim-10**) (Derin- Çilingiroğlu, 2001, 179-180)

Bezemeli kalkanların yanı sıra, bezemesiz adak kalkanları da söz konusudur(**Resim-9**), (**Çizim-3**). Adak yazıtı bulunan kalkanların dışında yazıtsız örneklerin de mevcut olduğu ele geçen örneklerle kanıtlanmıştır. Üzerinde herhangi bir bezeme ve yazıt bulunmayan kalkanların adak kalkanı olarak değerlendirilmesi ilk etapta kabul görmemiş; ancak tapınak duvarlarına asılı olarak ele geçmesi, bu kalkanların da adak olarak kullanıldığını ortaya koymuştur. (Çilingiroğlu, 2001, 44; Çilingiroğlu, 2016,17, Res. 13)

Savunma kalkanları, savaş esnasında askerin kendisine gelecek darbelerden koruması amacını taşımaktadır. Demir ve bronz gibi farklı malzemeden üretilen bu kalkanlar, genelde yayvan ve konik formdadır. Adak kalkanlarına göre daha küçük ebatlarda olduğu düşünülen savunma kalkanlarının ortalama 60 cm çapa sahip olduğu belirtilmektedir. Bazı örneklerde kalkanların ortasında demir veya tunçtan yapılan 35–40 cm'lik çapa sahip umbolar bulunmaktadır. Bu umboların çevresi muhtemelen ahşap gibi bozulabilen materyalden yapılmıştır. Tunç umboların ahşabın ortasına yerleştirilmesinin nedeni, kalkanın daha sağlam olmasına yöneliktir. Bu tip kalkanlarla savaş esnasında gelen darbelerle karşı daha etkili bir koruma sağlanabileceği ve bu nedenle tercih edildiği öne sürülmektedir (**Resim-12**). (Belli, 1977, 189; Seidl, 2004,88) Karmir-Blur kazılarında ele geçen 6 bronz umbonun ahşap örgülü kalkanlar için tasarlandığı düşünülmektedir. Bu umboların beşinde I.Argisti (M.Ö. 785\80-756) ve II.Sarduri'nin (M.Ö. 755-730) mülkiyetini belirten yazıtlara yer verilmiştir.(Barnett, 1959, 8, Lev. II.a.)

Adak ve savunma kalkanları dışında diğer bir grup, araba kalkanlarıdır. Şimdilik günümüze ulaşan bir örneği bulunmamaktadır. Ancak Urartu betimleme sanatı, araba kalkanlarına ait kısıtlı olsa da bilgiler sunmaktadır. Prahistorische Staatssammlung Müzesinde bulunan M.Ö. 8.yüzyıla tarihlendirilen bir Urartu miğferi üzerinde yer alan betim, Araba kalkanlarının varlığını kanıtlayan, şu an için tek örnektir (**Resim-11**).Bu miğferde tasvir edilen savaş sahnesinde arabaların arka kısımlarında, çıkıntıları olan betimlerin kalkan olduğu bilinmektedir.(Özgen, 1983, 118; Seidl, 2004, 72, Res. 34) Sivri uçlu olan bu çıkıntıların, kalkanların orta kısmında yer alan umbolar olması kuvvetle muhtemeldir. Anzaf kalkanında betimlenen tanrıların ve bir kemer üzerinde mitolojik yaratıkların elinde tuttuğu umbolu kalkanların, (**Resim-14**) araba kalkanlarındaki çıkıntılarla benzerliği dikkat çekicidir (**Çizim-8**). (Belli, 1998, 54) Assur kabartmalarında da bu tip kalkanları görmek mümkündür (**Resim-11**). (Sevin, 2010,40, Res. 40) Arka kısımları açık olan Assur arabalarında bu bölümün kapatılması için kalkanlar kullanılmıştır. (**Çizim-12-13**).

SONUÇ

Askeri güce dayalı siyasi olgular, güçlü orduların oluşmasında önemli bir etkidir. Yaşadığı çağın gereksinimlerinin bilincinde olan Urartu Krallığı, ordu sistemini oluşturabilen ve bunu güçlü bir duruma taşıyabilen, Orta Demir çağ toplumlarından biridir.

Maden yönünden zengin topraklara sahip olan Urartu, bu özelliğinin bilincinde olarak birçok alanda madeni eser üretmiştir. Bu eserlerin büyük bir bölümü, silahlardan oluşmaktadır. Bunlar arasında önemli bir grubunu oluşturan kalkanlar, askeri bir teçhizat olmanın yanı sıra bu uygarlığın farklı yönlerine ışık tutan birer unsur ve maden sanatının önemli bir grubunu meydana getirmektedir.

Urartu savunma silahlarının bir grubunu oluşturan kalkanların yapımında kullanılan ana madde, tunç madenidir. Yazılı kaynaklarda her ne kadar, altın ve gümüş kalkanlardan söz edilse de günümüze ulaşan altın ya da gümüş bir kalkan söz konusu değildir. Deri ve ahşap gibi farklı malzemeler, eserlerin kullanım kolaylığına katkı sağlayan ve ikinci planda kullanılan malzemeler olmalıdır.

Silah yapımında metal malzemenin ağırlıklı olarak kullanılmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında savunma işlevine sahip olan silahların dayanıklılığına verilen önemdir. Ancak bu tür eserlerin kendi işlevleri dışında, dinsel amaçlarla da kullanıldığı göz önüne alındığında, malzeme seçiminde farklı faktörler devreye girmektedir. Bunlardan vurgulanması gereken en önemli etken, Urartu coğrafyasının maden yatakları yönünden zengin olması ve devletin bunun farkında olarak madenden faydalanmasını iyi bilmesidir. Urartular, madenleri, işlevsel yönüyle değerlendiren akılcı kullanımlarının yanında, bu malzemeyi büyük ustalıklı işleyerek hayranlık uyandıran birer sanat eseri haline getirmeyi de başarmışlardır.

Kalkanlar, Urartu Krallığı'nda üç farklı kullanım amacıyla üretilmiştir. Asıl üretim nedeni elbette ki bir savunma amacına yöneliktir. Ancak savaş esnasında kullanılan ve düşmana karşı zafer elde etmelerine yardımcı olan kalkanlar, asker olarak düşündükleri ve betimleme sanatında kendileriyle birlikte savaşırken gösterdikleri tanrılarına adak olarak da sunulmuş olması ilgi çekicidir. Bu durum, Urartu toplumunda savaş ve dinsel yaşamın birlikteliğe işaret eden bir tutumdur.

Elimize ulaşan veriler ışığında, savunma kalkanları, adak kalkanlarına göre daha küçük ölçülerde olup, çoğunlukla yazıtsız ve bezemesizdir. Gün ışığına çıkarılan tunç umboların savunma kalkanlarının orta kısmını oluşturduğu kabul edilmektedir. Adak kalkanları ise savunma kalkanlarına göre daha büyük ebatlarda ve çoğunlukla bezemelidir. Tapınak alanlarında ele geçen kalkanlar, bunların betimlemelerde gösterildiği gibi tapınakların duvar ya da sütunlarına asılı biçimde olabileceğini göstermektedir.

Araba kalkanları, savaş arabalarının arka kısmına yerleştirilmiştir. Birkaç çıkıntısı bulunan bu tip kalkanların, Assur araba kalkanlarıyla benzerliği dikkat çekicidir (**Çizim-12-13**). Bazı Assur kabartmalarındaki araba kalkanlarının ortasında aslan başlı bir kabartma bulunmaktadır. Urartu ve Assur dışında Zincirli, Kargamış, Sakçagözü kabartmalarında da araba kalkanları görülmektedir. (**Resim-18-19**). Ancak bu kalkanlar, Urartu'nun aksine, Assur'da olduğu gibi ortası konik ve aslan başlıdır.

Kalkanlar, birbirini tekrar eden formda, genelde ortası konik, kenarları dışa dönük yayvan bir biçim göstermektedir. Bunun yanı sıra ortasında umbo ve aslan protomu bulunan örneklere de rastlanılmaktadır. Umbolu kalkanların yakın örneklerinin, Assur ve Tell Halaf'ta da kullanıldığı bilinmektedir. Urartu betimleme sanatında tanrısal figürler ve mitolojik yaratıkların ellerinde, birkaç çıkıntıdan oluşan kalkanlar bulunmaktadır. Assur kabartmalarında askerlerin sırtlarında da görülen bu kalkanlar, Urartu kazılarında henüz ele geçmemiştir.

Aslan başlı protoma sahip Ayanis kalkanı, betimleme sanatından bilinen kalkan tipinin ele geçen tek örneğidir. Aslan protomlu bu tarz kalkanları, M.Ö. 9.yüzyılda Assur ve Kuzey Suriye kent devletleri sanatında da görmek mümkündür. Kargamış Zincirli, Sakçagözü kabartmaları da bu türde örneklerin varlığını kanıtlamaktadır. Ancak Zincirli ve Kargamış kabartmalarında kalkanların tapınak duvarında değil de, arabalar üzerinde tasvir edilmesi, Urartu'dan farklı bir kullanım şekline sahip olduğunu göstermektedir.

Bir savaş ekipmanı olan kalkanlar, Urartu'nun iki farklı yönüne ışık tutmaktadır. Bunlardan ilki, din olgusu ve sanat anlayışıdır. Urartu panteonunun baş tanrısı Haldi adına adanan bir çok eser gibi kalkanların da adak olarak tanrı Haldi'ye ithaf edildiği yazıtlarla doğrulanmaktadır. Anzaf kalkanı, Meher kapısında adı geçen oniki tanrının betimine yer vererek, tanrıların ikonografisinin belirlenmesinde önemli katkılarda bulunmuştur.

Urartu Krallığı'nda sanatın, merkezi yönetim tarafından şekillendirildiği görülmektedir. Diğer sanat eserlerinde olduğu gibi kalkanlar üzerinde de bu etkileri görmek mümkündür. Sarayın emrinde ve denetimindeki sanatçılar, toplumun düşünce ve beklentilerinden uzak, kralların istekleri doğrultusunda eserlerini oluşturmuşlardır. Böylece devletin resmi atölyelerinde üretilen bu eserlerde, daha çok durağan, devamlı tekrar edilen bir sanat anlayışı hâkimdir. Bu uygulama kalkanların tarihlendirmesindeki güçlüklerden biridir. Ancak, adak kalkanlarının üstündeki yazıtlarda kral isimlerine yer verilmesi; bu kalkanların tarihlendirilmesine yardımcı olmuştur.

Dönemi belirlenen kalkanlardaki üslupsal gelişim, farklı kültürlerle gerçekleşen etkileşimin izlenmesi bakımından da önem taşımaktadır. Bu örneklerden yola çıkarak kalkanların benzer örnekleri de tespit edilebilmektedir. Bu doğrultuda kalkanların en yakın örneği Assur sanatında karşımıza çıkmaktadır. Yazılı kaynakları, betimlemeleri ile bu eserler hakkında kayda değer bilgiler sunan Assur kaynakları, buluntuların benzerliği bakımından da Urartu sanatı ile olan etkileşimi gözler önüne seren birer belge niteliğindedir. Güçlü Assur etkisinin yanında eserlerde Zincirli, Kargamış ve Sakçagözü gibi coğrafyalarla ilişkilendirilebilecek uygulamalar da mevcuttur.

KAYNAKÇA

Azarpay G., *Urartian Art and Artifacts A Chronological Study* 1968.

Barnett, R.D., *“Further Russian Excavations in Armenia (1949-1953)”*, Iraq, XXI-1, 1959, 1-19.

Belli O., *“Van Bölge Müzesindeki Çivi Yazılı Urartu Tunç Eserleri”*, Anadolu Araştırmaları, İstanbul, 1977, 117-225.

Belli O., “1995 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Ankara, 1996, 379-409.

Belli O., Anzaf Kaleleri ve Urartu Tanrıları, 1998.

Biber H., “Urartu Silahları” Arkeo-Atlas/4, 2005a, 106-107.

Biber H., “Urartu Silahları”, Doğuda Değişim: Urartular, 2011, 234-247.

Belli O., Urartu’da Savaş ve Estetik, 2003.

Belli O.- Ceylan A., “2003 Yılı Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı”, 26. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, Konya, 2004, 175-187.

Born H.- Seidl U., Schutzwaffen aus Assyrien und Urartu, Berlin,1995.

Boysal Y., “Toprakkale”de Yeni Yapılan Kazılarda Ele Geçen Bir Urartu Kalkanı”, Türk Tarih Kurumu IX/VI, Ankara, 1967, 71-75.

Çilingiroğlu A., Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir, 1997.

Çilingiroğlu A., “Temple Area” Ayanis I Ten Years Excavations at Rusahinili 1989-1998, Eudiri-kai, 2001,37-65.

Çilingiroğlu A., “Ayanis Kalesi Haldi Tapınağı” Arkeoatlas/4, 2005, 98-99.

Çilingiroğlu A., “Did Weapons Dedicated to the Urartian God of Haldi Help to Save the Ayanis Fortress?”, Waffen Für die Götter, WaffenWeihungen in Archaeologie und Geschichte, Mainz, 2016, 17-26.

Çilingiroğlu A. –Sağlamtimur A., “Van-Ayanis Urartu Kalesi Kazıları 1997, XX. Kazı Sonuçları Toplantısı, I, 1998, 527-540.

Danti M.D., “Searching for the Kingdom of Musasir” Expedition, Winter, 2014, 27-33.

Derin Z.- Çilingiroğlu A., “Armour and Weapons”, Ayanis I Ten years’Excavations at Rusahinili 1989-1998, Eiduru-kai, 2001, 155-187.

Kellner, H.J., “Grouping and Dating of Bronze Belts”, Urartu A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E., Jerusalem,1991,144-161.

LAR, II, Luckenbill, D.D. Ancient Records of Assyria and Babylonia-II, Chicago, 1927. 3-813.

Layard A. H., *The Monuments of Nineveh, (First Series)*, Londra, 1853.

Merhav R., “*Shields*”, *Urartu A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E.*, Jerusalem, 1991, 134- 138.

Özgen E., “*The Urartian Chariot Reconsidered: I. Representational Evidence, 9th-7th centuries B.C.*” *Anatolica X*, 1983, 111- 131.

Payne M., *Urartu Yazılı Belgeler Katalogu*, İstanbul, 2006.

Piotrovskii, B. B, *Urartu: The Kingdom of Van and Its Art*, London, 1967.

Piotrovskii, B. B, *Ancient Civilization Urartu*, London, 1969.

Reindell, İ., “*Progetto Urartu*”, *Fascicolo, XLIII*, Roma, 2001, 280-283.

Ruder A.- Merhav, R. “*Technologies of Production of Metal Artifact in the Urartu Culture*”, *Urartu A Metalworking Center in the First Millenium B.C.E*, 1991,334-353.

Salvini, M., “*The İnscription of Ayanis Cuneiform and Hieroglypic- Royal İnscriptionon BronzeArtifacts*”, *Ayanis I: Ten years, Excavations in Rusahinili Eudiri-Kai Roma*, 2001, 271-278.

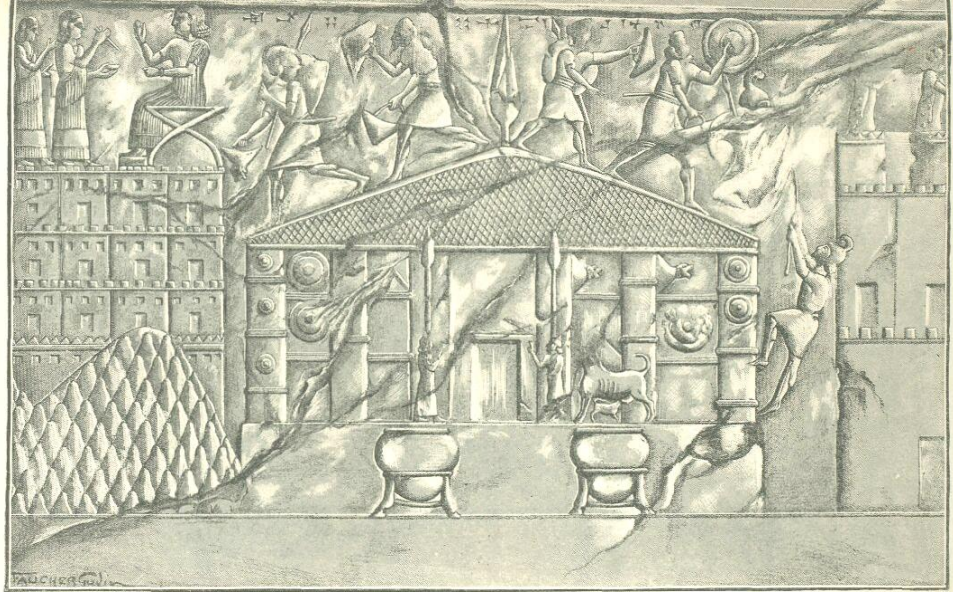
Seidl, U., *Bronze Kunst*, Mainz, 2004.

Sevin V., *Eski Anadolu ve Trakya, Başlangıcından Perslere Kadar Anadolu*, İstanbul, 2003.

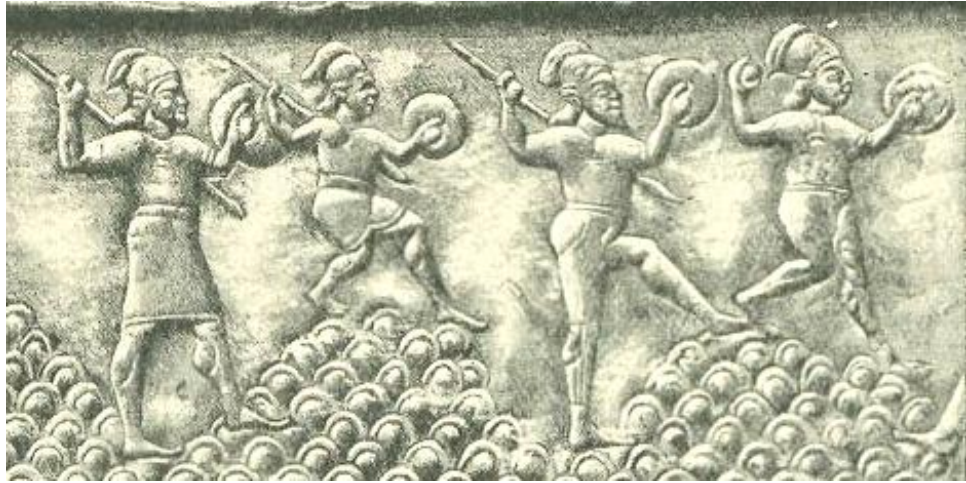
Van Loon Maurits. N., *Urartian Art*, İstanbul, 1966.

Zimasky P., *Ecology and Empire : The Structure of the Urartian State*, 1985.

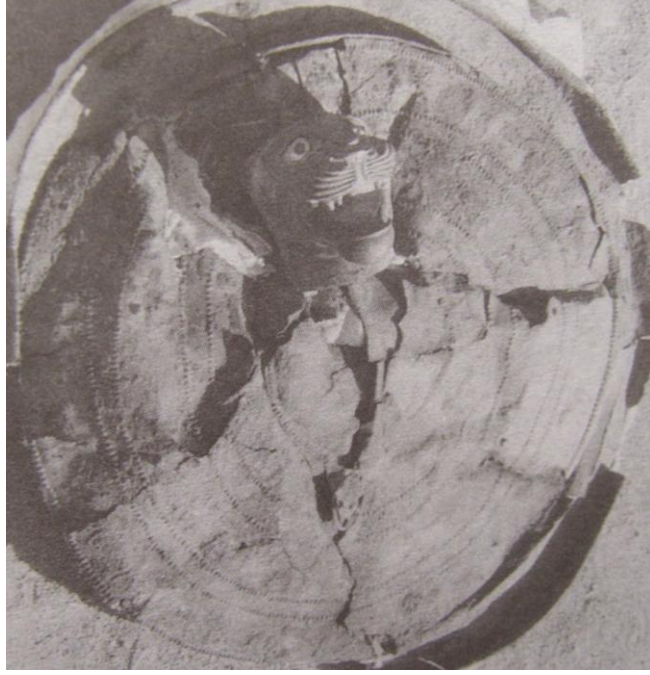

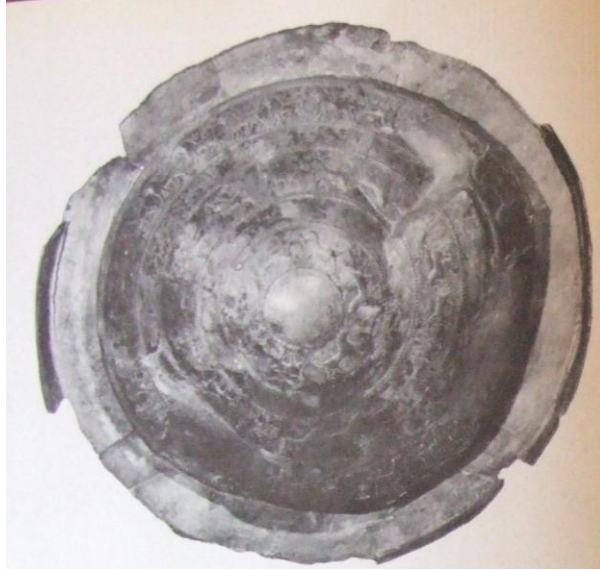
Resim-1 Korsabat Kabartması (www.gutenberg.org)

Resim-2 Balawat Kapısı bronz kevhaları (www.gutenberg.org)

Resim-3 Ayanis Kalesi Kalkanı (Çilingiroğlu, 2001)

Resim-4 Karmir Blur Kalkanı (Piotrovskii, 1969)

Resim-5 Toprakkale Kalkanı (www.britishmuseum.com)

Resim-6 Ayas Kalesi Kalkanı, (Çilingiroğlu, 2005)

Resim-7 Anzaf Kalesi Kalkanı (Belli, 1998)

Resim-8 Van Müzesi'nden Kalkan, (A. BAŞ Arşivi)

Resim-9 Erivan Müzesi'nden Kalkan (Catagori, Urartu Wikimedia)

Resim-10 Toprakkale Kalkanı (Seidl, 2004)

Resim-11 Ayas Kalesi, Aslan protomu (Çilingiroglu, 2001)

Resim-12 Karmir-Blur Kalkan Umboları (Barnett, 1959)

Resim-13 Karmir-Blur Kalkanı, (Piotrovskii, 1969)

Resim-14 İsrail Müzesi'nden Urartu Kemerı, (Kellner, 1991)

Resim-15 Elghanayan Koleksiyonu Urartu Kemer, (Kellner, 1991)

Resim-16 Asur Kabartması, (Seidl, 2004)

Resim-17 Asur Kabartması (www.britishmuseum.com)

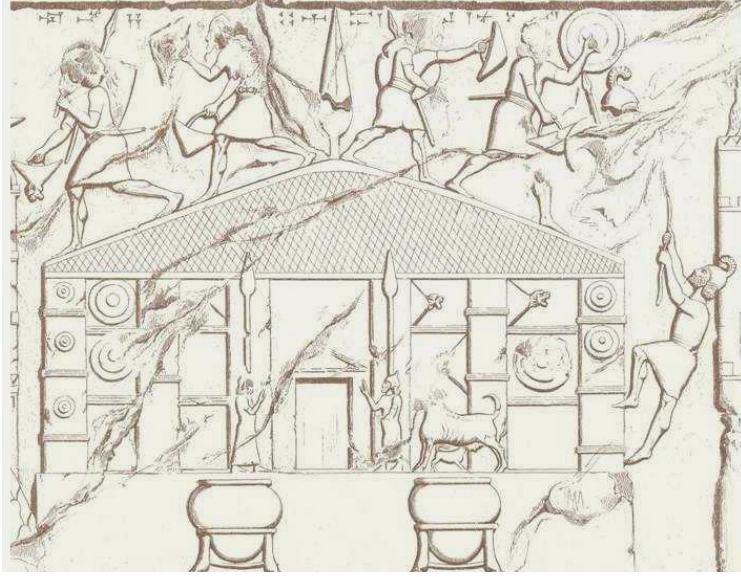
Resim-18 Kargamıs Kabartması (Múze Rehberi, Anadolu Medeniyetler Müzesi)

Resim-19 Zincirli Kabartması (Born- Seidl, 1995)

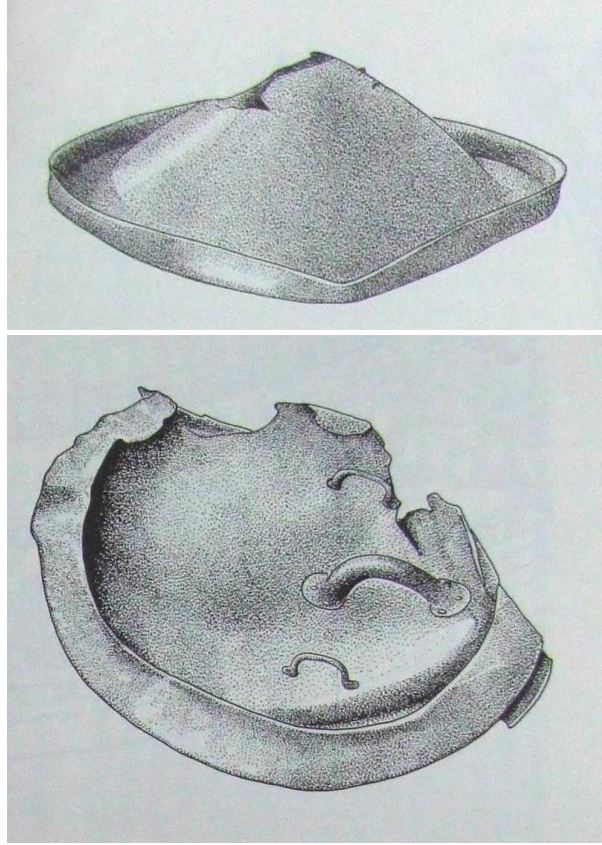
Resim-20 Tell Halaf Kabartması (www.britishmuseum.com)

Çizim-1- Korsabat Kabartması (Danti, 2014)

Çizim-2 - Balawat Kapısı (Merhav, 1991)

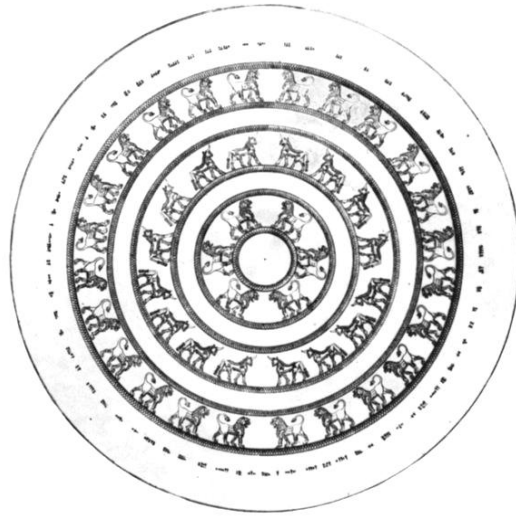
Çizim-3 Karmir-Blur Kalkanı (Seidl, 2004)

Çizim-4 Karmir-Blur Kalkanı (Azarpay, 1968).

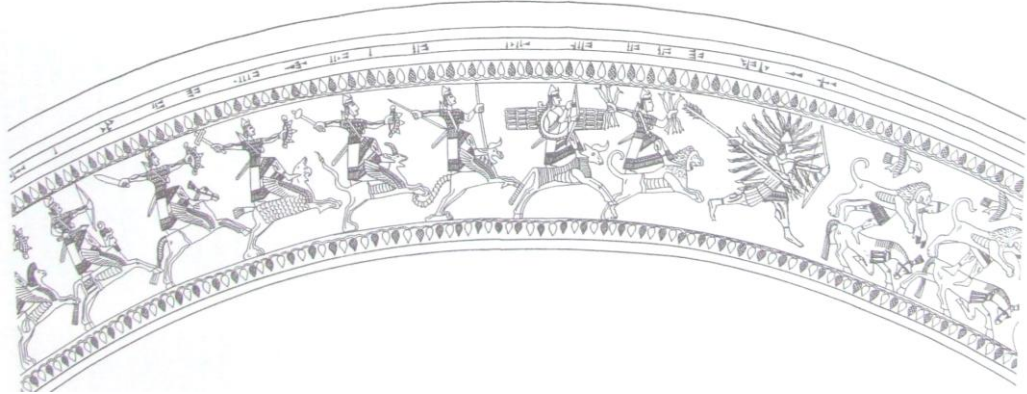
Çizim-5 Ayanis Kalesi Kalkanı (Derin-Çilingiroglu,2001).

Çizim-6 Karmir-Blur Kalkanı (Azarpay, 1968).

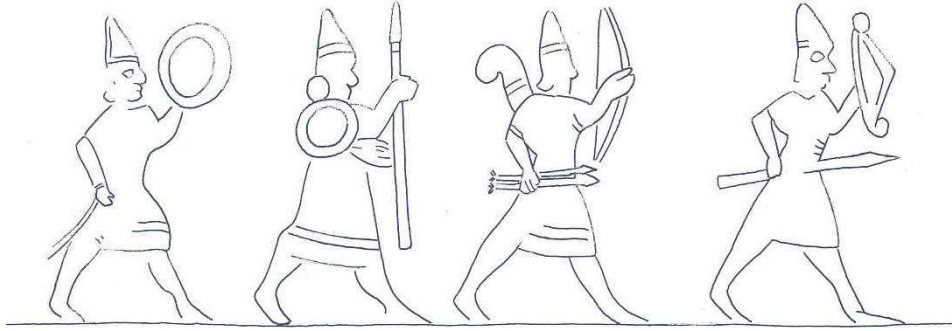
Çizim-7 Ayanis Kalesi Kalkanı (Çilingiroğlu 2001).

Çizim-8 Anzaf Kalkanı, (Belli, 1998)

Çizim-8 Anzaf Kalkanı, (Belli, 1998).

Çizim-9 Prahistorische Staatssammlung Müzesi'nden Kemer (Kellner, 1991)

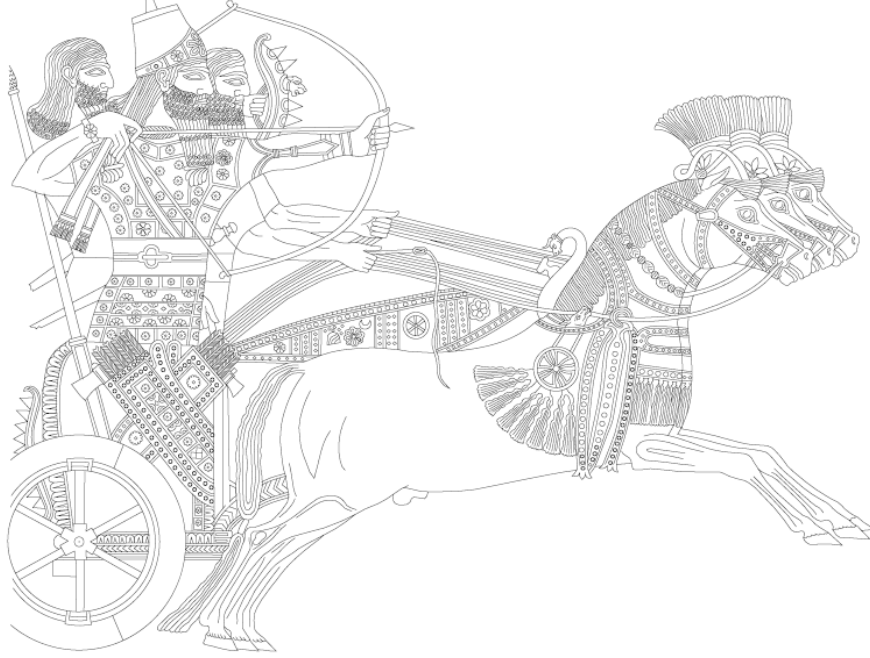

Çizim-10 Ayanis Kalesi Kalkamı (Derin-Çilingiroğlu,2001).

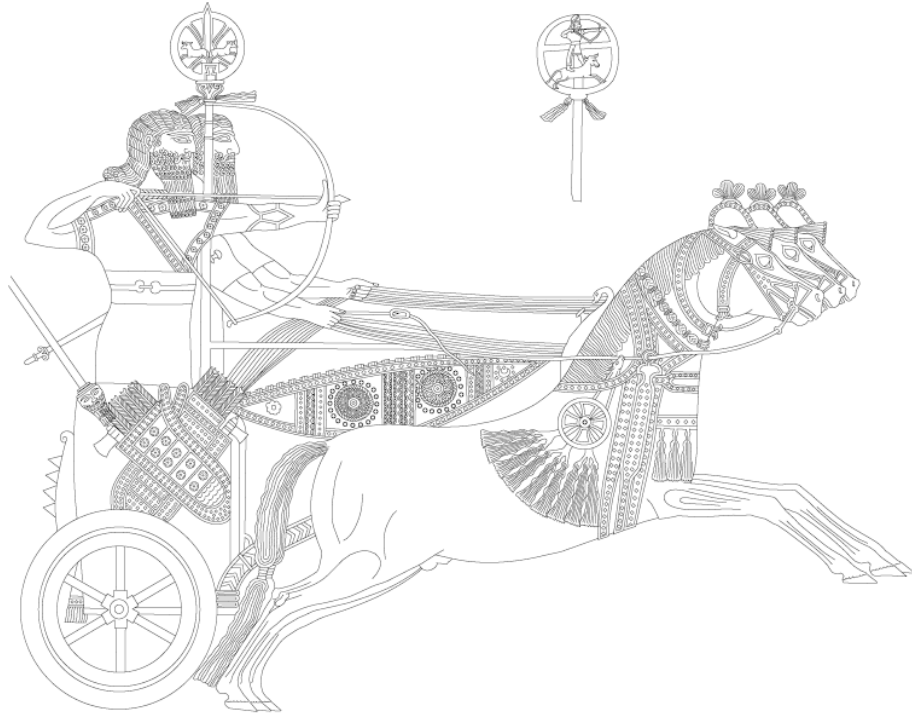

Çizim-11 Prahistorische Staatssammlung Müzesi'nden Migfer (Seidl,2004)

Çizim- 12 Assur Kabartmalarına yansıyan Araba Kalkanları (Layard 1853)

Çizim- 13 Assur Kabartmalarına yansıyan Araba Kalkanları (Layard 1853)

**İÇBATI ANADOLU'DAKİ SEYİTÖMER HÖYÜĞÜ'NÜN
ERKEN TUNÇ ÇAĞ III BİRLEŞİK KAPLARI***

**THE EARLY BRONZE AGE III MULTIPLE POTS FROM THE SEYİTÖMER
HÖYÜK IN THE INLAND WESTERN ANATOLIA**

Asuman KURU**

Özet

İçbatı Anadolu'da yer alan Seyitömer Höyük, bulunduğu konum ile birlikte M.Ö. 3. bin yılda, özellikle Erken Tunç Çağ III'de hem mimarisi hem de diğer buluntuları ile oldukça önemli bir yere sahiptir. Çalışmadaki amacımız, Seyitömer Höyük ETÇ III seramikleri repertuarı içinde bulunan birleşik kapların hem tipolojik hem de kültürel özelliklerini belirterek, Anadolu'da ETÇ yerleşimlerinde ele geçen diğer birleşik kaplarla benzerliklerini ve özgünlüklerini ortaya koymaktır. Yapılan değerlendirmeler neticesinde, anılan kaplar, Batı Anadolu ile Kilikya arasındaki kültürel ve olası ticari ilişkileri yansıtmakta, ayrıca Seyitömer Höyüğü'nün Kervan Yolu güzergâhındaki bir diğer anahtar yerleşim olduğunu vurgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Erken Tunç Çağ, İçbatı Anadolu, Seyitömer Höyük, Birleşik Kaplar

Abstract

Seyitömer Höyük, located in Inland Western Anatolia, it has a very important place with both architecture and other finds especially in the Early Bronze Age III, in the third millennium BC. Our aim in this study is to reveal the similarities and specificities of the multiple pots found in the EBA settlements in Anatolia by specifying both typological and cultural characteristics of the multiple pots in the repertoire of Seyitömer Höyük EB III ceramics. As a result of the assessments, the pots mentioned reflect the cultural and possible commercial relations between Western Anatolia and

---

* Bu çalışma, yazar tarafından Haziran 2016'da, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji bilim dalında tamamlanan doktora tezinin seramik malzemeleri arasında yer alan bir grup seramiğin değerlendirmesini kapsamaktadır. Tez içeriğini oluşturan tüm seramikleri çalışmam konusunda izin veren Prof. Dr. A. Nejat BİLGİN'e ve tez çalışması süresince desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Serap YAYLALI'ya teşekkürlerimi sunarım.

** Dr. Asuman KURU, Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kütahya, Türkiye, asumankuru@gmail.com

Cilicia and also show that Seyitömer Höyük is another key settlement on the Caravan Route.

Key Words: Early Bronze Age, Inland Western Anatolia, Seyitömer Höyük, Multiple Pots

Giriş

Arkeoloji'nin ilk amacı, kaydetmek, tanımlamak ve sınıflamak; geçmiş toplulukların davranışlarını tanımlamak ve bu davranışların nedenlerini anlamaktır. Çanak-çömlek bölgeler arası etkileşimin yansiyabileceği hem en kolay ulaşılabilir/fark edilebilir hem de tercih konusunda sınırların çok daha geniş olduğu buluntuların en başında gelmektedir. Burada bahsedilen sınır beğeni, kullanım amacı, teknik özellikler çerçevesinde çizilebilmektedir. Dolayısıyla kültür bölgeleri üzerinde çalışan tüm araştırmacılar, çanak-çömlek gruplarının dağılım ve yayılımlarını göz önünde bulundurarak değerlendirme yoluna gitmişlerdir. Seyitömer Höyük seramiklerinin bir parçası olan birleşik kaplarla birlikte Erken Tunç Çağ III'de Batı Anadolu ile Kilikya arasındaki kültürel bağın kilit yerleşimlerinden birinin tanımlanmasını sağlayabilme umudundayım.

Seyitömer Höyük, Kütahya İl merkezinin 25 km. kuzeybatısında, Çelikler Seyitömer Linyit İşletmesi rezerv sahası içerisinde, eski Seyitömer Kasabası'nın bulunduğu alanda yer almaktadır. Yaklaşık 150x140 m. ölçülerinde olan höyüğün orijinal yüksekliği 23,5 m.'dir¹. Seyitömer Höyüğü'nün bulunduğu alan Pliosen Dönem bir göl oluşumudur. Tortul kayalar, konglomera, mavi yeşil renkli killi tabaka ve ana kömür damarından oluşmaktadır. Kömür damarının tavanı marndır. Havza genel olarak büyük çapta tektonik hareketlere maruz kalmıştır².

Seyitömer Höyük kazı çalışmalarını Eski ve Yeni Dönem kazıları olarak iki dönemde değerlendirmek mümkündür. Eski Dönem kazıları 1989-1993 yılları arasında Eskişehir ve Afyon Müze Müdürlükleri tarafından sürdürülmüştür. 1989 yılı kazı çalışmaları sonucu, M.S. 3. yüzyıl, M.Ö. 6. yüzyıl, Hellenistik Dönem, Orta Tunç Çağ, Erken Tunç Çağ³; 1990 yılı çalışmalarında, Roma Dönemi, Hellenistik Dönem, Erken Tunç Çağ⁴; 1991 yılı kazılarında Roma Dönemi, Hellenistik Dönem, Klasik Dönem⁵; 1992 yılında, Geç Roma, Hellenistik, Erken Tunç Çağ⁶; 1993 yılında, Roma Dönemi, Hellenistik Dönem, Erken Tunç Çağ⁷ mimari kalıntı ve buluntularla karşılaşmıştır. Yeni Dönem kazıları 2006-2014 yılları arasında Dumlupınar Üniversitesi Arkeoloji Bölüm Başkanı Prof. Dr. A. Nejat BİLGİN başkanlığında ve Dumlupınar Üniversitesi öğretim elemanları tarafından gerçekleştirilmiştir.

Seyitömer Höyük'te 2006-2014 yılları arasında yapılan Yeni Dönem kazılarında ortaya çıkarılan Erken Tunç Çağ tabakasının stratigrafik sonuçları aşağıdaki gibidir⁸:

V.Tabaka (Erken Tunç Çağ: M.Ö. III. Bin)

¹ Bilgen vd., 2011a: 367.

² Aydın, 1991: 191, 192.

³ Aydın, 1991: 194, 195.

⁴ Topbaş, 1992: 12, 13, 15.

⁵ Topbaş, 1993: 2-4.

⁶ Topbaş, 1994: 300.

⁷ İlaslı, 1996: 2, 3.

⁸ Bilgen vd., 2015: iv, v.

V-A: Geç Evre (M.Ö. 2150-2000) Erken Tunç Çağ III

V-B: Orta Evre (M.Ö. 2250-2150) Erken Tunç Çağ III

V-C: Erken Evre (M.Ö. 2350-2250) Erken Tunç Çağ III

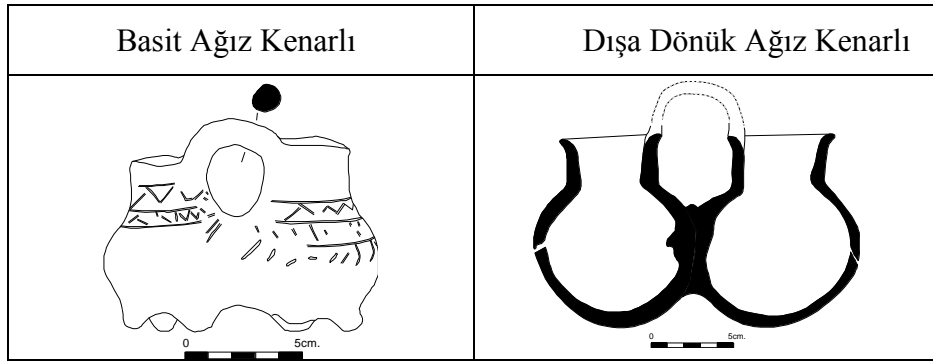
V-D: Erken Tunç Çağ II

1. Birleşik Kapların Form ve Bezeme Özellikleri

Seyitömer Höyük birleşik kapları yedi adet olup, ikili birleşik çömlekler, üçlü birleşik testi ve ikili birleşik tabaktan oluşmaktadır. Söz konusu kapların, tipolojik ve kültürel-ticari ilişkileri değerlendirilerek genel sonuçlara varılabilir.

1.1. İkili Birleşik Çömlekler

İki çömleğin gövdelerinden birleştirilmesiyle şekillendirilmiş olan birleşik kap tipi, içte ağız kenarlarından yukarıda birleşen sepet kulplu olarak üretilmiştir. Basit ağız kenarlı üç ayaklı olan bir örnek dışında diğer örnekler dışa dönük ağız kenarlıdır. Söz konusu gruplar -üç ayaklı hariç- halka ya da yuvarlak diplidir⁹.

Tablo 1: İkili birleşik çömleklerde form çeşitliliği

İkili birleşik çömleklerde yiv, çentik, kazıma ve kabartma bezeme teknikleri uygulanmıştır.

İkili birleşik çömleklerin, yiv ve çentik bezemenin bir arada kullanıldığı örneklerden, bir örnekte, kaplardan birinin dışa bakan yan yüzünde dikey iki adet yiv arasında oluşturulan panelde ikişerli ve üçerli gruplar halinde yana yatık yiv bezeme ve yivlerin çevresinde yatay ve dikey çentik bezemeler ile oluşturulmuş bir bezek grubu vardır. Diğer kabın ön ve arka yüzünde birer adet dikey yiv ve yivlerin her iki yanında yatay alt alta sıralı çentik bezemeler vardır. Aynı kabın dışa bakan yan yüzünde üç adet dikey yiv arasında iki panel oluşturulmuş ve panel içleri üçerli ve altışarlı yana yatık kısa yiv grupları oluşturulup yivlerin çevresinde çentik bezeme sıraları görülür¹⁰ (Fig.1.d).

Diğer örnekte ise ağız kenarının altında bir adet yatay yiv ve yivin altında yan yana sıralı çentik bezeme vardır. Kabın ön ve arka yüzünde, her iki kabın gövde ortasında dikey ve bu dikey yivlerin ortasından başlayan ve kapların birleşim yerinde son bulan yatay birer adet yiv vardır. Yivlerin her iki yanında yatay ve dikey yan yana

⁹ Kuru, 2016: 97.

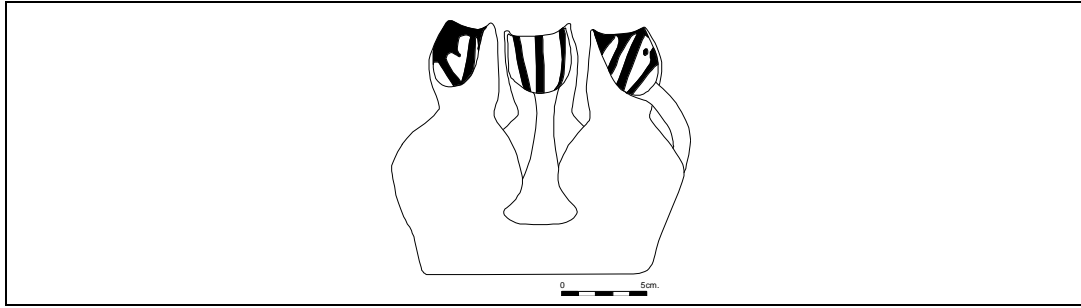
¹⁰ Kuru, 2016: 99.

sıralı çentik bezemeler görülür. Kapların dışa bakan yan yüzlerinde iki dikey yiv arasında dalga bezeme ve çevrelerinde doldurma motifi olarak yatay ve dikey çentik bezeme grubu yer alır. Bu bezemelerin üzeri astarlanmamıştır¹¹ (Fig.1.e).

Kazıma bezeme ve yiv bezemenin birlikte uygulandığı örnekte, kaplardan birinin boyun altı iki panele ayrılmış birinin içi zikzak bezekli diğeri yan yana üç adet dikey yivden oluşan bezeme grubu yer alır. Bu bezeme altında ise yan yana yay şeklinde bezeme vardır. Diğेरinin boyun kısmı iki panele ayrılmış, içleri zikzaklarla bezenmiş olup, bu bezeme altında ise yan yana yay şeklinde bezeme yapılmıştır (Fig.1.b). Kabartma bezemeli örnekte gövde üzerinde boynuz motifi uygulanmıştır¹² (Fig.1.c).

1.2. Üçlü Birleşik Testi

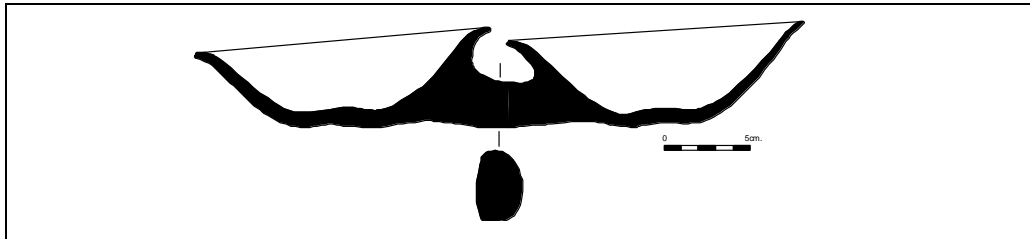
Gaga ağızlı üç testinin alt kısmı, içi boş boru haline getirilmiş hamurun iki açık ucunun birbirine birleştirilmesiyle oluşturulan halka ile birleştirilmiştir. Gagaları ve kulpları aynı yönde olan üç gaga ağızlı testinin ve halkanın iç hazneleri birbiri ile bağlantılı şekilde yapılmıştır. Testiler, kesik gagalı, ağızdan gövdeye bağlanan dairesel kesitli dikey kulplu, dip kısımları ise halka üzerine oturtulmuştur. Üçlü birleşik testide, astar boya bezeme, gaganın iç kısmına akıtılarak bezenmiştir¹³ (Fig.1.f).

Tablo 2: Üçlü Birleşik Tabak formu

1.3. İkili Birleşik Tabak

İki tabak uzunca dörtgen kesitli bir kol ile bağlanarak üretilmiş bir birleşik kap tipidir. Dışa dönük ağız kenarlı derin tabaklar, iç bükey diplidir¹⁴ (Fig.1.g).

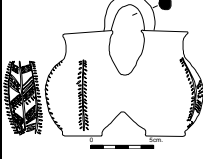

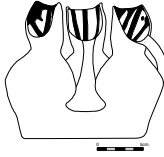
Tablo 3: İkili birleşik tabak formu

¹¹ Kuru, 2016: 99.

¹² Kuru, 2016: 99, 100.

¹³ Kuru, 2016: 97, 98, 100.

¹⁴ Kuru, 2016: 98.

V. TABAKA ETÇ III	Yiv-Çentik	Kazıma-Yiv	Kabartma	Astar Boya
C EVRESİ	-	-		-
B EVRESİ			-	-
A EVRESİ	-	-	-	

Tablo 4: Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III birleşik kaplarının bezeme tekniklerinin evrelere göre dağılımı

2. Birleşik Kapların Hamur ve Yüzey Özellikleri

Birleşik kaplarda hamur içindeki katkı maddelerinde en yoğun kum, mika ve şamotun kullanıldığı görülmektedir. Cidar kalınlıkları 0,7-1,2 cm. arasında değişiklik göstermektedir. İkili birleşik çömleklerde basit ağız kenarlı örnek açık kırmızı, dışa dönük ağız kenarlı grupta pembe, kırmızımsı sarı, açık kırmızı hamur rengindedir. Üçlü birleşik testi açık kırmızı, ikili birleşik tabak örneği ise pembe hamur rengine sahiptir. Birleşik kapların, en yoğun kırmızı ve tonlarında, daha az örnekte pembe renkte hamurlar ile şekillendirildiği anlaşılmaktadır¹⁵.

İkili birleşik çömleklerden basit ağız kenarlı örnek kırmızı, dışa dönük ağız kenarlı grubu %50 kırmızı, %25 kahverengi, %25 açık kırmızı; üçlü birleşik testi örneği kırmızı; ikili birleşik tabak ise kırmızı astar rengindedir¹⁶.

Birleşik kapların astar renklerinde en çok kırmızı ve tonlarının ardından ise daha az oranda kahverenginin uygulandığı görülmektedir.

3. Birleşik Kapların Pişirilme Kaliteleri ve Yapım Teknikleri

İkili birleşik çömlekler, üçlü birleşik testi ve ikili birleşik tabak, özel kullanıma sahip olmasından kaynaklı, tümü iyi pişirilme kalitesine sahiptir. İkili birleşik çömlekler ve üçlü birleşik testi kalıp ile birlikte alınan killerin, dikey şekilde iki gövde parçasının birleştirilmesiyle üretilmiştir. İkili birleşik tabak ise el yapımıdır¹⁷.

¹⁵ Kuru, 2016: 98.

¹⁶ Kuru, 2016: 99.

¹⁷ Kuru, 2016: 100, 101.

Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III seramikleri arasındaki birleşik kapların, alt gruplar ile birlikte evrelere dayalı dağılımları incelenerek, ikili birleşik çömlekler %60 oranında V-B Evresi, %20 oranında V-A Evresi, %20 oranında V-C Evresi'nde; üçlü birleşik testi V-A Evresi'nde; ikili birleşik tabak V-B Evresi'nde kullanım gördüğü anlaşılmaktadır. Birleşik kapların en yoğun kullanım gördüğü evrenin orta evre V-B olduğu görülmektedir. Dini yapının ve saray yapısının birlikte yer aldığı evre olan V-B Evresi'nde anılan kapların sayısının artışıdaki neden olarak, yönetim etkisinin ve dini inanışların üretimi yönlendirmiş olabileceği gösterilebilir¹⁸.

4. Birleşik Kapların Buluntu Konumları

Seyitömer Höyüğü'nün geç evresi olan V-A Evresi'nde 26 no.lu mekânda kuzey alanda ele geçen **birleşik kap** (Fig.1.f) ile birlikte aynı mekân içinde doğuda (iki) çanak, kuzeydoğuda (dört) testi, (iki) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) çömlek; ocak çevresinde (bir) küp; kuzeyde (üç) kapak, (iki) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı); kuzeybatıda (bir) kapak, (bir) çömlek; güneyde (dört) çanak, (iki) küp, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı) tespit edilmiştir¹⁹. Söz konusu mekânın depo olarak kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. V-A Evresi'nde ele geçen diğer **birleşik kap** (Fig.1.a) herhangi bir mekân buluntusu olmayıp, L-12 plankaresinin doğusunda tespit edilmiştir.

Orta Evre V-B Evresi'nde höyüğün merkezinde konumlandırılmış tapınak kompleksi olarak adlandırılan ve dört odadan oluşan yapıda **birleşik kap** (Fig.1.g) ana oda içinde kuzeydoğu köşesinde yer almakta olup anılan kap ile birlikte kuzeydoğuda (üç) rhyton, (iki) çanak, (iki) testi, (üç) testi-libasyon kabı; kuzeybatı köşede (bir) küp; kapı eşiğinde (bir) çanak; ön oda içinde seki üzerinde (bir) çanak, (bir) kapak yer almaktadır²⁰.

V-B Evresi'nde yönetici sınıfı yansıtan saray yapısında depo mekânlarından 51 no.lu mekânda (ana mekân), A odasında batıda (yedi) çanak, (iki) küp; doğuda (beş) çanak; güneydoğuda (yirmi iki) çanak, (bir) küp, (dört) testi; platform üzeri (bir) çömlek, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) tankard; kuzeydoğuda (beş) tabak, (yedi) çanak; ocak önünde (üç) çanak, (iki) testi; B odasında kuzeyde (altı) tabak, (üç) çanak, (iki) testi, (iki) minyatür kap, (bir) küp, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) **birleşik kap** (Fig.1.d) yer almaktadır²¹. Diğer bir depo mekânı olan 53 no.lu mekânda, kuzeybatıda (dört) çanak, (bir) kapak; kuzeyde (üç) çanak, (iki) testi, (iki) küp, (bir) üç ayaklı çömlek (pişirme kabı), (bir) **birleşik kap** (Fig.1.e), (bir) minyatür kap, (bir) kapak; kuzeydoğuda (yedi) çanak, (bir) küp, (bir) çömlek; doğuda (dört) çanak, (üç) testi, (bir) küp; güneydoğuda (on) çanak, (iki) kapak, (iki) küp, (bir) testi ele geçmiştir²².

V-B Evresi'nde mekân buluntusu olmayan bir diğer **birleşik kap** (Fig.1.b) ise K-10 plankaresinde ele geçmiştir. V-C Evresi'nde ele geçen **birleşik kap** (Fig.1.c) ise K-11 plankaresinde tespit edilmiştir.

¹⁸ Kuru, 2016: 101.

¹⁹ Bilgen vd., 2011b: 482, 483.

²⁰ Bilgen vd., 2013: 105-107.

²¹ Bilgen vd., 2011b: 536-538.

²² Bilgen vd., 2011b: 544-546.

Değerlendirme

Erken Tunç Çağ III kapları arasında az sayıda örneklere sahip olan ve Seyitömer Höyük'te üç alt gruba ayrılan birleşik kapların, daha çok ritüellerde kullanılmış olabileceği düşünülmektedir. Üçlü birleşik testi (*Fig.1.f*) ve ikili birleşik tabağın (*Fig.1.g*) yakın benzerlerinin olmaması, Batı Anadolu Erken Tunç Çağı'nın özgün kapları olduğunu göstermektedir.

İkili birleşik çömleklerin (*Fig.1.a, b*) benzeri: iki ayaklı olarak Troya'da²³ (V. Şehir) ve Gözlükule'de²⁴ bulunmaktadır. Ancak birleşik kaplar Beycesultan'da 3a döneminde, ikili birleşik çanak²⁵ ve 3b döneminde üçlü birleşik çanak²⁶ şeklindedir. İkili birleşik testi örneği Troya'da²⁷ (II. Şehir) mevcuttur. Alt kısmı dairesel, üçlü birleşik bardak Troya'da²⁸ (IV. Şehir) bulunmaktadır. İkili birleşik tabak, sadece kapların alt kısımlarından eklentilerle birleştirilmesi özelliği ile Çeşme-Bağlararası'ndaki üçlü birleşik çanak²⁹ ile benzerdir. Ayrıca Karataş-Semayük'teki ikili birleşik çanak³⁰, iki kap arasındaki tek kulp özelliği ile ikili birleşik çömlekler ile benzeşmektedir. Aphrodisias Müzesi'ndeki Karahisar buluntuları arasında yer alan ikili ve üçlü birleşik kaplar³¹ da Batı Anadolu'nun önemli birleşik kapları olarak bilinmektedir (*Harita 1*).

Seyitömer Höyüğü diğer Batı Anadolu yerleşimlerinden ayıran önemli unsurlar arasında ilk sırayı alabilecek özelliği, kalıp yapımı tekniğinin seramiklerin üretiminde kullanılmış olmasıdır. Sözü edilen teknik, çömlekler, testiler, birleşik kaplar, libasyon kapları ve rhytonların üretiminde uygulanan yapım tekniğini oluşturmaktadır. Bu seramikler, küresel gövdeli olmalarından ötürü, iki gövde parçasına ait kilin kalıplardan alınarak, birleştirilmesi ile üretilmişlerdir. Dolayısıyla kalıp yapımı tekniğinin³² uygulandığı kapların küresel gövdeye sahip oldukları tespit edilmiştir.

İnsanların ve materyal kültürün birbirini ortaklaşa ürettiği düşüncesinden³³ hareketle, Seyitömer Höyük ETÇ III seramiklerinin, yerleşimin toplumsal kimliğini yansıttığını düşünebiliriz. Buradan yola çıkarak, yerleşimde nitelik ve nicelik açısından en yoğun üretimi gerçekleştirilmiş materyalin seramik olması dolayısıyla, diğer yerleşimler arasında kültürel kimliğini seramikler yolu ile ortaya koymuş olduğu anlaşılmaktadır.

Erken Tunç Çağ III'teki "Büyük Kervan Yolu" olarak adlandırılan güzergâhın³⁴ Kilikya ile Kuzeybatı Anadolu arasındaki, Gözlükule, Seyitömer ve Troya gibi anahtar yerleşimlerden biri olduğu öne sürülen Küllüoba³⁵, yerleşimdeki özellikle çark yapımı seramikler (depas, tankard, A2 tabağı, Suriye şişesi, amphora) ile söz konusu

²³ Schliemann, 1881: 582, No.1332.

²⁴ Goldman, 1956: Pl.278.622.

²⁵ Lloyd-Mellaart, 1962: Fig. P.52.19

²⁶ Lloyd-Mellaart, 1962: Fig. P.67.5A.

²⁷ Schliemann, 1881: 294, No.161.

²⁸ Schliemann, 1881: 540, No.1110.

²⁹ Şahoğlu vd., 2014: 185, Çiz.5b.

³⁰ Mellink-Angel, 1966: Pl.61, Fig.30.

³¹ Yaylalı-Akdeniz, 2002: Lev.12, Fig.38, 39, 40.

³² Seyitömer Höyük'teki kalıp yapımı seramikler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Sandalcı-Bilgen, 2015.

³³ Hodder-Hutson, 2010: 15.

³⁴ Efe, 2007: 47-64.

³⁵ Efe, 2004a: 96; Efe-Ay-Efe, 2007: 258.

güzergâhın önemli kolonilerinden birini oluşturmaktadır. Küllüoba'ya ortalama 80 km. mesafedeki Seyitömer Höyüğü'nün penceresinden "Büyük Kervan Yolu" önerisine baktığımızda ise çark yapımı seramikler bağlamında sadece depas³⁶ ve tankardları görebiliyoruz. Bu bağlamda, Seyitömer Höyüğü önemli kolonilerden biri olarak ön plana çıkaran seramik grubunun depas ile tankardların yanı sıra ritüel kaplar arasında yer alan ve söz konusu yolun bir diğer önemli yerleşimi olan Gözlükule'de de bulunan, birleşik kapların da bu ticaret ağında ayrıcalıklı bir yere sahip olduğu önerilebilmektedir. Kilikya ile Troya arasındaki kara bağlantısının geçiş/kesişme noktasında yer alan Seyitömer Höyüğü'nün konum ve ilişki bağları, Batı Anadolu'nun kuzeybatı kısmında yer alması dolayısıyla kara yolu ile gerçekleştirilen olası ticari faaliyetlerin güzergâhı üzerindeki önemli bir merkez olduğunu göstermektedir.

Erken ETÇ III'de uzak bölgelerarası ticaretin daha yoğun yaşandığı vurgulanmakta ve yerel özelliklerin ortadan kalkmaya başladığı düşünülmektedir. Bu dönemdeki Büyük Kervan Yolu'nun³⁷ izlerinin Küllüoba yerleşiminde net bir şekilde görüldüğü önerilmektedir. Söz konusu yerleşimde ele geçen çark yapımı yalın çanak çömlek ve Suriye şişesi taklitleri ile ayak şeklindeki mühürler Kilikya yönünden gelen etkileri göstermektedir³⁸. Troya ve Gözlükule arasındaki bağlantının büyük bir ihtimalle kara üzerinden olduğu³⁹ fikrinden yola çıkarak, Seyitömer Höyük coğrafi olarak, Batı Anadolu ile Kilikya, Batı Anadolu ile Orta Anadolu arasında geçiş noktası olması dolayısıyla, önemli bir istasyon/koloni olabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Batı Anadolu koloni yerleşmesi olarak adlandırılan Kanlıgeçit⁴⁰, bu ticari ve kültürel ilişkilerin Trakya'ya kadar ulaşmış olabileceğini göstermektedir.

Bu noktada, Seyitömer Höyük, Batı Anadolu Erken Tunç Çağ'ında hem konumu hem de buluntuları ile oldukça önemli bir anahtar yerleşimdir ve Batı Anadolu'da dönemin coğrafi ve kültürel bakımdan stratejik noktasında yer alan olasılıkla merkezi bir koloni idi.

---

³⁶ Bilgen-Kuru, 2016: 1-23.

³⁷ Efe, 2007: 47-64.

³⁸ Efe, 2004b: 21, 22.

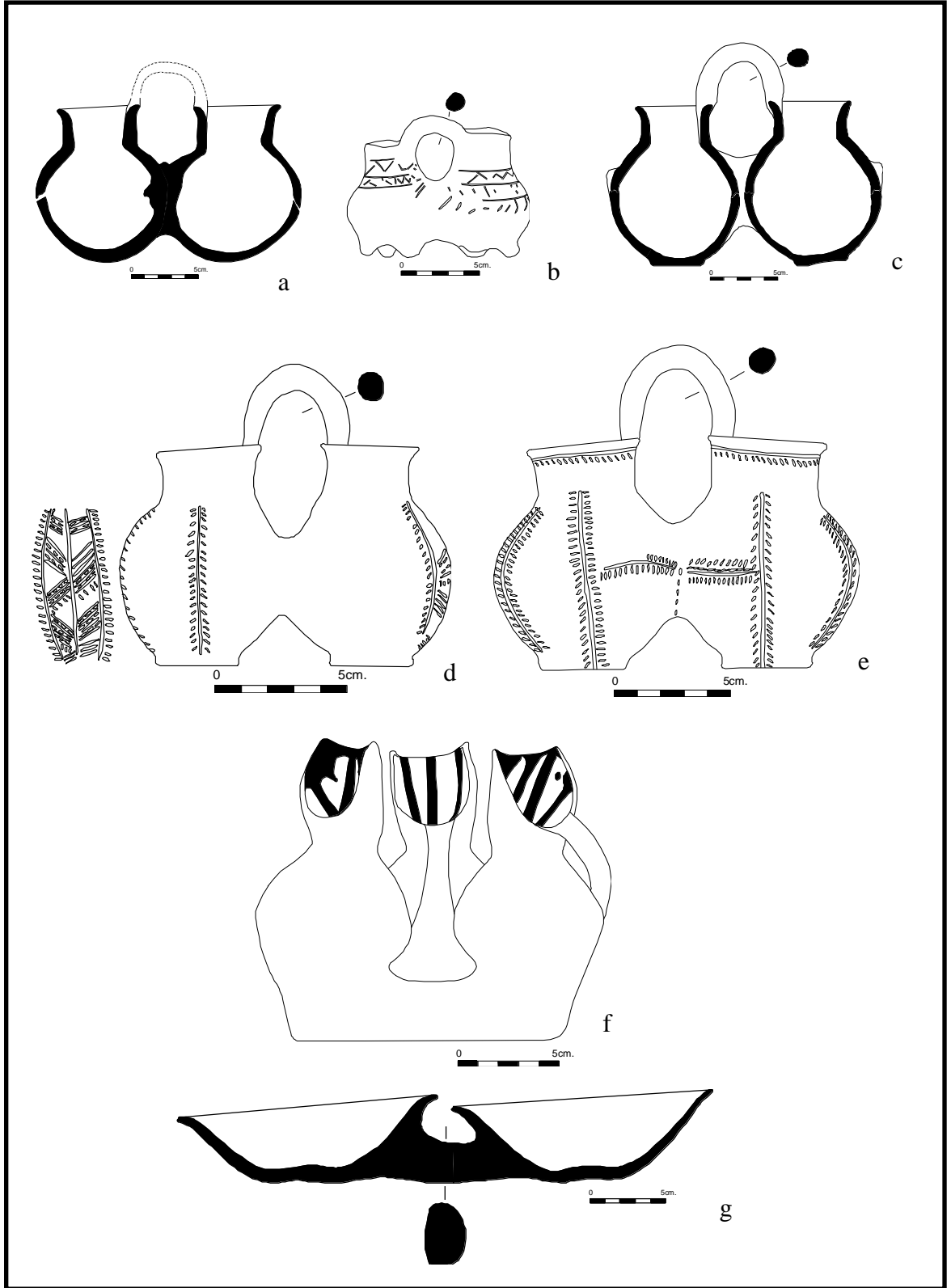
³⁹ Schachner-Schachner, 1995: 311.

⁴⁰ Özdoğan, 1997: 10; Özdoğan vd., 1998: 135.

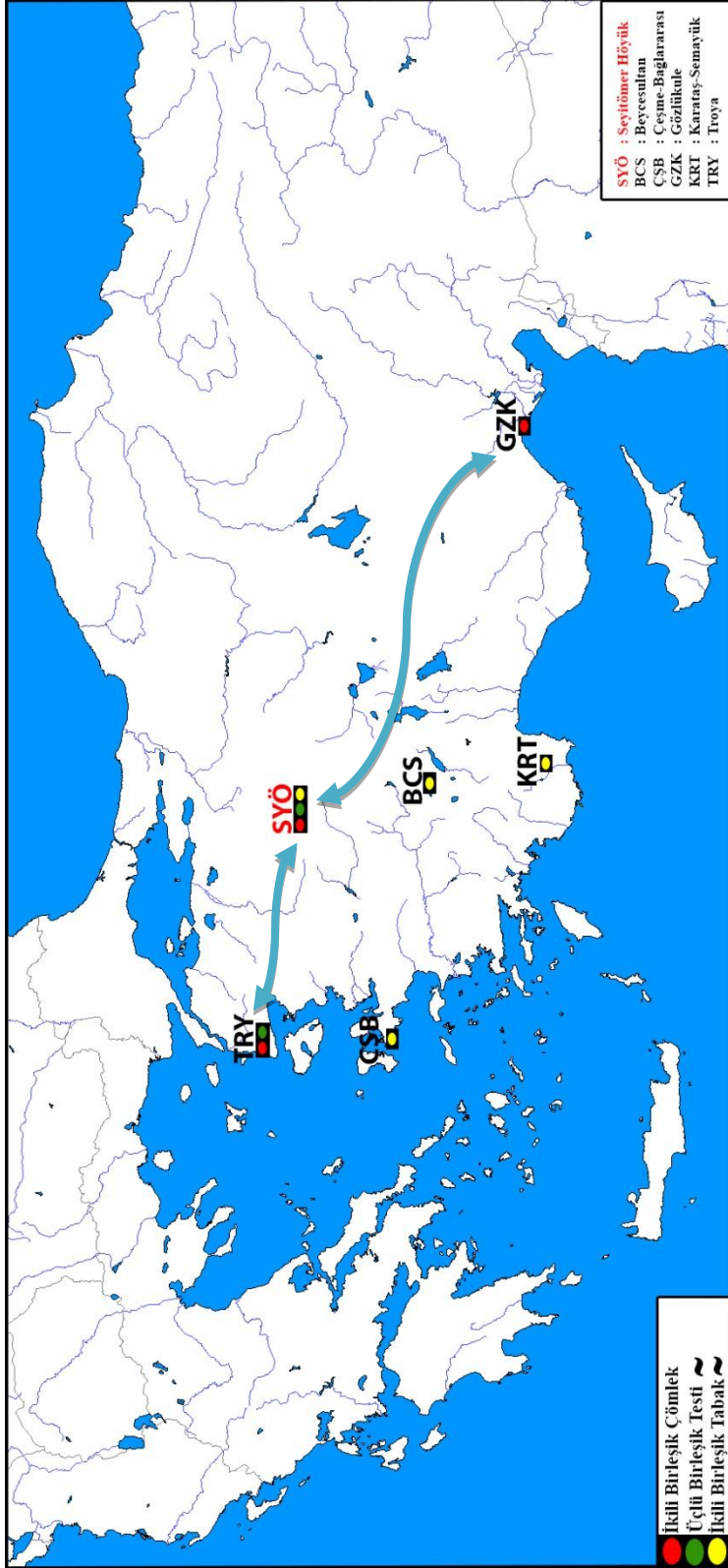
KAYNAKÇA

- AYDIN, N. 1991, "Seyitömer Höyük Kurtarma Kazısı 1989", *I. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 191-204.
- BİLGİN, A.N.-COŞKUN, G.-BİLGİN, Z.-YÜZBAŞIOĞLU, N.-KURU, A. 2011a, "Seyitömer Höyüğü 2009 Yılı Kazısı", *32. KST, I. Cilt*, Ankara, 367-380.
- BİLGİN, A.N.-COŞKUN, G.- KURU, A.- YÜZBAŞIOĞLU, N.-SİLEK, S.-ÇIRAKOĞLU, S.- ÖZCAN, F.Ç.-AKALIN, M. B.-DİKMEN. 2011b, "Seyitömer Projesi 2010 Yılı Kazı Sonuç Raporu", A. N. Bilgen (Ed.), *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2006-2010)*, Kütahya, 373-571.
- BİLGİN, A.N.-COŞKUN, G.-BİLGİN, Z.-ÜNAN, N.-SİLEK, S.-ÇIRAKOĞLU, S.-ÖZCAN, F.Ç.-KURU, A.-KUZU, Z.-AKALIN, M. B.-DİKMEN, B. 2013, "Seyitömer Höyük 2011 Kazı Raporu", A. N. Bilgen (Ed.), *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2011-2012)*, Kütahya, 1-199.
- BİLGİN, A.N.-COŞKUN, G.-COŞKUN-ÇEVİRİCİ, F.-ÖZBAY, F.-BİLGİN, Z.-ÇIRAKOĞLU, S.- KURU, A.-ÖZCAN, F.Ç.-ERDİNÇ, Z.-AKALIN, M. B.-DİKMEN, B. 2015, "2014 Yılı Kazı Raporu", A. N. Bilgen (Ed.), *Seyitömer Höyük Kazısı Ön Raporu (2013-2014)*, Kütahya, 1-357.
- BİLGİN, A.N.-KURU, A. 2016, "A Group of Depas Amphikypellon from Seyitömer Mound", *Anadolu/Anatolia 41*, 1-23.
- EFE, T. 2004a, "Pottery Distribution within the Early Bronze Age of Western Anatolia and its Implications Upon Cultural, Political (and Ethnic ?) Entities", M. Özbaşaran, O. Tanındı ve A. Boratav (Ed.), *Güven Arsebük İçin Armağan Yazıları*, 87-103.
- EFE, T. 2004b, "Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu'nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili", *Colloquium Anatolicum III*, 15-29.
- EFE, T. 2007, "The Theories of the "Great Caravan Route" Between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia", *Anatolian Studies 57*: 47-64.
- EFE, T.- AY-EFE, D. Ş. M. 2007, "The Küllüoba Excavations and the Cultural/Political Development of Western Anatolia Before the Second Millennium BC", M. Alparslan, M. Doğan-Alparslan, H. Peker (Ed.), *Belkıs Dinçol ve Ali Dinçol'a Armağan*, 251-267.
- GOLDMANN, H. 1956, *Excavations at Gözli Kule, Tarsus, Volume II-Plates, From the Neolithic through the Bronze Age*, Princeton, New Jersey.
- HODDER, I.-HUTSON, S. 2010, *Geçmiş Okumak: Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar*, (Çev. B. Toprak ve E. Rona), Cambridge University.
- İLASLI, A. 1996, "Seyitömer Höyüğü 1993 Yılı Kurtarma Kazısı", *VI. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, 1-20.
- KURU, A. 2016, *Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III Seramiği'nin Batı Anadolu Erken Tunç Çağı'na Katkıları*, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Aydın.
- LLOYD, S.-MELLAART, J. 1962, *Beycesultan Vol. I, The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, London.

- MELLINK, M. J.-ANGEL J. L. 1966, "Excavation at Karataş-Semayük in Lycia", 1965, *American Journal of Archaeology*, Vol.70, No.3, 245-257.
- ÖZDOĞAN, M. 1997, "Kırklareli Kazıları (Aşağıpınar ve Kanlıgeçit Höyükleri)", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı 77, 2-11.
- ÖZDOĞAN, M.-PARZINGER, H.-KARUL, N. 1998, "Kırklareli Höyüğü 1996 Yılı Kazısı", *XIX. KST*, 1 Cilt, 123-149.
- SANDALCI, S.-BİLGİN, Z. 2015, "Unique Mould Technique for Ceramic Production in Early Bronze Age Level of Seyitömer Mound", *3. International Symposium on Traditional Kütahyaware and 1. Eurasia Ceramics Congress*, 6-8 October 2010.
- SCHACHNER, Ş.-SCHACHNER, A. 1995, "Ürgüp ve Nevşehir Müzelerindeki Depas Amphikypellon ve Tankart Tipli Kaplar ve Düşündürdükleri", A. Erkanal, H. Erkanal, H.Hüryılmaz, A. T. Ökse, N. Çınardalı, S. Günel, H. Tekin, B. Uysal, D. Yalçıklı (Ed.), *Eski Yakın Doğu Kültürleri Üzerine İncelemeler, İ. Metin Akyurt-Bahattin Devam Anı Kitabı*, İstanbul, 307-316.
- SCHLIEMANN, H. 1881, *Ilios, the City and Country the Trojans*, New York.
- ŞAHOĞLU, V.-BÖYÜKULUSOY, Ü. Ç.-ERBİL, Y. H.-ERKANAL, H.-TUĞCU, İ. 2014, "2012 Yılı Çeşme-Bağlararası Kazıları", *Anadolu/Anatolia* 40, 179-194.
- TOPBAŞ, A., 1992, "Kütahya Seyitömer Höyüğü 1990 Yılı Kurtarma Kazısı", *II. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 11-34.
- TOPBAŞ, A., 1993, "Seyitömer Höyüğü 1991 Yılı Kurtarma Kazısı", *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Efes, 1-30.
- TOPBAŞ, A., 1994, "Seyitömer Höyüğü 1992 Yılı Kurtarma Kazısı", *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Marmaris, 297-310.
- YAYLALI, S.-AKDENİZ, E. 2002, "Aphrodisias Müzesi'ndeki Karahisar Buluntuları", *OLBA VI*, 1-39.

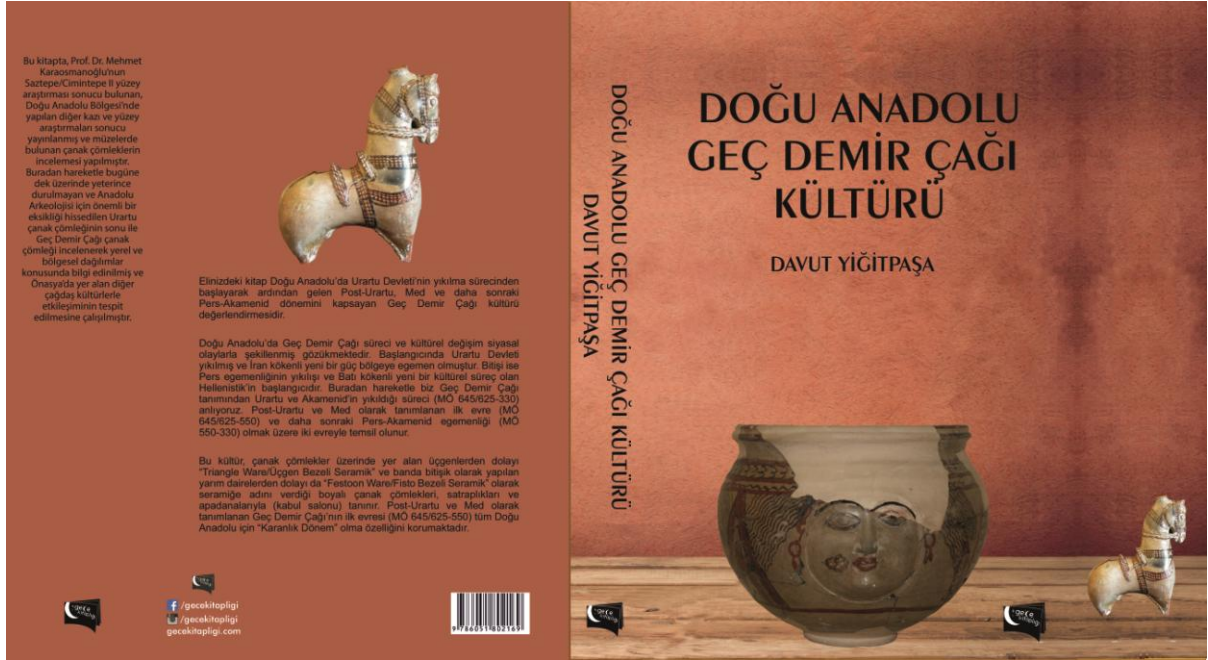

Figür 1: İkili birleşik çömler (a-e), üçlü birleşik testi (f), ikili birleşik tabak (g), (Seytömer Höyük kazı arşivi- FreeHand Çizimi: Asuman Kuru)

Harita 1 : Seyitömer Höyük Erken Tunç Çağ III Birleşik Kaplarının Diğer Yerleşimdeki Örneklerle Benzerlik Dağılımı

KİTAP TANITIMI / BOOK REVIEW

DAVUT YİĞİTPAŞA, DOĞU ANADOLU GEÇ DEMİR ÇAĞI KÜLTÜRÜ

Doğukan DURTAŞ*

Davut Yiğitpaşa, Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü, Gece Kitaplığı, 2016. 484 sayfa, 10 Harita, 34 Çizim, 10 Tablo, 66 Grafik, 115 Levha, 192 Resim, 10 Figür.

Doğu Anadolu'da Geç Demir Çağ Urartu ve Akamenid Krallıkları'nın yıkıldığı tarihleri kapsayan (M.Ö. 645/625-330) dönem olarak değerlendirilmekle birlikte iki evreye ayrılmaktadır. MÖ 645/625-550 yıllarına tarihlendirilen ilk evre (GDÇ1) Post-Urartu ve Med olarak, M.Ö. 550-330 yıllarına tarihlendirilen ikinci evre (GDÇ2) ise Pers-Akamenid egemenliği olarak tanımlanmaktadır. Elinizdeki çalışma "Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (M.Ö. 6.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği" adlı doktora tezinin geliştirilerek düzenlenmiş halidir. Bu çalışmada da Urartu Devleti'nin yıkılmasından itibaren Akamenid dönemini kapsayan süreçte ortaya çıkan çanak çömlek incelenip yayılım ve gelişim süreci hakkında bilgi verilmiştir.

* Master Öğrencisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kurupelit/SAMSUN, dogukandurtas@gmail.com

E- mail:

Kitapta bu güne dek üzerinde pek durulmamış ve Anadolu Arkeolojisi için önemli bir eksikliği hissedilen Urartu çanak çömleğinin sonu ile Geç Demir Çağı çanak çömleği incelenerek yerel ve bölgesel dağılımlar konusunda bilgi verilmiş ve Önasya’da yer alan diğer çağdaş kültürlerle etkileşimi tespit edilmiştir. Çalışılan malzemeyi arkeolojik kazılarda ele geçen seramikler, bölge müzelerindeki GDC seramikleri ve yayınlanmış malzemeler oluşturmakla birlikte dönemin seramik repertuarının bilinen tüm formları ele alınmıştır. Toplam 11 bölümden oluşan bu kitapta bölümler de kendi içinde alt başlıklara ayrılarak ele alınan konu detaylandırılmıştır.

Birinci bölüm “Giriş” ana başlığı altında coğrafi konum, topoğrafya, iklim ve bitki örtüsü hakkında bilgi vermekle birlikte konuyla ilgili araştırmaların tarihçesi ve kronoloji de ele alınmıştır.

İkinci bölüm M.Ö. 7.-4. Y.Y.’da Doğu Anadolu Bölgesi’nin siyasi yapısını incelemektedir. Bu bölüm siyasal yapının daha iyi anlaşılabilmesi için iki alt başlıkta incelenmiştir. Bu alt başlıklarda M.Ö. 7. Y.Y.’da Urartu Devleti’nin yıkılışı, M.Ö. 6.-4. Y.Y.’larda ise Akamenid İmparatorluğu’nun kuruluşundan sonuna kadar olan değişim süreci ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde “Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (M.Ö. 7.-4. Y.Y.) Çanak Çömleği” ana başlığı altında, çalışılan malzemenin yapısal özellikleri incelenmiş ve tanımlanmış, stratigrafi ve kronoloji tartışmaları ele alınmıştır ayrıca mal grupları, formlar ve bezemeler alt başlıklara ayrılarak detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bölgedeki GDC seramiği, yüzey işlemleri, teknik ve form açısından Urartu çanak çömleğinden oldukça farklıdır, ortaya çıkan bu malzeme yeni bir kültürü temsil etmektedir ancak Urartu Devleti’nin yıkılışı ve Akamenidler’le birlikte boyalı çanak çömleğin ortaya çıktığı dönem arasındaki arkeolojik veriler oldukça azdır. Urartu’nun monokrom, parlak kırmızı astarlı seramiğinin yerini kalın krem astarlı, monokrom ve polikrom boyalı, farklı formlara sahip yeni bir çanak çömlek türü almıştır. Krem, pembe-devetüyü, kahverengi ya da kırmızı malların üzerine sürülen krem renkte kalın bir astar, GDC seramiğinin karakteristik özelliklerinden biridir. Seramiğin temel karakterini üçgen ve fisto boya bezemeler oluşturmaktadır. Çanak çömlekler üzerinde yer alan asılı üçgenlerden dolayı “Triangle Ware”/Üçgen Bezeli Seramik ve banda bitişik olarak yapılan yarım dairelerden dolayı da “Festoon Ware”/Fisto Bezeli Seramik seramiğe adını vermiştir. Bezemeler monokrom, bikrom ve polikromdur, özenilerek yapılmış olan, yüzeyleri parlak ve pürüzsüz, ince cidarlı “Omphalos Phiale”/Hamam tasları da bilinen formlar arasındadır ayrıca “Tulip Bowl”/Lale Formlu Çanak olarak adlandırılan kaliteli bir işçiliğin ürünü olan kapların yüzeylerinde çark izleri görülmemektedir. Doğu Anadolu Bölgesi çanak çömlekleri, “Non-Klasik Triangle Ware”/Klasik Olmayan/Batı Üçgen Bezeli Seramik grubuna girmektedir. Bunun yanında, gerek teknik gerekse biçim anlayışından yola çıkılarak Malatya-Elazığ Bölümü, Kuzeydoğu Anadolu Kuşağı ve Van Gölü Havzası’nda yerel farklılıkların olduğu tespit edilmiştir. Bu duruma ek olarak bölgeye komşu Kuzeybatı İran, Güney Kafkasya, Orta Karadeniz ve Orta Anadolu kültür birliği oluşturmakla birlikte bazı bezeme özellikleri, yüzey işlemleri ve kap tiplerinin bölgeden bölgeye farklılıklar taşıdıkları belirtilmiştir. Kronoloji konusuna bölgede araştırma yapan birçok değerli bilim insanının değinmiş olmasına rağmen eldeki verilerin azlığı net bir sonuca varılması için yeterli gelmemektedir. Höyüklerde karışık bir stratigrafinin oluşu, mimarinin olmayışı ve yüzey araştırması üzerine temellenmiş tespitlerin hipotetik olarak doğru olsa bile söz konusu arkeolojik verilerin eksiliğinden dolayı doğru olamayacağı belirtilmektedir. Bu nedenle Post-Urartu ve Med olarak tanımlanan GDC’nin bu ilk evresi (M.Ö 645/625-550) tüm Doğu

Anadolu için “Karanlık Dönem” olma özelliğini korumaktadır. Urartu çanak çömlek repertuarında görülmeyen boyalı çanak çömlek ise Akamenid dönemine tarihlendirilmektedir. “Çanak Çömlek İncelemesi” alt başlığı altında GDÇ seramiği astar özelliklerine göre Kahverengi-Kiremit Mal, Krem Hamurlu Mal (Hamurun Renginde Astarlı Mal), Krem Astarlı Mal, Kiremit Astarlı Mal, Gri Astarlı Mal ve Siyah Astarlı Mal olmak üzere 6 gruba ayrılmıştır. Yine bu bölümde “Tipoloji” alt başlığı altında kap formları ve üzerlerindeki bezemeler detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde üzerinde çalışılan 951 adet çanak çömleğin sayısal veriler ışığında genel bir değerlendirmesi yapılarak istatistiksel dağılımı verilmiştir.

Beşinci bölümde M.Ö. 6.-4. Y.Y. tarihleri arasındaki Doğu Anadolu Geç Demir Çağı çanak çömleğinin bölge ile sınır oluşturan alanlardaki çağdaş yerleşmeler ve bunlar arasındaki olası kültür ilişkileri ortaya konmaya çalışılmıştır. Çalışılan malzemenin yayılım alanına bakıldığında Akamenidler’in siyasi varlığını gösterdiği coğrafyada görüldüğü tespit edilmiş ve bu bağlamda bölgeye komşu olan Kuzeybatı İran, Orta Anadolu, Orta Karadeniz, Güneydoğu Anadolu ve Kafkasya bölgeleri ile olan etkileşim irdelenmiştir.

Altıncı bölümde “Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Merkezleri” ana başlığı altında malzemenin buluntu yerleri ele alınmıştır, bu bölümde Malatya-Elazığ Bölümü, Kuzeydoğu Anadolu Kuşağı ve Vangölü Havzası olmak üzere farklı kültür bölgelerini temsil eden üç alt başlıkla birlikte buluntu yeri bilinmeyen (müzedekiler) malzeme incelenmiştir.

Yedinci bölümde “Mimari” ana başlığı altında apadanaların tanımı ve işlevi ele alınarak Pers ve Anadolu apadanalarından örneklere yer verilmiştir. Apadana İran kökenli bir kelime olup ilk kez I. Darius’un (M.Ö. 522-486) Susa’daki sarayında bulunmuş olan çivi yazılı tabletler üzerinde karşılaşılmıştır. Çok direkli çadır anlamına gelen apadana, genel anlamı ile çatısı sütunlarla taşınan kabul ya da toplantı salonu olarak değerlendirilmektedir bu bağlamda Anadolu’da yer alan Boğazköy (Hattuşa) Apadanası (D Yapısı), Kerkenes Dağı Apadanası, Erzincan-Altın-tepe Apadanası ve Nevşehir-Emek Apadanası örnekleri incelenmiştir.

Sonuç kısmında Geç Demir Çağı’nda ortaya çıkan yeni çanak çömleğin yayılımının Akamenidler’in geniş bir coğrafyada sahip oldukları egemenlik ile bağlantılı olduğu dile getirilmiştir, çanak çömlek üzerinde yapılan değerlendirmeler sonucunda 13 ana form grubu, 48 farklı bezeme ve astar özelliklerine göre 6 mal grubu tespit edilmiştir. Coğrafi yapısı ve iklim özellikleri dikkate alındığında Doğu Anadolu Bölgesi hemen her kısmında aynı özelliği taşısa da coğrafi anlamda ve bunun yansıması olarak kültürel anlamda 3 alt bölgeye ayrılarak incelenmiştir. Yerel olarak bazı farklılıklar gösterse de detaylı olarak incelendiğinde malzemenin bu geniş coğrafyada birlik ve bütünlük sağladığı, yerel üretim farklılıklarının çok fazla olmadığı belirtilmiştir. Bezeme ve form ilişkisi açısından değerlendirildiğinde Doğu Anadolu GDÇ seramiklerinde yer alan boya bezemenin, uygulandığı kapların form ve işlevleri ile doğrudan ilişkili olduğu gözlemlenmiştir. Konu üzerinde birçok bilim insanının yaptığı araştırmalar ve eldeki malzemenin incelenmesi sonucunda “Triangle Ware”/Üçgen Bezeli Seramik’in Akamenid dönemine tarihlenmesi gerektiği önerilmiştir. Ayrıca kökene dair yapılan araştırmalar stratigrafinin takip edilebileceği arkeolojik verilerin noksanlığından dolayı hipotetik olarak değerlendirilip Akamenid İmparatorluğu’nun kurulmasıyla, yeni kültür ile birlikte İran’da ortaya çıkmış olabileceğinin daha muhtemel olduğu belirtilmiştir.

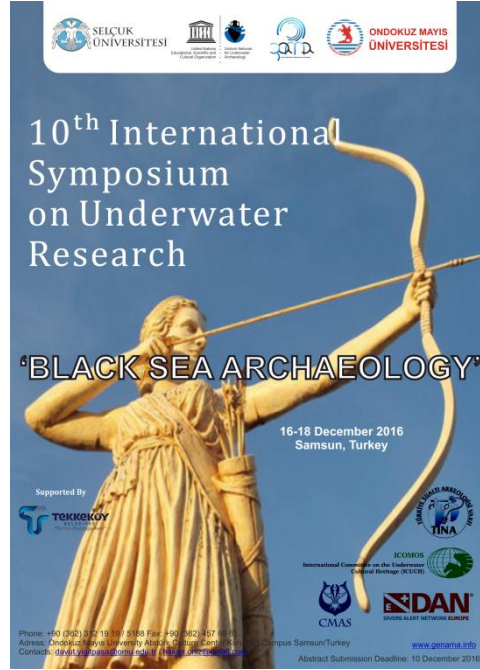
Doğu Anadolu'da yapılan arkeolojik kazılarda ve yüzey araştırmalarında çok sayıda GDÇ seramiği ele geçmiş olmasına rağmen, bu güne kadar bunların tümünü ele alan herhangi bir çalışma yapılmamıştır. Bu bağlamda "Doğu Anadolu Geç Demir Çağı Kültürü" adlı kitap konuyla ilgili yapılmış en geniş kapsamlı çalışma olması ile de önem teşkil etmektedir.

Uluslararası Amisos Dergisi

Journal of International Amisos

Yıl/Year: 2016 ♦ Cilt/Volume: 1 ♦ Sayı/Issue: 1, s. 151-153

HABER / NEWS

**“INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON UNDERWATER RESEARCH (ISUR),
“BLACK SEA ARCHAEOLOGY”**

Davut YİĞİTPAŞA*

Akın TEMÜR**

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Davut YİĞİTPAŞA ile Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü Öğretim Üyesi Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖNİZ (ICOMOS-ICUCH/UNESCO U.U.A. NETWORK) birlikte, her yıl farklı ülkelerde yapılan “International Symposium on

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kurupelit Kampüsü 55139-SAMSUN. E-mail: davut.yigitpasa@omu.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kurupelit/SAMSUN, E-mail: akintemur@yahoo.com

Underwater Research (ISUR)” bu yıl 10.’sunu “Karadeniz Arkeolojisi/Black Sea Archaeology” ile bütünleştirerek Samsun’da gerçekleştirmişlerdir.

UNESCO-United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, DAN-Divers Alert Network Europe, ICOMOS-International Council on Monuments and Sites, GAMA-General Association on Mediterranean Archaeology, TINA-Türkiye Sualtı Arkeolojisi Vakfı/Turkish Nautical Archaeology Foundation, CMAS-World Confederation of Underwater Activities gibi Uluslararası kurumlar tarafından organizasyon ve tanıtım desteği alan Uluslararası düzeyde akademisyenler arasında en çok ilgi gören ve en kapsamlı organizasyonlardan biri olan sempozyumun ana teması Karadeniz Arkeolojisiydi.

Törenin açılış konuşmasını yapan sempozyumun düzenleyicilerinden Yrd. Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa, “Samsun’da ilk defa uluslararası olarak düzenlenen bir arkeoloji sempozyumuna ev sahipliği yapmaktan gurur duyuyoruz. 2011 yılında eğitime başlayan arkeoloji bölümümüz 5 yıl gibi kısa bir zamanda uluslararası bir sempozyumu düzenliyor olmaktan mutluluk duymaktadır. Karadeniz Türkiye’nin diğer bölgelerine göre arkeolojik çalışmaların yoğunlaştığı bir coğrafya değildir. Bu anlamda bu tarz sempozyumları düzenleyerek dikkatleri bu bölgeye çekmeyi ve araştırmaların buralarda yoğunlaşmasını sağlamayı amaçladık.” dedi.

Sempozyum diğer açılış konuşmalarını Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖNİZ, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bekir BATI ve Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet KURAN yaptıktan sonra sergi açılışına geçilmiştir.

Sempozyum süresince “Geçmişten Günümüze Samsun Arkeolojisi Fotoğraf Sergisi/From past to Present – Archaeology in Samsun” açılarak 42 fotoğraf sergilenmiş ve katılımcıların Samsun Arkeolojisi hakkındaki bilgisini görsel olarak görme fırsatı vermiştir. Atatürk Kongre ve Kültür Merkezi ana salonunda sergilenmiştir. Samsun’da ilk kez bir Osmanlı arkeoloğu olan Th. Macridy tarafından 1906 yılında Akalan/Pteria’da yapılan kazıdan sonra pek çok inceleme yapıla gelmiştir. Bunların ve Samsun Arkeoloji Müzesi’nin yaptığı kazıların fotoğrafları bir sıra içerisinde sergilenmiştir. Kültür ve Turizm Bakanlığı’nın izniyle gerçekleştirilen bu sergiye ilgi çok büyüktü. Sergi açılışını Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Mehmet Kuran, Fen-Edebiyat Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Bekir Batı, öğretim üyeleri Prof. Dr. Asuman Baldıran, Yrd. Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa, Yrd. Doç. Dr. Hakan ÖNİZ, Yrd. Doç. Dr. N. Tuba Yiğitpaşa ve Samsun Müze Müdürlüğü’nden Uzman Emine Yılmaz yapmışlardır.

Sempozyumun temel amacı, Kara, Sualtı Bilimleri ve Araştırmaları üzerinde çalışan arkeolojinin çeşitli alt alanlarını temsil eden ve farklı üniversitelerde görev yapan akademisyenler ve araştırmacılar arasında etkileşimi sağlamaktır. Ayrıca, katılımcılar arasında bilimsel, teknik bilgi ve deneyim alışverişi için bir platform sağlaması öngörülmüştür. Bir diğer önemli yönü Samsun’da hem kara hem de sualtı arkeolojisi alanında yapılan uluslararası ilk sempozyumun olmasıdır. Her zaman olduğu gibi uluslararası sempozyumumuzda sunulan bildiriler İngilizce olarak kitaba dönüştürülecektir. Ayrıca editörlüğünü Dr. Davut Yiğitpaşa ve Dr. Hakan ÖNİZ’in yaptığı **10TH INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON UNDERWATER RESEARCH "BLACK SEA ARCHAEOLOGY"** başlığı altında **ISBN: 978-605-82932-0-5** no’lu **“PROGRAM AND ABSTRACTS”** kitabı bastırılarak hem katılımcılara hem de dinleyicilere dağıtılmıştır.

10th International Symposium on Underwater Research, Black Sea Archaeology’nin ana teması Karadeniz Arkeolojisi/Black Sea Archaeology olarak belirlenmiştir. Sempozyum

temasında yer alan Karadeniz Arkeolojisi ile insanoğlunun en erken görüldüğü Prehistorik süreçlerden Geç Antik Çağ'a kadar olan dönemler bütünsel olarak ele alınmıştır. Aynı zamanda su altı kalıntıları da bu bağlamda irdelenmiştir.

Uluslararası sempozyum aracılığıyla arkeoloji bölümü öğrencileri ve arkeolojiye ilgi duyan öğrenciler farklı üniversitelerdeki akademisyenlerin bilgi birikimlerinden ve bakış açılarından yararlanma olanağı sağlanmıştır. Ayrıca katılımcılar arkeoloji bilimindeki güncel gelişmeleri takip edebilecek ve bunlara ilişkin farkındalık kazanmışlardır.

Sempozyuma 39 yerli 13 yabancı akademisyen ile ilgili kamu kurumları, STK'ların yönetici ve temsilcilerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Hava muhalefeti nedeniyle gelemeyen alanında önemli 3 Rus araştırmacı için internet üzerinden Skype ile interaktif bağlantı kurularak sunumunun canlı yapılması sağlanmıştır. Sempozyumun ilk gününde 3 ve ikinci gününde 4 olmak üzere toplam 7 oturum gerçekleştirilmiştir. Ayrıca 4 adet poster bildiri yapılmıştır.

Sempozyumun üçüncü gününde, gerek yurt içinden gerek yurt dışından gelen katılımcılara Samsun ilinin tarihi ve kültürel mekanlarını tanıtmayı amaçlayan bir gezi programı amaçlanmıştır. Bu bağlamda 1 otobüsle önce Tekkeköy Mağaraları'na gidilerek gezilmiş ve daha sonra orada bulunan müze ziyaret edilmiştir. Oradan Tekkeköy Belediyesi Konferans salonuna geçilmiştir. Burada Belediye Kültür Müdürü Şeref Aydın kısa bir brifing vererek ilçedeki arkeolojik çalışmalar hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca arkeolojik anlamda böylesine büyük bir organizasyonu gerçekleştirdiğimiz için düzenleme komitemize teşekkür edilmiş ve 2017 yılında aynı organizasyonu Tekkeköy'de gerçekleştirmemizi istemişlerdir.

Sempozyumun ana tematik alanları ve konuları aşağıda sunulmuştur;

- Karadeniz kıyı arkeolojisi
- Sualtı arkeolojisi ve araştırma tarihçesi
- Sualtı ve deniz arkeolojisi
- Gemi inşaa ve Gemi inşaatları.
- Müzecilik ve sualtı mirasın korunması
- İletişim ve medya çalışmaları (Sualtı teknolojisi, sualtı dokümantasyon, vb eğitim ve kariyer)
- Fotoğrafçılık (fotoğraf ve sualtı araştırma olarak görselleştirme, görüntü yorumlama, vb.)
- Ekoloji ve çevre (mercan resifleri, yapay resif, deniz kirliliği, vb.)
- Jeoloji ve yer bilimleri (kıyı alanları yönetimi, sualtı deniz haritalama, navigasyon, vs.)
- Koruma, uluslararası ve yerel hukuk sistemleri, kültürel ve doğal sualtı mirası
- Teknoloji (dalış teknolojisi, ekipmanları, denizaltı araçları, vb geliştirme)
- Tıp ve ilk yardım (vb dalış güvenliği, ilk yardım, dalış fizyolojisi)
- Yaşayan kaynaklar (sualtı görsel sayım, organizmaların davranış, vb.)
- Mühendislik (platform ve deniz sistemlerinin tasarım, yapım, montaj, vb.)

Turizm (Ticari dalış, sualtı oyunları, rekreasyon, ekoturizm, turistik submersibles, deniz akvaryumları vb.).

HABER / NEWS

10. ULUSLARARASI BALKAN TARİHİ KONGRESİ / 10TH INTERNATIONAL BALKAN HISTORY CONGRESS

Davut YİĞİTPAŞA*

Samsun Mübadele ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği, İlkadım Belediyesi, Balkan Türk Dernekleri Konfederasyonu, TİKA, IRCICA ve KATAP'ın birlikte düzenledikleri "Balkan Tarihi" konulu uluslararası kongre 03-04 Aralık 2016 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir. Samsun Serra Otel'de gerçekleştirilen etkinlik iki gün sürdü. 45 bilim insanının bildiri sunduğu kongreye 6 yabancı bilim insanı katıldı. Kongrede Tarih, Sosyoloji, Psikoloji, Edebiyat, Halk Bilimi, Sanat Tarihi, Arkeoloji konusunda 9; ayrıca açılış, özel, değerlendirme ve kapanış olmak üzere toplam 11 oturum düzenlendi. Yabancı katılımcıların İngilizce olarak yaptıkları sunumlar simultane olarak Türkçe'ye çevrildi.

Kongrede Dr. Mehmet Akif Erbaş tarafından hazırlanan "**Ben Mostar'ın Eski Köprüsü Belgeseli**" ve açılış konuşmalarından sonra başkanlığını Akın Üner'in yaptığı Özel Oturum'a Işık Sadık Ahmet/Dep-Yunanistan Millet Vekili, Lütfü Mestan /Dost-Bulgaristan Millet Vekili ve Mahir Yağcılar / Kosova Kamu Düzeni Bakanı konuk oldu. Samsun'dan

* Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kurupelit Kampüsü 55139-SAMSUN. E-mail: davut.yigitpasa@omu.edu.tr

MHP il başkanından başka herhangi bir siyasi lider ya da belediye başkanlarının katılmaması dikkat çekti. Oturumda Balkanlar'da son yıllarda gelişen siyasi ve kültürel olaylar ile sorunlar konuşuldu.

Kongrenin; Balkanlar'dan mübadele yoluyla Samsun'a çok sayıda mübadilin geldiği şehirde düzenlenmesi kongreyi daha da anlamlı kılmıştır. Bu kongrenin düzenlenmesiyle Balkan araştırmalarına yer vermek, Balkanlar'daki siyasi, toplumsal ve kültürel sorunlarına değinmek ve bu konularda çözüm önerileri sunmayı amaçlamıştır. Kongreye yurt içinden ve yurt dışından çok değerli ve alanlarında önemli bilim insanları katılmış ve bildiri sunmuşlardır. Bu bildiriler, ileride uygulanabilecek devlet ya da hükümet politikaları için birer referans kaynak olabilecek niteliktedir. Ayrıca bildiriler en kısa sürede kitap olarak da basılarak uzmanların istifadesine sunulacaktır.

Kongrenin ilk gününde Moderatörlüğünü Doç. Dr. Nuray Ertürk Keskin'in yaptığı birinci oturumda "Mübadele ve Balkanlar" başlığı altında 5 tebliğ sunulmuştur. Moderatörlüğünü Prof. Dr. Mahmut Aydın'ın yaptığı ikinci oturumda "Balkanlarda Türk Halkbilimi" başlığı altında 6 bildiri sunulmuştur. Moderatörlüğünü Prof. Dr. Şaban Sarıkaya'nın yaptığı üçüncü oturumda "Balkanlarda Tarih" başlığı altında 5 tebliğ sunulmuştur. Moderatörlüğünü Prof. Dr. Kemalettin Şahin'in yaptığı dördüncü ve son oturumda "Balkanlarda Arkeoloji" başlığı altında 5 bildiri sunulmuştur. Bunlar;

Prof. Dr. Halime Hüryılmaz (Hacettepe Üniversitesi)'in sunduğu "**Sap Delikli Taş Baltalar Özelinde Gökçeada-Yenibademli Höyük Ve Balkan Yarımadası Arasında İlişkiler**" başlıklı bildirisinde Gökçeada-Yenibademli Höyük'te açığa çıkartılan Erken Bronz Çağı'na ait sap delikli taş baltalar incelenmiş ve tipolojik yönden Balkan Yarımadası örnekleriyle karşılaştırılmıştır. Yenibademli Höyük'te farklı yapı katlarında ele geçirilen, arkeoloji literatüründe "Savaş Baltaları" olarak da anılan ve yerel üretim olarak değerlendirilen sap delikli baltaların, biçim yönünden Bulgaristan'da, Türkiye'de, Ege Denizi adalarında ve Yunanistan'ın anakarasında ele geçirilen baltalarla benzerlik gösterdiği vurgulanmıştır. Bugüne kadar Yenibademli'de saptanan 23 adet sap delikli taş baltadan 2 tanesi bezemeli olup, Balkan örneklerini çağrıştırmaktadır. Bulgaristan'da Erken Bronz Çağı'nda yaygın görünen bu tip baltaların, Yenibademli Höyük'te de bulunmuş olması, uzun yıllar sessizliğe gömülen Gökçeada'nın, M.Ö. 3. bin yılının ilk yarısında denizaşırı ilişkilere açık olduğu yönünde değerlendirilmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Davut Yiğitpaşa (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)'nin sunduğu "**Erken Tunç Çağı Anadolu'sunda Balkan Etkileri**" başlığı altında sunulmuştur. Anadolu, jeopolitik konumundan dolayı tarih öncesi ve tarihi çağlar boyunca kendi yerel uygarlıkları, çevre kültürleri ve özellikle Avrupa ile Asya arasındaki kültürel akışın en önemli coğrafyalarından birisi olduğu ve bu kültürel ilişki Erken Tunç Çağı (MÖ. 3000-2000/1900) döneminde Balkan kültürünün etkileri açıkça ortaya koymuştur. Balkanlar'ın, Anadolu ile kültürel ve siyasi ilişkileri oldukça derindir. Bundan dolayı *tarih kazanı* olarak adlandırılan Balkanlar'ın, başta Batı Anadolu Erken Tunç Çağı yerleşimlerinde Çanakkale-Troia II, Kırklareli-Kanlıgeçit, Eskişehir-Küllüoba olmak üzere; Samsun-İkiztepe, Antalya-Karataş/Semayük, Yozgat-Alişar yerleşimlerinde de etkilerini seramik, mimari (megaron yapılar önde gelir) ve benzeri alanlarda görmek mümkündür. Balkan etkilerinin en başta ticaret ile Batı Anadolu Troas bölgesiyle iç kesimlere yayıldığı öngörülmüştür. Ayrıca Balkan etkilerinin daha geç dönemlerde (Troia VIIa) özellikle el yapımı seramiklerle ortaya konduğu aşikârdır. Bu kültür Batı Anadolu kıyılarında Troia, Maydos Kilisetepe, Bademgediği Tepe, Panaztepe, Liman Tepe ve Hydas yerleşmelerinde mevcuttur. Diğer taraftan Balkan

kültürlerinin ayrılmaz bir parçası olan Trakya’da, özellikle Menekşe Çatağı ve Kanlıgeçit kazılarında yoğun Anadolu etkilerinin iyiden iyiye hissedildiği ve Büyük Kervan Yolu boyunca ticari ilişkilerin Balkanlar’ın içlerine yayıldığı saptanmıştır.

Bir diğer bildiriye Yrd. Doç. Dr. Akın Temür (Ondokuz Mayıs Üniversitesi) “**Girit Minos Mitolojisinde Görülen Doğu Etkileri Ve Yunan Mitolojisine Yansımaları**” sunmuştur. Girit adasında gelişen ve Minos Uygarlığı olarak adlandırılan uygarlığın sanatı üzerindeki; Anadolu, Mezopotamya ve Mısır etkilerini ve bu etkilerin Balkan Arkeolojisinde önemli bir yere sahip olan Yunan sanatına olan yansımalarını ortaya koymuştur. Minos Uygarlığı M.Ö. 3. binin başlarında veya bazı araştırmacılara göre ortalarında başlayıp doruk noktasına ulaştığı dönem ise Saraylar Dönemi olarak adlandırılan M.Ö. 1600 yıllarıdır. İngiliz araştırmacılar Minos uygarlığının kökenini Mısır’a bağlarken, Alman araştırmacılar Anadolu’ya, bazı araştırmacılar da Suriye’ye bağlamaktadır. Bu görüşler içerisinde ağırlıkta olan görüş bu uygarlığın M.Ö. 3. bin yılın ortalarında Anadolu’dan gelen halk grupları tarafından kurulmuş olduğu ve buradan Yunanistan anakarasına geçtikleridir. Buna sebep olarak kullanılan dilin Yunanca’dan çok, güneybatı Anadolu’da konuşulan Luvice’ye olan benzerliği ve Anadolu’da bulunan eserlerle olan tipolojik yakınlığıdır. Bununla birlikte eserler üzerinde karşılaşılan Mısır ve Mezopotamya etkileri Minos uygarlığının deniz ticareti yoluyla diğer uygarlıklarla çok yakın ilişkiler içinde olduğunun delilleridir. Ayrıca Yunan öncesi halkların Yunanlılar gelmeden çok önce Yunanistan anakarasında bulunmaları ve bunların Minos uygarlığı ile olan ilişkileri bu uygarlığın kültürler arası bir geçiş köprüsü olma vasfıyla ne denli önemli bir yere sahip olduğu vurgusu yapılmıştır.

Master öğrencisi Sercan Kaan Alkan (Hacettepe Üniversitesi)’ün sunduğu “**Erken Bronz Çağı’nda Balkan Yarımadası’nda Ve Kuzey Doğu Ege Adaları’nda Pişmiş Toprak Kaşıkların Tipolojik Karakterleri**” adlı sunumunda Balkan Yarımadası ve Kuzey Doğu Ege Adaları’nda yaşayan toplumların, Erken Bronz Çağı’nda (M.Ö. 3. bin yılında) teknolojik bilgileri paylaştıklarına dayanak teşkil eden pişmiş toprak kaşıklar ele alınmıştır. Bulgaristan’da Ezero yerleşim yerinde açığa çıkartılan 16 tüm örnek ve parçalar halindeki kaşıklar, 9 farklı tipi yansıtmaktadır. Gökçeada-Yenibademli Höyük’te sınırlı sayıda kalan 5 adet kaşık, birbirinden farklı 4 tipin temsilcileridir. Midilli adasında Thermi yerleşiminde saptanan 30 adet kaşık ise 10 farklı tipte çeşitlilik göstermektedir. 3 yerleşim biriminde yerel olarak üretilen ve medeniyetin göstergesi sayılan kaşıkların karakteristik özellikleri Balkan Yarımadası ve Kuzey Doğu Ege’nin ada yerleşimleri arasında fikir sirkülasyonuna dayalı teknolojik bilgilerin paylaşıldığını göstermektedir.

Master öğrencisi Coşkun Fırat Ayvazoğlu (Hacettepe Üniversitesi)’nin sunduğu “**Gökçeada-Yenibademli Höyük Kap Repetuarında Balkan Yarımadası’nın Etkileri**” başlıklı bildirisinde Gökçeada-Yenibademli Höyük’te üretime yönelik keramik, kemik ve taş endüstrisi şeklinde tanımlanan 3 endüstri dalı saptandığı ve bu dalların arasında keramik endüstrisinin lider durumda olduğu belirtilmiştir. Çömlekçi çarkının henüz hizmete alınmadığı bir dönemde, yaklaşık M.Ö. 3000-2600 yılları arasında yerleşimde üretilen çeşitli kaplara ait biçimler, büyük ölçekte Denizsel Troia I dönemi kaplarının biçimlerini ve bezeme kompozisyonları yansıtmaktadır. Yerel yapımlar arasında küçük ölçekte kalan mahmuzlu kulp parçaları, Balkan Yarımadası ve Türkiye Trakyası’nda açığa çıkartılan örneklerle benzerlik sağlamaktadır. Balkan bölgesinde karakteristik olan bu tür örneklerin ana kara dışında, Kuzey Ege’nin ada yerleşmelerine de yansydıklarını ve Erken Bronz Çağı’nda da kullanımda kaldıklarını göstermeleri bağlamında, Kuzey Ege ve Balkan Yarımadası arasında kültürel etkileşime işaret eden delillerden olduğu tartışılmıştır.

Kongrenin ikinci gününde (4 Aralık) Dr. Mehmet Akif Erbaş'ın hazırlayıp sunduğu **“Bosna’da Bir Horasan Ereni Akhisarlı Ayvaz Dede Belgeseli”**nden sonra geçilen moderatörlüğünü Doç. Dr. Kemal Özkurt’un yaptığı ilk oturumda “Balkanlarda Felsefe” başlığı altında 4 tebliğ sunulmuştur. Moderatörlüğünü Doç. Dr. Mustafa Said Kurşunoğlu’nun yaptığı ikinci oturumda “Balkanlarda Sanat Tarihi” başlığı altında 4 tebliğ sunulmuştur. Moderatörlüğünü Doç. Dr. Bekir Şişman’ın yaptığı üçüncü oturumda “Balkanlarda Türk Edebiyatı” başlığı altında 6 tebliğ sunulmuştur. Moderatörlüğünü Prof. Dr. Redzep Skrijelj’in yaptığı dördüncü oturumda “Balkanlarda Tarih” başlığı altında 5 tebliğ sunulmuştur. Moderatörlüğünü Doç. Dr. Murat Kurt’un yaptığı beşinci oturumda “Balkanlarda Sosyoloji ve Psikoloji” başlığı altında 3 tebliğ sunulmuştur. Kongrenin sonuncu oturumu olan Değerlendirme Oturumunun oturum başkanlığını Prof. Dr. Mehmet Yavuz Erler yapmıştır. Musa Orhan – YERTAD, Mehmet Köseoğlu - SAMSUN MÜBADELE DERNEĞİ ve Şeref Aydın – KATAP kongre ile ilgili genel değerlendirme yapmışlardır.

13 YAYIN KURALLARI

1. Amisos dergisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arkeoloji Bölümü tarafından, yılda iki kez yayımlanan ve tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün makalelerini ve kitap eleştirilerini içeren İnternet üzerinden yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir.

2. Yayımlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihinine göre Türkçe, Almanca, İngilizce, Rusça olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması gereken makaleler; Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; sayfa sınırlaması yoktur. Bibliyografik referanslar metin içerisinde veya sayfa altında verilebilir. Dipnotlar 10 punto olarak verilmelidir. Ancak bazı alanların gereği olarak yazım esnasında özel font kullanılmış ise, bu fontlar makale ile birlikte gönderilmelidir.

3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 150 kelimelik özet ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.

4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.

5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.

6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır.

7. Makale, PC ya da Macintosh ortamlarında, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin e-mail adresine ulaştırılmalıdır (amisos.dergi@gmail.com).

Makalede sayfa düzeni şu şekilde olmalıdır:

Metin boyutu	Dipnot boyutu	Paragraf aralığı	Paragraf girinti	Üst kenar boşluğu	Alt kenar boşluğu	Sağ kenar boşluğu	Sol kenar boşluğu	Satır aralığı
12 punto	10 punto	6 nk	1.25 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	Tek

8. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

Alp, S. 1972 “Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”, VII. *Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 98-102.

Benedict, R. 1959 *Patterns of Culture*, Boston.

Dinçol, A. – B. Dinçol 1992 “Die Urartäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Robinson, M. 1995 “Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.

Yakar, J. 2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-

Yiğitpaşa, D. 2010 *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ. 6-4. YY) Seramiği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Van.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliyografik referanslar metinde parantez içinde (Benedict 1959: 45-48) ya da dipnotta yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa olarak verilmelidir, Robinson 1995: 340.

10. Yılda Aralık ve Haziran olarak çıkan süreli yayıma verilecek makaleler, söz konusu dönem içerisinde önce editörlere teslim edilmelidir.

11. Dergiye gönderilen makale, yayıma uygunluk açısından incelendikten sonra (yayıma uygun görülmemeyen makaleler sürece dahil edilmez) iki hakeme gönderilir. Hakemlerin değerlendirmeleri sonucunda iki yayımlanabilir raporu alan makale, dergi yönetimince uygun görülen bir sayıda yayımlanır. Hakem raporlarının birisinin olumlu, diğerinin olumsuz olması durumunda makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Bu durumda makalenin yayımlanıp yayımlanmamasına üçüncü hakemin raporuna göre karar verilir. (Dergiye gelen makalelerin yoğunluğu sebebiyle değerlendirme ve yayım süreçleri farklılık arz edebilmektedir.)

12. Makaleler, hakemlere doğrudan sistem üzerinden (yazarın yüklediği dosyada değişiklik yapılmadan) yönlendirilmektedir. Makale üzerinde yazar-hakem gizliliğini sağlama adına makalenin sahibini tanımlayıcı herhangi bir bilgi olmamalıdır.

Makalelerde kullanılacak kısaltmalarda TDK yazım kılavuzu esas alınmalıdır.

Bu ilkelere uymayan makaleler kesinlikle değerlendirilmeye alınmayacaktır. **The International Amisos Journal / Uluslararası Amisos Dergisi**, gönderilen makaleleri yayımlayıp yayımlamama, gerekli gördüğü durumlarda makaleler üzerinde düzeltmeler yapma hakkına sahiptir. Gönderilen yazıların yayımlanma hakkı dergi yönetimine aittir. Dergide yayımlanmış bir yazının hukukî sorumluluğu ise yazarına aittir ve dergiye ilgilendirmez. Dergide yayımlanan yazılar, dergi yönetimin yazılı izni olmadan hiçbir şekilde çoğaltılamaz ve başka bir yerde (matbu olarak veya internet ortamında) tekrar yayımlanamaz. Dergiye makale gönderen yazar, bu ilkeleri kabul etmiş sayılır.

MAKALELERİN GÖNDERİLMESİ

Yukarıdaki ilkelere uygun olarak hazırlanmış makaleler, MAKALE GÖNDER SİSTEMİ üzerinden gönderilmelidir. E-mail yoluyla gönderilen makaleler dikkate alınmamaktadır. "MAKALE GÖNDER SİSTEMİ"nden makale göndermek için:

* ULAKBİM/DergiPark'a üye olduktan sonra, kullanıcı adı (sisteme kaydedilen e-mail adresi) ve şifre ile sayfaya girilmelidir.

* Açılan sayfada "makale gönder" bölümü açılarak ilgili boşluklar doldurulmalıdır.

* Makale word dosyası halinde sisteme yüklenmelidir.

13 PUBLICATION INSTRUCTIONS

1. Amisos Journal is a journal containing two articles published twice a year, including texts of papers presented at all conferences, scientific articles, original articles and book critiques by the Department of Archeology of the University of Ondokuz Mayıs.
2. The manuscripts given for publishing can be in Turkish, German or English according to the author's preference. Articles should not have been published elsewhere; Times New Roman, single line spacing, 12 pt; there is no page limit. Bibliographic references can be given in the text or at the bottom of the page. Footnotes should be given in 10 points.
3. The articles should include a summary of 150 words in English and Turkish and 5 keywords (in Turkish and English).
4. Care must be taken not to exceed 20 photographs, drawings and maps to be included in the article.
5. Explanations of photographs and drawings should also be sent on a separate page, specifying the sources of the quotations.
6. Resolution of visual material to be sent in digital format should have at least 300 pixels / inch, a long edge at least 15 cm., a full-page photo or drawing, and a minimum of 22 cm.
7. The article should be prepared in Microsoft Word 2010 and above, in PC or Macintosh; It should be sent to the e-mail address of the magazine along with a sample of the PDF format (amisos.dergi@gmail.com).

The article page layout should be as follows:

Text size	Footnote size	Paragraph spacing	Paragraph indent	Top margin	Bottom margin	Right margin	Left margin	Line spacing
12 points	10 points	6 nk	1.25 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	2,5 cm	one

8. Bibliographic referrals in the article should be prepared at the end of the article and in the following examples:

Alp, S. 1972 “Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”, *VII. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 98-102.

Benedict, R. 1959 *Patterns of Culture*, Boston.

Dinçol, A. – B. Dinçol 1992 “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Robinson, M. 1995 “Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.
Yakar, J. 2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-22.

Yiğitpaşa, D. 2010 *Arkeolojik Veriler Işığında Doğu Anadolu Geç Demir Çağı (MÖ. 6-4. YY) Seramiği*, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Van.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliographic references should be given in parentheses in the text (Benedict 1959: 45-48) or footnote author surname, publication date, and referenced page, Robinson 1995: 340.

10. Articles to be given periodicals published in December and June in the year must be submitted to the editors before the said period.

11. The submitted article has been sent for publication appropriateness (articles not found appropriate for publication are not included in the process) will be sent to two referees after reviewing. As a result of the evaluations of the referees, the article which received two publishable reports is published in a number deemed suitable for the management of the journal. If one of the referee reports is positive and the other is negative, the article will be sent a third referee. In this case, the publication of the article should be decided according to the third referee report. (Evaluation and publication processes may vary due to the intensity of the articles coming from the journal.)

12. The articles are directed to the referees directly through the system (without any changes to the file the author uploads). There should not be any descriptive information on the article in order to provide author-referee privacy.

Abbreviations to be used in the articles should be based on the TDK writing guide.

Articles that do not comply with these principles will not be taken into consideration. **The International Amisos Journal / International Amisos Journal** reserves the right to publish and not to publish the submitted articles, and to make corrections to the articles when it deems necessary. The right to publish of the manuscripts belongs to the journal management. The juridical responsibility of a published article in the journals belongs to the author and does not concern the journals. Articles published in the journal can not be reproduced in any way without the written consent of the journal management and can not be reproduced elsewhere (in print or on the internet). The author who submits articles to the journal is considered to have accepted these principles.

SUBMITTED ARTICLES

Articles prepared in accordance with the above principles should be sent via the SUBMISSION SENDING SYSTEM. Articles submitted via e-mail are not considered. To submit an article from the " SUBMISSION SENDING SYSTEM":

* After subscribing to ULAKBİM/DergiPark, you should enter the page with username (e-mail address saved in system) and password.

* In the opening page, the "send article" section should be opened and the related spaces should be filled in.

* The article should be loaded into the system as a word file.